

Міністерство освіти і науки України
Національний університет “Львівська політехніка”

На правах рукопису

Скорич Лілія Василівна

УДК 94:341.34(477) “1918–1919”

**УНР і ЗУНР: ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНЕ
СПІВРОБІТНИЦТВО у 1918–1919 рр.**

Спеціальність 20.02.22 – військова історія

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Науковий керівник –
Дещинський Леонтій Євгенович,
доктор історичних наук, професор

Львів – 2007

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА	9
РОЗДІЛ II. ГЕНЕЗА СОБОРНИЦЬКИХ ІДЕЙ ТА ЇХ РЕАЛІЗАЦІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ РЕВОЛЮЦІЇ	30
2.1. Ідея соборності – провідна програма українського національного руху	30
2.2. Вплив Української революції 1917 р. на західноукраїнське суспільство	41
2.3. Першолистопадовий зрив 1918 р. в Галичині й ставлення українського суспільства	49
РОЗДІЛ III. ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНА І ДИПЛОМАТИЧНА ДОПОМОГА НАДДНІПРЯНЩИНИ БОРОТЬБИ ЗУНР ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ	59
3.1. Агресія Польщі проти республіки галичан 1918-1919 рр.	59
3.2. Акт злуки 22 січня 1919 р.: передумови і наслідки	69
3.3. Військова і матеріально-технічна допомога УНР – ЗУНР	76
3.4. Участь наддніпрянських військовиків у розбудові Галицької армії (січень-липень 1919 р.)	84
3.5. Дипломатична підтримка Наддніпрянською Україною визвольних змагань ЗУНР	95
РОЗДІЛ IV. СПІЛЬНІ БОЙОВІ ДІЇ УКРАЇНСЬКОГО ОБ'ЄДНАНОГО ВІЙСЬКА	107
4.1. Об'єднання Галицької та Наддніпрянської армій влітку 1919 р.	107
4.2. Стратегічний план бойових дій об'єднаної української армії	119
4.3. Похід на Київ-Одесу (6-31 серпня 1919 р.)	127
4.4. Денікінський фронт. Розпад військової коаліції	132
ВИСНОВКИ	151
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	157

ВСТУП

Актуальність теми. Упродовж кількох століть етнічні українські землі входили до складу різних державних утворень, зокрема Російської та Австро-Угорської імперій. Проте український народ і в умовах бездержавності зберігав національну ідентичність. У його середовищі постійно жили ідеї соборності та самостійності України як рівноправної одиниці світового суспільства. Найреальніше вони проявилися на зламі XIX–XX століть – у добу бурхливого піднесення національно-визвольного руху. Їх потужними виразниками стали українські політичні угруповання Наддніпрянщини, Галичини й Буковини, програми яких мали державно-соборницький характер.

Політичні програми українських партій початку XX ст. базувалися на ідеологічних засадах, сформульованих галицькими і наддніпрянськими діячами, зокрема М. Драгомановим, І. Франком, Ю. Бачинським, М. Грушевським, М. Міхновським, які теоретично обґрунтовували шляхи розвитку національного руху, виробляли концепцію і стратегію боротьби за самостійність і соборність України. Їхня плідна діяльність консолідувала духовну соборність українців. Відзначаючи роль М. Грушевського та І. Франка, визначний історик Іван Крип'якевич слушно зауважив: „Співпраця цих двох найвизначніших учених та ідеологів стала основою всеукраїнського єднання" [197. С. 293-294].

Досягнутий рівень державницького і соборницького усвідомлення українства зіграв визначальну роль в добу Української революції в утворенні національних держав – Української Народної Республіки (УНР) 1917 р. під проводом Центральної Ради та Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) восени 1918 р. Відбиваючи вікові прагнення народу керівництво обох держав прагнуло об'єднання українських республік як основний напрямок зовнішньополітичної діяльності. “Українська Національна Рада, виконуючи право самоозначення українського народу, – зазначав політичний провід ЗУНР у зверненні до Директорії УНР, – проголошує торжественно з'єднання з нинішнім днем Західно-Української Народної Республіки з

Українською Народною Республікою в одну одноцільну суверенну Народню Республіку” [54. 31 січ.].

Слід відзначити, що більш активні заходи щодо об’єднання з Наддніпрянською Україною уживали саме галицькі українці, які вели нерівну боротьбу за незалежність проти агресії з боку Польщі, підтримуваної могутньою Антантою. Їх зусилля спричинилися до урочистого проголошення Акту злуки УНР і ЗУНР у Києві 22 січня 1919 р. У результаті політичного, і військового співробітництва з наддніпрянцями 100-тисячна Галицька армія отримала реальну матеріально-технічну допомогу. В лави Збройних сил ЗУНР влилися військові частини та досвідчені командири, завдяки чому армія виявила високу боєздатність в українсько-польській війні 1918–1919 рр. Проте й УНР мала обмежені можливості, оскільки вела безперервну війну проти агресії з боку більшовицької Москви. Попри складне становище, УНР намагалася допомогти братній республіці галичан, до чого її спонукали не лише укладені угоди, але й прагнення до соборності всіх українських земель.

Вершиною військового співробітництва було об’єднання армій у липні 1919 р., коли збройні сили ЗУНР відступили за Збруч під натиском переважаючих військ Польщі. Під загальним командуванням українське військо здійснило блискучу Київську наступальну операцію й звільнило від більшовиків столицю України. Але в умовах міжнародної ізоляції, бойових дій на більшовицькому, польському, а від осені 1919 р. ще й денікінському фронтах, українські армії були знекровлені. Прагнення врятувати військо змусило Армію УНР перейти до партизанської війни, а Галицьку – заключити тимчасове перемир’я з денікінцями. У листопаді 1919 р. військово-політична коаліція розпалася.

Українська і зарубіжна історіографія проблеми Української революції, утворення незалежних держав УНР і ЗУНР та їх збройної боротьби за незалежність має потужний пласт науково-історичних і мемуарно-аналітичних праць. Серед них вирізняються вільні від радянських

ідеологічних штампів творчі здобутки безпосередніх учасників визвольних змагань С.Петлюри, М.Грушевського, І.Мазепи, М.Омеляновича-Павленка, М.Лозинського, Є.Коновальця, Р.Дашкевича, М.Капустянського, К.Левицького, О.Удовиченка, В.Петріва, Л.Шанковського, О.Кузьми та ін. Значний внесок у дослідження цих проблем зробили сучасні вітчизняні історики В.Верстюк, В.Голубко, Я.Дашкевич, Л.Дещинський, Л.Зашкільняк, О.Карпенко, В.Кондратюк, С.Литвин, М.Литвин, С.Макарчук, О.Павлишин, С.Павлюк, О.Реєнт, О.Рубльов та інші.

Проте бракує глибоких фундаментальних наукових праць, які б досліджували проблему військово-політичного і дипломатичного співробітництва УНР і ЗУНР в добу Української революції в комплексі, насамперед еволюцію ідей соборності по обидва береги Збруча та їх реалізацію у спільній боротьбі за державність і соборність. Отже, прагнення дослідити недостатньо вивчені аспекти Української революції, зокрема співробітництво українства новоутворених національних держав у складних геополітичних та військових умовах стало мотивом для опрацювання вказаної проблеми. Спонукала дисертанта також нинішня суспільно-політична ситуація в Україні, спроби певних політичних сил, використовуючи регіональні відмінності, порушити одноцільність нашої держави та її соборність.

Саме ці фактори визначають актуальність дослідження проблеми, яка тривалий час була об'єктом гострого політичного та ідеологічного протистоянь. Відтак, об'єктивне висвітлення генези соборницьких ідей та їх реалізація в добу Української революції й національно-визвольних змагань у 1917–1919 рр., становить не лише науковий, але й громадсько-політичний інтерес. Воно сприятиме також консолідації українського суспільства на нинішньому етапі оновленого державного будівництва.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна тема “УНР і ЗУНР: військово-політичне і дипломатичне співробітництво у 1918–1919 рр.” виконана в рамках науково-дослідної

роботи кафедри історії, теорії та практики культури Інституту гуманітарних і соціальних наук Національного університету “Львівська політехніка” “Загальнонаціональний визвольний рух українського народу за відродження своєї державності (1917-1921 рр.)”.

Мета дослідження – на підставі узагальнення та осмислення архівних матеріалів, науково-історичних і мемуарно-аналітичних праць українських і зарубіжних авторів, періодики показати військово-політичну співпрацю галичан і наддніпрянців у боротьбі за соборну українську державу, реалізуючи наступні завдання:

- простежити генезу державницьких і соборницьких ідей в Наддніпрянщині і Галичині та їх реалізацію в добу Української революції;
- дослідити передумови, причини і наслідки Акту злуки українських держав 22 січня 1919 р.;
- проаналізувати роль військової, дипломатичної і матеріально-технічної допомоги Наддніпрянщини збройній боротьбі ЗУНР за незалежність;
- охарактеризувати збройні сили українських держав та окреслити їх спільні бойові дії проти військ більшовицької Росії і Добровольчої армії генерала Денікіна у 1919 р.;
- визначити головні причини і наслідки розпаду військово-політичної коаліції УНР-ЗУНР.

Об’єкт дисертаційного дослідження – генеза соборницьких ідей та їх реалізація в добу Української революції 1917–1919 рр., військово-політичне співробітництво УНР і ЗУНР.

Предмет дисертаційного дослідження – морально-політична військово-технічна і кадрова взаємодопомога УНР і ЗУНР, спільні бойові дії їхніх армій у боротьбі за незалежність і соборність України.

Хронологічні рамки охоплюють період від весни 1917 р. – утворення Центральної Ради в Наддніпрянській Україні й початків її державницької й соборницької діяльності до кінця 1919 р. – занепаду військово-політичного й дипломатичного співробітництва УНР і ЗУНР внаслідок воєнних поразок з

деякими відхиленнями для дослідження еволюції процесів.

Територіальні межі дослідження охоплюють Східну Галичину, частково Північну Буковину та ту територію Наддніпрянської України, на яку поширювалась влада українських урядів.

Методологічна основа дисертації. Методологічну основу даного дослідження складають наукові принципи історизму, об'єктивності, системності, комплексного та критичного підходу у використанні історіографічного та джерельного матеріалу. Під час написання дисертаційної роботи автор використовувала описовий, порівняльний, проблемно-хронологічний, структурно-систематичний методи історичного дослідження.

Наукова новизна дисертації полягає у постановці актуальної проблеми, яка досі не отримала всебічного та об'єктивного висвітлення в історичній науці. На основі використання оригінальних архівних джерел, мемуарів очевидців та учасників революційних подій, аналізу праць українських діаспорних і зарубіжних науковців, залучення зокрема польських і російських істориків, автор комплексно дослідила основні чинники, які визначали становище УНР і ЗУНР у контексті головних напрямків і проблем доби Української національної революції 1917–1921 рр.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що її результати можуть прислужитися подальшому поглибленому вивченню історії розвитку політичної думки наддніпрянських і галицьких українців та їх стосунків напередодні Української революції, утворення незалежних УНР і ЗУНР, їхнього державного й військового будівництва, відмінностей цих процесів та їх вплив на військово-політичне і дипломатичне співробітництво, ведення бойових операцій об'єднаних армій, уроків і наслідків існування коаліції.

Результати дослідження можуть бути використаними при написанні наукових праць та навчально-методичних посібників з історії України а також при реформуванні гуманітарної сфери Збройних Сил, зокрема в частині виховання національно-свідомого, політично стійкого та морально

відповідального солдата, курсанта, офіцера.

Особистий внесок дисертанта у розробку теми визначається тим, що в роботі узагальнено досягнення воєнно-історичної науки та джерельну базу проблеми й комплексно відтворено маловивчену сторінку історії Української революції - бойове співробітництво армій УНР і ЗУНР у боротьбі за незалежну і соборну Україну. Автор об'єктивно проаналізувала міждержавні стосунки, зокрема позитивні й негативні аспекти співробітництва.

Основні положення та результати дисертаційної роботи були **апробовані** в 4 публікаціях у фахових виданнях ВАК України:

1. Розвиток української національної ідеї у Галичині в 20-х – 30-х роках ХХ століття // Вісник Національного університету “Львівська політехніка” “Держава та армія”. – № 451. – Львів, 2002. – С. 27-32.
2. Участь наддніпрянських військовиків у розбудові та реорганізації Галицької армії (січень-липень 1919 р.) // Вісник Національного університету “Львівська політехніка” “Держава та армія”. – № 555. – Львів, 2006. – С. 58-64.
3. Військова співпраця УНР і ЗУНР // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2006. – С.28-32.
4. Розробка стратегічних військових операцій об'єднаних українських армій 15-30 липня 1919 р. // Вісник Національного університету “Львівська політехніка” “Держава та армія”. – № 571. – Львів, 2006. – С. 288-292.

Основні положення та висновки дисертації обговорено на наукових конференціях: “Збройні сили України: історія та сучасність” (Львів, 2006), “Історичні пам'ятки Галичини” (Львів, 2006).

Структура дисертації визначається метою і завданням дослідження. Робота складається із вступу, чотирьох розділів, висновків (с. 1–156), списку використаних джерел і літератури (295 позицій). Загальний обсяг роботи 178 с.

РОЗДІЛ І

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА

Проаналізувавши стан дослідження проблеми, слід відзначити, що історіографія Української революції 1917–1921 рр. має потужний пласт воєнно-історичних та мемуарно-аналітичних праць вітчизняних і діаспорних авторів. Певний внесок у її розробку здійснили і зарубіжні, насамперед польські історики. Проте, військово-політичне співробітництво УНР і ЗУНР ще не знайшло належного висвітлення.

Важливим фактором, який суттєво впливав на дослідження, стало врахування дисертанткою становища в історичній науці внаслідок домінування певних ідеологічних концепцій та методологічних засад у процесі розвитку нашого суспільства. Відтак, при розгляді й аналізі вітчизняної історіографії даної проблеми, пропонується виділити три етапи: перший – радянський, від часів Української революції до середини 1980-х років, другий, пов'язаний із горбачовською перебудовою – до початку 1990-х років і третій – заключний, від досягнення Україною незалежності до наших днів. Водночас паралельно аналізуються творчі здобутки української діаспори та зарубіжжя.

Аналіз радянської історіографічної традиції на першому етапі свідчить про те, що комуністичний режим розглядав історичну науку, як і інші гуманітарні науки, інструментом державної політики. Її ідеологічну концепцію та методологічні засади визначало керівництво комуністичної партії, для якого політична доцільність була критерієм важливішим, ніж історична правда. Відтак історична наука, будучи підпорядкованою політиці та пануючій ідеології комуністичної партії, перетворилася в органічну складову тоталітарної системи. Дотримання такого стану науки забезпечувалося органами державної безпеки. З цього приводу російський історик та архівіст Юрій Афанасьєв слушно охарактеризував радянську історіографію як “особливий науково-політичний феномен, гармонічно

вписаний в систему тоталітарної держави і пристосований для обслуговування її ідейно-політичних потреб” [250. С. 37].

Наріжним каменем методології радянської історичної науки був ленінсько-сталінський постулат про розвиток суспільства як результат боротьби класів. Саме так висвітлювався більшовицький Жовтневий переворот 1917 р., а війни проти новоутворених після розпаду Російської імперії держав визначалися як боротьба проти “буржуазних націоналістичних утворень”, як боротьба робітників і селян проти капіталістів та поміщиків. Прагнення народів, зокрема українського, до національного відродження, за державність і соборність кваліфікувалися як контрреволюційний, буржуазно-націоналістичний антинародний рух. Саме так таврувалася Українська революція й у такому контексті висвітлювалися події 1917–1921 рр. Власне цей період найбільше замовчувався та фальсифікувався радянською історіографією. “Викидання та замовчування фактів, які не підходили під згори запрограмовану схему, – відзначав відомий львівський історик Ярослав Дашкевич, супроводжувалося обов’язковою боротьбою з буржуазним націоналізмом та західною історіографією. Історичну науку було поставлено на службу фальсифікації” [168. С. 55].

Такі риси притаманні, зокрема працям радянських істориків А.Лихолата, Ю.Білана, М.Супруненка, Ю.Кондуфора, І.Білодіда, П.Варгатюка, Р. Симоненка та ін. [211, 247, 248, 258, 259, 265-267]. У працях радянської доби всіляко замовчувалися національний рух, політизація українського суспільства, генеза самостійницьких і соборницьких ідей як у Наддніпрянщині, так і в південно-західній Україні. Відтак, Українська революція й відродження національної держави під проводом Центральної Ради в Наддніпрянщині в колективній праці істориків на чолі з Ю.Кондуфором “Історія Української РСР” представлено не як результат національно-визвольного руху, а як витвір “української буржуазії”. “По класовому і політичному складу, ідеології і практичній діяльності, – наголошувалося у

праці, – вона являла типовий буржуазний орган, який у ході розвитку революції все виразніше проявляв свою реакційну сутність, перетворюючись в центр притягання контрреволюції, яка діяла в Україні” [182. С. 33].

У іншій праці, вже за часів горбачовської перебудови, коли послабився тиск цензури, київські політологи продовжували стверджувати, що Українська Народна Республіка – буржуазно-націоналістичне утворення, проголошене Центральною Радою як “незалежна буржуазно-демократична республіка” [156. С. 561] М.Супруненко таким же чином характеризує Центральну Раду і вважає, що її Четвертий універсал про незалежність України був актом “відриву України від Радянської Росії” [259. С. 19]. Він же, як і багато інших радянських істориків, оминає прагнення українського суспільства до соборності, яке втілювалося у Акт злуки двох українських держав УНР і ЗУНР 22 січня 1919 р. Проте як велику історичну подію відзначає рішення маріонеткового уряду радянської України від 18 травня 1919 р. про військово-політичне об’єднання з більшовицькою Москвою, та утворення єдиної Червоної армії. До речі, проти цього виступили навіть українські комуністи – “боротьбісти” та командувач Українського фронту В.Антонов-Овсієнко [277. С. 267].

Не менш брутално фальсифікувалися і спотворювалися революційні події на західноукраїнських землях. У колективній праці українських радянських істориків під керівництвом Ю.Кондуфора безапеляційно стверджувалося, що Першолистопадове 1918 р. повстання у Львові й утворення ЗУНР було “захопленням влади націоналістами у Східній Галичині”, коли, “опираючись на націоналістичну військову організацію, українська буржуазія у ніч на 1 листопада 1918 р. захопила владу у Львові, а в наступні дні і на усій території Східної Галичини” [182. С. 572].

У руслі тенденцій радянської історіографії А.Лихолат також писав, що “владу в Західній Україні у листопаді 1918 р. захопила українська націоналістична буржуазія в особі Галицької національної ради, яка опиралася

на створені нею контрреволюційні збройні загони”. Причому, автор вважав, що це сталося внаслідок “малочисленності й слабкості” комуністичної партії, хоч відомо, що перші її групи виникли пізніше у січні 1919 р. Автор відверто перекручує історію проголошення об’єднання УНР і ЗУНР у січні 1919 р., коли стверджує, що метою цього акту було “паралізувати прагнення західноукраїнських робітників і селян до возз’єднання Західної України з Українською радянською державою” [211. С. 233].

Навіть російські радянські історики, зокрема авторський колектив енциклопедії про Громадянську війну в СРСР під керівництвом С.Хромова стриманіше характеризував утворення ЗУНР, та її керівництво на чолі з Є.Петрушевичем, вважаючи, що це були “українські депутати колишніх австрійського і угорського парламентів, представники українських буржуазних партій і угруповань (націонал-демократи, радикали, праві соціал-демократи та ін.)”. Вони однозначно стверджують, що до об’єднання з УНР галичан спонукала агресія з боку Польщі і Румунії [163. С. 215].

Варто зауважити, що вже у останні роки існування комуністичної тоталітарної системи, її суттєвого послаблення, чимало українських істориків й надалі дотримувалися усталеної тенденції радянської історіографії. Вже у 1989 р. у колективній праці львівських авторів стверджувалося, що в листопаді 1918 р. “українська буржуазія, налякавшись могутнього розмаху народної боротьби, поспішила захопити владу ... Основним своїм завданням уряд ЗУНР вважав придушення революційно-визвольного руху трудящих та боротьбу проти Країни Рад”. Автори “забули”, що у ті дні розгорнулася широкомасштабна агресія Польщі, підтримувана Антантою, і українці та їх 100-тисячна Галицька армія одностайно виступили на захист своєї незалежної держави. Метою об’єднання з УНР вони вважають не втілення у життя ідей соборності та пошуки союзника у протистоянні з Польщею, а боротьбу “проти Радянської України” [156. С. 17-18].

Цієї ж позиції притримувалися автори енциклопедії “Великий Жовтень і

громадянська війна на Україні”, які намагалися переконати читача, що “ЗУНР мала перешкодити дальшому розгортанню боротьби західноукраїнського населення за соціальне та національне визволення й возз’єднання з Радянською Україною”. А схвалення Акту злуки з УНР 22 січня 1919 р. вони трактували як угоду з буржуазно-куркульською Директорією про входження ЗУНР до складу націоналістичної “держави” ... демагогічний пропагандистський крок. Буржуазія одверто нехтувала багатомісним прагненням українського народу до возз’єднання” [150. С. 210]. Зауважимо, що ці рядки були написані вже у 1987 р., коли за правду істориків перестали піддавати репресіям. Як бачимо, настільки глибоко вкорінилася і продовжувала діяти інерція ідеологічних концепцій тоталітарного режиму, яка наближалася до краху.

Чи не найбрутальніше перекручувала радянська історіографія спільну боротьбу українських армії УНР і ЗУНР проти агресії більшовицької Росії влітку й восени 1919 р. У працях радянської доби відсутня інформація про Армію УНР і Галицьку армію як регулярне військо, що вони мали чітку організацію, структуру, командування. Зокрема, М.Супруненко про групу, яка наступала на Коростень і мала у своєму складі 2-й галицький корпус полковника А.Вольфа і окремі корпус Січових Стрільців полковника Є.Коновальця, загалом 17,3 тис. багнетів і 1,5 тис. шабель, близько 160 гармат, кілька бронепоездів, писав: “Наступали банди українських буржуазних націоналістів із Галичини” [258. С. 275]. Про іншу армійську групу об’єднаних українських армій під командуванням генерала А.Кравса, яка мала три корпуси, загалом 40 тис. багнетів, 2 тис. шабель, близько 160 гармат, і вела наступ на головному напрямку – на Київ, це й же автор наголошує: “Банди українських буржуазних націоналістів зі всіх сил рвалися до Києва, щоб випередити денікінців ... й там вже вести переговори з ними” [258. С. 277].

Бойовим діям об’єднаних українських армій УНР і ЗУНР, їх співпраці у боротьбі з агресорами, навіть у фундаментальних працях, присвячених подіям

1919 р. мало торкалися, та й події всеціло перекручувалися. Причому, від найперших – “История гражданской войны” під редакцією Л.Троцького 1922 р., “Как сражалась революція” М.Какуріна (між іншим колишнього полковника генштабу в Галицькій та Наддніпрянській арміях) 1925 р. до “Гражданская война на Украине 1918–1920 гг.” у 3-х томах 1967 р., “Історія Української РСР” у 8-ми томах 1977 р. і 10-ти томах 1984 р., енциклопедії “Великий Жовтень і громадянська війна на Україні” 1987 р. [189; 182; 150]. Слід відзначити, що спотворення історії постійно прогресувало. Якщо в тритомних “Записках о гражданской войне” колишній командувач Українським фронтом Антонов-Овсієнко намагався висвітлити події більш-менш об’єктивно, щоправда, автор з певною тенденційністю трактував причини невдач 12-ї й 14-ї армій у боротьбі проти українців, то пізніші видання вже цілеспрямовано фальшували події українсько-більшовицької війни” [77]. Окремі матеріали про боротьбу військ більшовицької Москви проти об’єднаних армій УНР і ЗУНР друкувалися в українському радянському журналі “Літопис Революції”, який виходив упродовж 1922–1933 рр., де війні з Директорією присвячено близько 30 статей. Але багато з них, особливо мемуарні, є тенденційного характеру, оскільки у них часто перебільшуються власні перемоги й приховуються поразки.

Таким чином, для всіх праць радянської історіографії притаманна тенденція дискредитувати національно-визвольний рух, Українську революцію і утворені в цей час незалежні держави УНР і ЗУНР. Вони представлялися не як результат визвольних змагань українського народу за незалежність, а як штучний витвір “національної буржуазії”. Реалізація вікових прагнень українства – ідей соборництва, зокрема в Акті злуки 22 січня 1919 р., об’єднанні збройних сил у липні 1919 р. для спільної боротьби проти ворогів України висвітлювалися як зговір “буржуазних націоналістів” проти власного народу і радянської влади.

Отже, тоді як радянські історики у своїй праці керувалися свідомо або

вимушено комуністичною концепцією відтворення подій минулого за засадами марксистсько-ленінської методології, науковці українського зарубіжжя брали на озброєння концепцію історизму та об'єктивізму, методологію соціального плюралізму. Саме вони в умовах відсутності ідеологічного тиску та політичної цензури створили потужний пласт історіографії Української революції 1917–1921 рр. У статті “Завдання української історіографії на еміграції” (1978 р.) Олександр Оглоблин, відзначав, що “українська історична наука на Батьківщині перестала існувати. 40-мільйонна нація, зі своїм історичним минулим, засуджена, брутально й цинічно, на історичне небуття”. Відтак, наголошував автор, українська еміграційна історіографія як “галузь єдиної великої української історіографії, законний спадкоємець її кращих традицій та співтворець її дальшою розвитку” повинна “українську історичну науку гідно репрезентувати перед широким і вільним світом”. Ці завдання вчений ставив також і перед галицькими істориками, які в міжвоєнний період заснували Науковому товаристві імені Шевченка у Львові могутню історичну школу під проводом учнів М.Грушевського, насамперед визначного історика княжого і козацького війська Івана Крип'якевича [225. С. 60–63].

Таким чином, важливим джерелом для дослідження і аналізу військово-політичного співробітництва між УНР і ЗУНР в добу Української революції стали творчі здобутки українського зарубіжжя, воєнно-історичні та мемуарно-аналітичні праці, насамперед, громадсько-політичних діячів і воєначальників українських армій. Саме в еміграції був започатковано процес відтворення літопису боротьби українського народу за незалежність і соборність. Визначальний вплив на істориків і дослідників, авторів мемуарів мали концептуальні погляди на історичні процеси видатних державних діячів Михайла Грушевського, Симона Петлюри, Костя Левицького, які своїми науково-публіцистичними працями визначали тенденцію розвитку воєнно-історичної думки українського зарубіжжя.

Першими істориками Української революції, літописцями утворення УНР і ЗУНР та їх збройної боротьби за незалежність і соборність були безпосередні учасники цих епохальних подій. Історіографічну оцінку революційних подій в Україні 1917–1918 рр. започаткував голова Центральної Ради М.Грушевський, який підсумував перший етап державотворчих процесів у Наддніпрянщині й вибудував стратегію подальшого розвитку українського суспільства у праці “На порозі нової України” [165].

Уся творча спадщина державного і військового діяча С.Петлюри теж пронизана ідеями самостійності і соборності України, відтворенням маловідомих широкому загалу суспільства сторінок з історії визвольних змагань першої чверті ХХ ст. Попри всі звинувачення на його адресу з приводу визнання окупації Польщею Східної Галичини, яке сталося, за його словами, з тактичних міркувань заради військового союзу з Ю.Пілсудським для спільної боротьби з більшовиками за визволення України, він завжди залишався соборником і піклувався за весь український народ. З великою повагою він ставився до галичан та військово-політичного союзу з ЗУНР й неодноразово щиро схвалював об’єднання Галицької армії з Армією УНР та їх спільну боротьбу за волю України. “Військо українське, обороняючи інтереси народу, мусить і далі провадити визвольну боротьбу, – наголошував Головний Отаман у зверненні “До населення всієї соборної України. Разом з нами борються і наші брати, галицькі українці... борються, щоб спільними силами здобути крашу долю для всіх нас, синів Соборної Єдиної України” [238. С. 182].

Зауважимо, що на Петлюру сильно вплинули ідеї самостійності й соборності визначного ідеолога і державника Миколи Міхновського. Саме на прикладі його життя і діяльності діаспорний історик П.Мірчук відтворив генезу соборницьких ідей у Наддніпрянській Україні. Автор детально проаналізував програму заснованої Міхновським партії та відомі “Десять заповідів УНП”. Ці документи, опрацьовані на початку ХХ століття, мали

виразно соборницький характер і безперечно відіграли значну роль у розвитку національно-визвольного руху [219. С. 39].

Проблемою соборності України серйозно займалися державні та політичні діячі Східної Галичини і Буковини. Прикладом масштабного осмислення процесів національного відродження, формування і розвитку національно-державницьких і соборницьких ідей, піднесення визвольного руху, який спричинив національно-демократичну революцію в Галичині, були праці лідера Української національно-демократичної партії, посла парламенту і першого голови уряду ЗУНР Костя Левицького. На основі залучення нових історичних джерел та власного досвіду він у книгах “Історія політичної думки галицьких українців 1848–1919”, “Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918”, “Великий зрив” та ін. висвітлив процес консолідації українства на основі національних прагнень, ідей незалежності й соборності [116–118]. Автор проаналізував, як шляхом активної діяльності національних об’єднань, культурно-освітніх і молодіжних товариств, (насамперед, “Сокил”, “Січ”, “Пласт” та “Січові Стрільці”) формувалася свідомість поневоленої нації. Саме ці потужні чинники, звичайно під українським політичним проводом, відзначав К.Левицький, зумовили свідомий і активний виступ галицьких українців проти царської Росії в часи війни з перспективою побудови на її уламках самостійної соборної України [203. С. 487-490].

Розглядаючи політичну ситуацію в Галичині на початку ХХ ст. відомий діаспорний історик Т.Гунчак констатував, що у краї “проходить прискорений розвиток суспільних і національних сил. Створення Центральної Ради в Києві навесні 1917 р. заохочувало галицьких українців прагнути державної незалежності та об’єднання українського народу в одне політичне ціле” [166. С. 155].

Більшу частину інформації з історії військово-політичного співробітництва УНР і ЗУНР та спільної збройної боротьби за незалежність і

соборність України почерпнуто із мемуарно-аналітичних та воєнно-історичних праць колишніх військовиків Дієвої та Галицької армій Р.Дашкевича, А.Кравса, М.Омеляновича-Павленка, В.Петріва, С.Шухевича, М.Капустянського, О.Удовиченка, Л.Шанковського та ін. [94, 112, 127, 132, 143, 190, 162, 273, 274]. Після поразки визвольних змагань 1917–1921 рр. в еміграції зосередився значний інтелектуальний потенціал. Переважна частина осіла у Польщі та Галичині, відданих українській справі генералів і вищих старшин Генерального штабу, яка входила до її складу, а також у Чехословаччині, у місцях дислокації інтернованих військ УНР і ЗУНР. Один з них, Лев Шанковський слушно відзначав: “Українська воєнно-історична наука постала і розвинулася щойно після визвольної війни 1917–1920 рр., дарма, що й тоді існували умови бездержавності. Але перебували в екзилі українська армія, її старшини, що прагнули створити українську воєнно-історичну науку” [272. С. 71].

Серед історичної літератури значне місце займають історико-мемуарні праці воєначальників Наддніпрянської та Галицької армій, вивчення яких сприяють глибшому розумінню проблеми та її висвітленню. Відзначимо “Спогади командарма” генерал-полковника Михайла Омеляновича-Павленка, колишнього командувача Галицької (грудень 1918-червень 1919), згодом Армії УНР [127]. “Тоді собі й уявити студію визвольної війни, не маючи під рукою праць генерала Омеляновича-Павленка, – писав про них Л.Шанковський, – які були не тільки всебічною аналізою визвольної війни, тобто минулого, але й цінною наукою на майбутнє” [272. С. 64].

Для дослідження проблеми дисертантці найбільше спричинилися розділи його спогадів про роль наддніпрянських старшин на чолі з полковником Є.Мішковським у кардинальній реорганізації Галицької армії, яка поставила її на один рівень з європейськими збройними силами. Палкий прихильник ідей соборності, генерал схвально сприйняв приєднання ЗУНР до Наддніпрянської України: “Державний акт 22 січня про злуку всіх земель, що святочно

віголошено в Києві на площі св. Софії, мав бути основою нового політичного “вірую”. Від цього часу ідея Соборної Самостійної Української Держави мала жити й посилати на подвиги провідників і маси. Те, що доходило до Начальної Команди, свідчило, що як фронт, так теж і запілля, надзвичайно радісно сприйняли факт злуки” [127. С. 116-117].

Варто зауважити, що в мемуарних працях можна виявити традицію висвітлювати події дещо тенденційно, без самокритики та схильність ідеалізувати окремі явища. Водночас, творча спадщина безпосередніх учасників національно-визвольних змагань має непересічну інформаційну цінність. Крім праць генерала М. Омеляновича-Павленка, для дослідження проблем реалізації соборницьких ідей збройної боротьби за незалежність УНР і ЗУНР дисертантці спрочинилися мемуари наддніпрянських військовиків Р. Дашкевича, В.Проходи, В.Петріва, В.Кедровського, Б.Монкевича, та інших, а також галичан С.Божика, Є.Бородієвича, О.Кузьми, С.Шухевича, В.Курмановича, Н.Гірняка, В.Галана, О.Думіна, О.Левицького, А.Кравса, О.Назарука, Д.Паліїва, О.Станіміра та ін. [80; 81; 89; 90; 94; 99; 100; 109; 112; 114; 119; 124, 129, 132, 135, 135, 142 ін.].

Суттєвий внесок у розробку проблеми зробив підполковник Василь Прохода, спогади якого Л.Шанковський назвав “добрим конспектом українського війська”. На відміну від деяких мемуаристів, він об’єктивно, незаангажовано висвітлив здобутки і втрати Всеукраїнських військових з’їздів, відверте протистояння на них двох таборів: самостійницького соборницького під проводом М.Міхновського, який вимагав негайного проголошення незалежності, сформування власного війська, і табору автономістів на чолі з М.Грушевським і В.Винниченком. Перемога автономістів, слушно зауважив В.Прохода, суттєво загальмувала процес розвитку української революції [105. С. 117].

Якщо деякі військовики вважали, що на з’їздах С.Петлюра не займав чіткої позиції в боротьбі вказаних таборів, то В.Кедровський, В.Сальський,

Г.Порохівський, В.Петрів, О.Удовиченко спростовують звинувачення та аргументовано висвітлюють визначні заслуги Головного Отамана у військовому будівництві й керівництві збройними силами республіки у війнах за незалежність. Ще влітку 1917 р., як згадував В.Кедровський, “С.Петлюра ясно бачив, що Україні неминуче доведеться стати до збройної боротьби з Москвою. Відповідно до цього й вироблялися всі плани нашої праці для створення української армії” [109. С. 218].

Потужний пласт історико-мемуарних праць колишніх військовиків Галицької армії став у нагоді при дослідженні проблем Першолистопадового 1918 р. повстання в Галичині, військового будівництва в ЗУНР, українсько-польської війни 1918–1919 рр. та військово-політичного союзу з Наддніпрянською Україною. Важливо відзначити, що серед військовиків ще до утворення ЗУНР визріли думки щодо об’єднання з Наддніпрянщиною. Один із активних учасників повстання, організаційний референт Військового Комітету Дмитро Паліїв аргументовано закидав Національній Раді абсолютно недоречну орієнтацію на Відень наприкінці жовтня 1918 р. та ігнорування існуючої братньої Української держави П.Скоропадського. “Байдуже яка, гетьманська чи республіканська. Але держава, до якої тяготіла збірна думка цілого народу”, – підкреслював він [129. С. 22].

Подібну думку, яка відтворювалася і в інших історико-мемуарних працях, висловив М.Чубатий: “Акт Першого листопада не був актом виключно галицького, але й всеукраїнського, соборницького значення, що скріпив моральні сили національної єдності українського народу та репрезентував його перед світом як новий політичний чинник на сході Європи” [271. С. 42]. Про визначну роль в утворенні військово-політичної коаліції ЗУНР із Наддніпрянщиною керівника Першолистопадового повстання у Львові й Галичині та першого військового міністра ЗУНР полковника Дмитра Вітовського висловлюють пишуть і інші автори, зокрема М.Гуцуляк, К.Левицький, М.Лозинський, М.Омелянович-Павленко, О.Думін, С.Ріпецький,

С.Шухевич та ін. [93, 100, 118, 120, 127, 133, 142]. Відзначимо серед них книгу М.Заклинського “Дмитро Вітовський. Спроба життєпису і характеристики” (Львів, 1936), де зауважено, що полковник Д.Вітовський найбільше з членів уряду усвідомлював значення підтримки з боку братньої УНР, був ініціатором конкретних заходів щодо об’єднання двох українських держав [102. С.21].

У міжвоєнні роки й пізніше історична наука українського зарубіжжя своїми ґрунтовними творчими здобутками охопила всі складні процеси Української революції, а також проблему військово-політичного та дипломатичного співробітництва УНР і ЗУНР. Назвемо серед них праці відомих воєначальників О.Удовиченка, М.Капустянського, Р.Дашкевича, М.Омеляновича-Павленка, старшин українських армій З.Стефаніва, О.Кузьми, Б.Гнатевича, О.Думіна, С.Ріпецького, Л.Шанковського, о. І.Лебедовича, дипломатів М.Лозинського, О.Назарука, І.Борщака, урядовців І.Мазепи, М.Стахіва, та інших. [262, 190, 167, 127, 256, 199, 160, 196, 173, 174, 115, 120, 126, 149, 121, 253]. Чимало з них висвітлюють певні аспекти проблеми, зокрема процес об’єднання Галицької армії з Наддніпрянською, спільні бойові операції, найбільше – про похід на Київ-Одесу, а також дипломатичне співробітництво на міжнародній арені. На наш погляд, науковою глибиною та концептуальним мисленням теми відзначається книга генерала М.Капустянського “Похід Українських армій на Київ-Одесу в 1919 році”. Вона була написана ще у ході визвольних змагань 1920 р. Власне на основі об’єктивного аналізу подій та особистої фундаментальної теоретичної підготовки (закінчив престижне військове училище та Миколаївську академію Генерального штабу), генерал висвітлив процеси, які вийшли за межі окресленого ним завдання. Київська операція вписана у загальноукраїнську боротьбу за незалежність і соборність. Відтак праця стала дійсно енциклопедією Українських визвольних змагань [190].

На основі глибокого аналізу зовнішньополітичної ситуації в Європі М.Капустянський стверджував, що 1918 р. Україна мала всі сприятливі умови

для об'єднання етнічних українських земель Галичини, Буковини, Прикарпатської Русі. Її союзниками у протистоянні з більшовицькою Москвою були густо заселені українцями Кубань і Дон, а також Польща й біла Росія. “Україна ходом подій мусіла зробитися головним осередком східного слов'янства та могутнім активним оплотом Європи проти большевизму. Не тільки вибороти собі самостійність, але й придбати керуючу роль на сході – ось чого могла досягнути Україна, при відповідній політиці свого уряду і підтримці з боку населення”, – підсумовував автор [190. С. 11].

Зауважимо, що таких же концептуальних поглядів на тодішню ситуацію дотримувалися чимало військових істориків з українського зарубіжжя. Автор змістовної науково-історичної праці “Україна у війні за державність” генерал О.Удовиченко відзначав: політичний провід України, особливо Центральна Рада, перебуваючи під впливом автономістів, на чолі з В.Винниченком, вперто ігнорували військове будівництво, створення власної регулярної армії. Лише за Гетьманату, але в гірших умовах німецької окупації, розгорнуто будівництво українського війська, в якому брали участь визначні українські військовики генерали М.Юнаків, С.Дельвіг, О.Галкин, П.Єрошевич, полковники Генштабу М.Капустянський, Є.Мишківський, М.Безручко та інші [262. С. 42].

Як досвідчений державно-політичний діяч, генерал М.Капустянський у своїй праці зробив узагальнення стратегії визвольних змагань України, які він відстоював ще навесні 1919 р. Він виходив з того, що “головніший і найнебезпечніший ворог – большевики” і на базі цього будувати відповідну зовнішню політику і стратегію боротьби. Отже, виникла необхідність ліквідувати польський і денікінський фронти, “зав'язати згоду з Антантою”. Капустянський склав детальний план спільних дій всіх армій пороти Москви. Він виступав за тісний зв'язок із ЗУНР, об'єднання з Галицькою армією та залучення її до загальноукраїнських змагань [190. С. 25-26].

Цю точку зору поділяли чимало провідних військових і політичних діячів

УНР, зокрема голова уряду Ісаак Мазепа. У книзі “Україна в огні й бурі революції” він наголошував на тому, що в ситуації, коли УНР опинилася “між молотом і ковадлом: з одного боку наступала більшовицька Москва, а з другого – проти України мобілізувалися сили “білої Росії”, слід було шляхом виваженої дипломатії та зовнішньої політики ліквідувати бодай один фронт, а не безперспективно шукати порозуміння з більшовиками, як це робили В.Винниченко та інші соціалісти і проти чого виступав С.Петлюра [121. С. 83-84].

М.Капустянський чи не єдиний з українських військових істориків після об’єднання об’єктивно охарактеризував державно-політичних керівників УНР і ЗУНР, а також керівний склад Наддніпрянської й Галицької армій, позитивні та негативні риси їхніх чільників. З великою точністю він описав морально-політичні та бойові якості особового складу обох армій напередодні Київської наступальної операції; будучи наддніпрянцем визнав, що за вишкільно-виховними параметрами Галицька армія переважала Дієву, до того ж майже у два рази чисельно [190. С. 83–85].

У праці проаналізовано дискусію серед військових істориків зарубіжжя щодо генерального стратегічного плану бойових дій даних армій влітку 1919 р. У центрі гострої дискусії був головний напрямок зосередження військових зусиль збройних сил України. Головний Отаман С.Петлюра та його воєначальники, серед яких був і М.Капустянський, у своїх працях стверджували: з політичних міркувань перш за все слід було визволити столицю УНР, що повинно було піднести престиж української держави в очах світового суспільства. Галицький генералітет, зокрема В.Курманович, А.Кравс, М.Тарнавський слушно вважали, що з перспективи на продовження визвольних змагань проти Москви, а також з метою уникнути протистояння з Добровольчою армією Денікіна, доцільніше звільнити насамперед південь України з Одесою і виходом у Європу. Втім, було прийнято план С.Петлюри, який у результаті призвів до відкриття денікінського фронту, поразки

українських армій та розпаду коаліції УНР-ЗУНР [190; 273; 213].

Характерною особливістю науково-історичних праць М.Капустянського, Л.Шанковського, О.Удовиченка, В.Петріва й інших військовиків було врахування зовнішньополітичних чинників та геостратегічного становища України в часі визвольних змагань. Саме вони, на думку М. Капустянського, стали головною причиною поразки. “Не польська армія ... спричинилася до нашої програної війни, – писав він зокрема про українсько-польську, – а головним робом стратегічно-політична інтервенція могутньої Антанти”. Л.Шанковський теж наголошував: “Вину за нашу поразку мусимо приписувати зовнішньополітичним силам, а не нам самим” [273. С. 336]. Отже, одна група істориків шукала причини невдач у зовнішньополітичних умовах, інша група наполягала на внутрішньополітичних. На наш погляд, найближчими до істини були автори, які шукають причини в обох напрямках.

Обмежені обсяги праці не дають можливості дати огляд спадщині українського зарубіжжя розгорнутіше й детальніше. Але навіть у такому форматі викладу історіографії проблеми можна визначити, що діаспорна воєнно-історична наука створила значний пласт досліджень і мемуаристики, які охоплюють найважливіші військово-політичні аспекти проблеми дисертації.

Значне місце в історіографії проблеми займають праці, які висвітлюють дипломатичну співпрацю й підтримку місіями УНР справи Східної Галичини, насамперед на Паризькій мирній конференції. Найоб’єктивніше ці аспекти відтворені галицькими дипломатами, безпосередніми учасниками переговорів з керівниками країн Антанти М.Лозинським, І.Борщак, В.Панейком, а також О.Назаруком, Л.Цегельським, А.Марголіним, Д.Дорошенком [120; 149; 126; 138; 97]. Високу оцінку фундаментальній праці Михайла Лозинського “Галичина в рр. 1918–1920”, як енциклопедії галицької дипломатії, заслужено дав Іван Кедрин. У ній знайдено відповіді на багато питань, які дають можливість глибоко усвідомити причини, що визначали розвиток визвольних

змагань та їх поразку. Палкий прихильник соборності України М.Лозинський писав: “Скинення австрійсько-польського ярма в Східній Галичині і успішне повстання Директорії проти гетьмана Скоропадського відкликали могутню хвилю одушевлення для ідеї з’єдинення всіх українських земель в одну державу” [120. С. 67]. Згодом, як учасник Паризької мирної конференції, він відстоював консолідацію зусиль делегацій УНР і ЗУНР спільно з наддніпрянцями домагався позитивного вирішення зовнішньополітичних проблем обох держав, насамперед припинення українсько-польської війни. На відміну від деяких авторів, які в дипломатичних поразках звинувачували діяльність політиків, військовиків чи дипломатів, автор вважав визначальним геополітичну ситуацію. Могутня Антанта, підкреслював він, відкинула вільсонівські гасла про право націй на самовизначення й відстоювала власні інтереси. Все ж можна було виправити ситуацію, але всеукраїнський фронт “не витримав проби”. Стратегічні інтереси УНР і ЗУНР, наголошував М.Лозинський, виявилися різними. Прикладом цього було ставлення до Польщі, визначення головного противника влітку 1919 р. та ін. [120. С. 220–221].

Найглибшому розумінню проблематики авторці сприяють наукові праці сучасних істориків незалежної України. Саме на нинішньому етапі розвитку української історичної науки, позбавленої ідеологічного тиску та жорсткої цензури, в науковий обіг введено потужний пласт нових архівних документів та науково-історичної літератури з колишніх “спецхранів”. Це дало можливість нашим історикам незаангажовано відтворити багато сторінок з проблеми військово-політичного й дипломатичного співробітництва УНР і ЗУНР в добу визвольних змагань.

Відзначимо, що поки немає фундаментальних праць, які б комплексно висвітлили цю проблему. Але окремі її аспекти відтворили сучасні українські історики С.Макарчук, Л.Дещинський, В.Литвин, М.Кугутяк, В.Верстюк, М.Гетьманчук, В.Голубко, Я.Дашкевич, Л.Зашкільняк, О.Карпенко,

В.Кондратюк, О.Красівський, С.Кульчицький, М.Литвин, О.Павлюк, О.Павлишин, О.Реєнт, О.Рубльов, В.Солдатенко, М.Швагуляк та інші. [154; 172-177, 206, 207, 210, 198, 159, 161, 162, 169, 180, 191, 193, 195, 200, 229, 243, 251, 252, 276]. Багатий інформаційний матеріал містять видані за останні роки колективні монографії: “Уряди України” (відп. ред. В.Литвин), “Нариси з історії дипломатії України” (відп. ред. В.Смолій), “Нарис історії України ХХ століття” (відп. ред. В.Смолій), “Історія України” (Вид. 3-тє; (кер. авт. кол. Ю.Зайцев), Збірники документів і матеріалів: “Українська Центральна Рада” (упор. В.Верстюк) у 2-х томах, “Конституційні акти України. 1917-1920”, “Україна: Хроніка ХХ століття. Рр. 1918, 1919, 1920” та інші. [33; 35; 44; 45; 185; 224].

Грунтовну інформацію з історії Української революції почерпнуто із двотомної праці В.Солдатенка “Українська революція: концепція та історіографія”, в якій сплітається історіографічний аналіз проблеми з об’єктивним висвітленням подій Української революції на принципах історизму, генези ідей лозунгів і прагнень її провідників. Автор аналізує творчу спадщину визначних ідеологів революції, як наддніпрянських, так і галицьких: М.Драгоманова, Ю.Бачинського, І.Франка, В.Антоновича, М.Грушевського, М.Шаповала та інших. “Кожна з непересічних особистостей мала власний погляд на ситуацію, на перспективи її розвитку, пропонувала власні шляхи, засоби руху вперед, – наголошує В.Солдатенко, – але в основі їх концептуальних поглядів була самостійна соборна Україна” [251. С. 28].

Найбільш концентровано події Української революції на західноукраїнських землях та реалізацію прагнень західних українців до об’єднання з Наддніпрянською Україною висвітлено у працях С.Макарчука, М.Литвина, М. Кугутяка. У монографії М.Литвина “Українсько-польська війна 1918–1919 рр.” (Львів, 1998) відтворено процес розвитку соборницьких ідей серед галицького суспільства, які під впливом зовнішньополітичних причин реалізувалися в Акт злуки 22 січня 1919 р., а згодом в об’єднання і

спільні бойові операції Дієвої і Галицької армій. Щоправда, останні аспекти більш широко й глибоко досліджуються у праці “Історія ЗУНР” (Львів, 1995) М.Литвина і К.Науменка [207; 210].

Значний внесок у дослідження проблеми підтримки дипломатами УНР на Паризькій мирній конференції зробив О.Павлюк, насамперед у змістовному розділі “Дипломати незалежних українських урядів (1917–1920)” в колективній монографії з історії української дипломатії. Автор аргументовано відтворив становище України на міжнародній арені та зробив об’єктивні висновки щодо впливу зовнішньополітичних обставин на спільну боротьбу УНР і ЗУНР за незалежність та їх вагому роль у поразці визвольних змагань. “Той факт, що Україні не вдалося здобути визнання та підтримку на міжнародній арені, – наголошує він, – був однією з головних причин поразки українського національного руху” [233. С. 388]. Такої ж думки дотримується львівський історик Я.Грицак у статті “Українська революція, 1914–1923: нові інтерпретації”.

Деякі аспекти проблеми розглядають також польські історики. Насамперед заслуговують уваги праці М.Клімецького, М.Кротофіла У.Легієця, З.Карпуся, Р.Потоцького та ін. [289, 290, 291, 292, 293]. Щоправда, вони здебільшого присвячені проблемам українсько-польської війни 1918–1919 рр., аналізу організації та бойової діяльності Галицької армії. Водночас їхні студії про українсько-польські стосунки, зокрема взаємини між С.Петлюрою та Ю.Пілсудським, сприяли глибшому розумінню суперечностей в українському таборі та причин розпаду військово-політичного союзу між УНР і ЗУНР.

Скромнішим виглядає внесок у дослідження проблем Української революції сучасних російських істориків. Серед них слід відзначити хіба що колективну працю Інституту світової історії Російської академії наук (директор інституту академік О.Чубар’ян) “Мировые войны XX века” в 4-х книгах, “Двенадцать войн за Украину” В.Савченка, “1918 год на Украине”

(гол. ред. С.Волков) та “Советско-польские войны. Военно-политическое противостояние 1918-1939 гг.” М.Мельтюхова [217; 244; 218]. Зауважимо, що вони досить об’єктивно висвітлюють події. Втім, ці автори, може не настільки як українські історики, відходять від штампів радянської історіографії.

Джерельна база роботи включає опубліковані та неопубліковані документи з центральних і обласних архівів України. Важливий конкретно-історичний матеріал почерпнуто у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління у Києві. Найбільш цінними є фонди Української Центральної Ради (1115), Військового міністерства УНР (1075), Головного управління Генерального штабу УНР (1078). Вони належать до так званого Празького архіву УНР (привезеному після Другої світової війни) і містять матеріали з історії спільних бойових дій українських армії УНР і ЗУНР у 1919 р. Серед них є особисті справи генерала М.Капустянського, М.Омеляновича-Павленка, В.Петрива, а також Головного Отамана С.Петлюри. Фонди цього ж архіву мають документи уряду і армії ЗУНР: Диктатора ЗОУНР Є.Петрушевича (2192), Державного секретаріату військових справ (1073), Начальної Команди Галицької армії (2188) та ін.

Варто зауважити, що від 1991 р., тобто з часів незалежності України, всі фонди документів українського війська доби визвольних змагань стали доступними. Водночас, М.Тинченко вже 2004 р. з прикрістю відзначав: “Найбільш “популярні” справи п’яти основних фондів (1074-1078) – накази штабу Армії УНР та накази Генерального штабу – переглянуло в середньому по десять дослідників (що, на наш погляд надзвичайно мало – авт.) й досі не написано ґрунтовної роботи про Українську армію в 1919 році” [260. С. 16]. Отже, це дослідженням певною мірою повинно відтворити одну із призабутих сторінок історії Збройних сил України.

Важливі документи виявлено у Центральному державному історичному архіві України у Львові. Це насамперед документи з фонду 581 “Колекція документів про діяльність урядів та армій УНР і ЗУНР” та 309 “Наукове

товариство ім. Т.Шевченка”, 360 “Особистий фонд Г.Коссака” (колишнього командира корпусу Галицької армії) та О.Назарука. Архівні документи висвітлюють військове співробітництво УНР і ЗУНР, а також причини розпаду коаліції.

Чимало матеріалів з проблеми генези соборницьких ідей та їх реалізації у ході революційних подій у Наддніпрянщині й Галичині, військово-політичного та дипломатичного співробітництва у боротьбі за незалежність виявлено у періодичних виданнях УНР, ЗУНР, міжвоєнної Польщі. Слід відзначити, що найбільші колекції української періодики зберігаються у Національній бібліотеці ім. В.Вернадського у Києві, Львівській науковій бібліотеці ім. В.Стефаника НАН України та Науковій бібліотеці Львівського Національного університету. Необхідно особливо відзначити часописи Наддніпрянщини “Нова Рада”, “Народна воля”, “Робітнича газета” та Галичини – “Діло”, “Український голос” “Вперед”, “Републіка”, “Стрілець”, “Український прапор”, а також журнали “Літопис Червоної Калини”, “Український Скиталець”, “Літературно-військовий вістник”, “Вістник Державного Секретаріату військових справ” та інші [54–76].

Таким чином, залучені історичні студії та достатня джерельна база дали можливість проаналізувати й висвітлити головні аспекти проблеми й загалом виконати поставлені завдання. Водночас, слід відзначити, що масштаби та ступінь висвітлення історії правно-політичного, військового, дипломатичного співробітництва УНР і ЗУНР, безперечно, потребують нових архівних пошуків та масштабних узагальнень вітчизняних істориків, політологів, правників.

РОЗДІЛ II

ГЕНЕЗА СОБОРНИЦЬКИХ ІДЕЙ ТА ЇХ РЕАЛІЗАЦІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ РЕВОЛЮЦІЇ

2.1 Ідея соборності – провідна програма українського національного руху

Упродовж багатьох століть, від часів коли на берегах Дніпра постала Київська Русь, ідея соборності українських земель постійно жива у свідомості наших предків. Нею пронизані твори Нестора-літописця, сторінки “Слова про Ігорів похід”, прагнення Запорізького козацтва, яке виклав Богдан Хмельницький 1649 року в Переяславі полякам: “За границю на войну не пойду, шаблі на турків і татар не піднесу. Досить нам на Україні і Подолю і Волині; тепер досить достатку в землі і князівстві своїм по Львов, Холм і Галич”, а також діяльність гетьмана П.Дорошенка та інших провідників українського козацтва щодо реалізації ідей соборної України. [186. С. 373]

Ідеї соборності й неподільності України та її самостійності продовжували жити в умовах недержавності й довготривалої належності українських земель до Російської і Австро-Угорської імперій. Найрельєфніше вони проявилися на зламі ХІХ–ХХ століть, у період бурхливого піднесення національного руху, утворення українських політичних партій, що відбувалося майже водночас як на сході, так і на заході, включаючи у свої програми ідеї соборності.

Першу масову українську політичну партію в Наддніпрянській Україні створено у Харкові 1900 р. Революційна українська партія (РУП) мала програму, яку опрацював видатний діяч самостійницького напрямку національного руху адвокат Микола Міхновський [185. С. 209–210]. “Апостол новітнього українського націоналізму і зокрема Української Державности, – наголошував історик з діаспори Петро Мірчук, – своїм гомінким покликком пригадав прадідний заповіт: “Наш прапор і наш бойовий клич – Самостійна Україна!” Він поклав перші організаційні основи, створив

перші почини активної політичної дії в самостійницькому напрямі”. Серед багатьох аспектів програми М.Міхновський відзначав “здійснення великого національного ідеалу: єдиної нероздільної самостійної демократичної України освічених робочих мас, засновання теї великої держави національної, у яку увійдуть усі частини українського народу” [214. С. 7, 34-40].

РУП розгорнула активну діяльність в Наддніпрянщині, провадила політичні акції, широку пропаганду своїх ідей, чому сприяли тісні зв'язки з Галичиною. Зокрема, її діячі за допомогою місцевих українців налагодили у Львові й Чернівцях видання часописів та брошур, які переправлялися в Наддніпрянщину. Так само діяла й Українська соціалістична партія на чолі з Б.Ярошевським.

Виразний соборницький характер мала програма заснованої 1902 р. М.Міхновським Української народної партії (УНП), яка за висновком багатьох істориків мала яскраве національно-патріотичне забарвлення. На відміну від партійних угруповань М.Грушевського або В.Винниченка, наріжним каменем її програмних засад став рішучий відрив від Росії, побудова незалежної соборної держави. Для впливовості партія розгорнула широкомасштабну пропагандистську діяльність, зокрема видавала у Львові й Чернівцях і розповсюджувала на батьківщині місячник “Самостійна Україна” та брошури. Значне місце серед видань мають написані Міхновським “Десять заповідів УНП”. Перша з них проголошувала національний всеукраїнський ідеал: “Одна, єдина, неподільна від Карпатів аж до Кавказу самостійна, вільна, демократична Україна – республіка робочих людей”. Інші викладали вимоги “Україна для українців”, пропонували уживати завжди українську мову, шанувати героїв України й ненавидіти її ворогів й навіть брати шлюб лише з українцями. Відзначаючи помітну роль партії в національному русі П.Мірчук звертає увагу на важливий аспект її діяльності: “Боротьба за національне визволення є боротьбою двоякою: проти чужих держав, що панують в Україні й проти капіталістів. Маючи безпосередньо до

діла з Москвою, УНП не забувала, однак, зазначувати, що ворогами волі українського народу є також румуни, поляки й мадяри. В цьому її «соборницький характер» [219. С. 38–39].

Варто зауважити, що після революційних подій 1905 р. у Росії утворилося ще кілька українських політичних партій: соціал-демократична, радикально-демократична та Товариство українських поступовців з її лідером Михайлом Грушевським, який 1907 р. з Галичини переїхав до Києва. Проте усі вони в національному питанні домагалися для України національно-територіальної автономії в межах Російської держави, залишаючи поза увагою українців Галичини, Буковини, Закарпаття. Оскільки саме цей табір зайняв провідну роль у Центральній Раді, його політична платформа, не зазнаючи рішучих змін в часи Української революції, суттєво загальмувала державотворчий процес й була однією з причин поразки визвольних змагань 1917–1918 рр. Безперечно, програма культурно-національної автономії України в рамках нехай і демократичної Росії, яку проголошував навесні 1917 р. М.Грушевський, після Лютневої революції і падіння царату, за висловом Т.Гунчака, не відповідала ситуації й за висновком багатьох істориків була серйозною помилкою [166. С. 108].

Слід відзначити, що для утвердження автономістських ідей серед українського суспільства значну роль зіграв Михайло Драгоманов, видатний політичний теоретик, який 1875 р. емігрував з Наддніпрянської України до Львова, потім у Швейцарію, згодом у Болгарію. Він підтримував зв'язки як з наддніпрянськими, так і галицькими громадсько-політичними діячами, зокрема з І.Франком, М.Павликом, С.Подолінським. Його політичним ідеалом була федеративна держава з рисами культурно-національної автономії. «Він сподівався, – зазначав І.Лисяк-Рудницький, – що політичну свободу українському народові може принести поступове перетворення на засадах децентралізації і федералізації існуючих держав – Росії та Австро-Угорщини» [204. С. 329].

Між іншим, саме М. Драгоманов вважав, що центр загальноукраїнського національного руху варто перенести в Галичину, де, незважаючи на гегемонію поляків, українці могли користуватися ліберальними законами Австро-Угорської конституційної монархії. Отже, ще у 1880-х роках він бачив помітні успіхи радикального руху в Галичині, які призвели до створення перших українських політичних партій на початку 1890-х. Вони творилися на зразок західноєвропейських й визначали конкретні завдання суспільно-політичного життя українства, а наявність знаних і авторитетних лідерів дала можливість партіям очолити національний рух у краї. Їхня політична програма базувалася на ідеологічних засадах, сформульованих насамперед у творах Івана Франка та Юліана Бачинського. Останній одним із перших здійснив спробу теоретично обґрунтувати ідею самостійності та соборності України у книзі – “Ukraina irredenta” (“Україна незалежна”), виданій у Львові 1895 р. Він стверджував, що єдиною умовою існування української нації, а відтак метою суспільно-політичної діяльності партій і українства взагалі є “вільна, велика, політичне самостійна Україна, одна нероздільна від Сяну по Кавказ” [147. С. 74].

Значне місце у розвитку національного руху в Галичині зіграла таємна організація галицької молоді “Молода Україна”, заснована у Львові 1899 р. Її провідники, зокрема М. Галушинський, В. Старосольський, Л. Цегельський, відомі політичні діячі у майбутньому, проголошували самостійницько-соборницькі ідеї. “Наш народ і в Галичині і в російській Україні, стає до боротьби з чужинцями – поляками та москалями, – писав Л. Цегельський, – та змагає здвигнути самостійну українську державу, а не хоче приставати ні до Польщі, ні до Москви” [138. С. 113]. Отже, молодоукраїнці пішли далі М. Драгоманова і навіть Української національно-демократичної партії К. Левицького, Є. Петрушевича, які хоча й декларували в програмі “остаточною метою народних змагань є дійти до того, щоб цілий українсько-руський народ з’єднався з часом в однопільний національний організм”, але

на перший план і в основу національного руху ставили домагання автономії краю [56. 1916. 1 жовт. С 634–635].

Ідеї соборності та самостійності України остаточно викристалізувалися і стали головним змістом національного руху в Галичині з початком ХХ століття. Потужний імпульс руху дали революційні події в Росії 1905–1906 рр. і вплив до Галичини хвилі політичних емігрантів, зокрема відомих політичних діячів Наддніпрянщини В.Винниченка, Д.Донцова, В.Дорошенка, А.Жука та інших, які зав'язали тісну співпрацю з галицькими партіями, місцевою інтелігенцією. З метою розвитку української самостійницької соборницької думки вони засновували свої організації, вели активну пропаганду своїх ідей, які знаходили позитивний відгук у галицькому суспільстві [235. С. 73–74].

Слід відзначити, що це був період, коли зростала міжнародна напруженість у Південно-Східній Європі, де на Балканах перехрещувалися політика й інтереси Росії та Австро-Угорщини, що загрожувало збройним конфліктом. Саме це спричинило війну на Балканах 1912 р. й спровокувало початок Першої світової війни у серпні 1914 р. Серед галицького політичного проводу, зрештою й переважної частини загалу суспільства, панували антиросійські настрої, які імпонували наддніпрянській еміграції і сприяли співпраці в цьому напрямку. Отже, Галичина, яка стала притулком української політичної еміграції, сконцентрувала еліту нації, що виробляла концепцію і напрямки ідеологічної, організаційної та практичної роботи, стратегію боротьби за самостійність і соборність України, відтак, за визнанням істориків і політологів була напередодні світової катастрофи українським “П’ємонтом” [209. С. 3–10].

Напруження взаємин між Австро-Угорщиною та Росією і можливість світового збройного конфлікту, слушно зауважив львівський історик Василь Расевич, відбивалися на програмах діяльності галицьких партій щодо побудови соборної української держави. “З цього часу в українському

політичному житті задомінували дві тактичні лінії щодо реалізації державницького ідеалу: 1) через загальноєвропейський збройний конфлікт та 2) через соціальну революцію і відцентрові рухи в Росії. Зовнішнім орієнтиром для підтримки цих намірів безумовно стала Австро-Угорщина. Все це вплинуло на концепцію програми УНДП щодо політичної незалежності України. Формулюючи мету партії, 1913 р. С.Баран відзначав, що метою партії є досягнення самостійності і об'єднання всіх українських земель в єдину державу” [241. С. 241].

Варто зауважити, що на цих ідеалах у Галичині й Буковині на початку ХХ ст. розгорнувся широкомасштабний сокільський та січовий рух, який поєднав у своїх лавах більше ста тисяч молоді. Засноване 1894 р. у Львові товариство “Сокіл” під керівництвом Івана Боберського (1908–1914) напередодні війни мало 974 місцевих осередків, у яких 33 тисячі юнаків і дівчат виховувались у національно-патріотичному дусі на ідеях самостійності й соборності України. Ще численнішим (близько 80 тис. членів) було засноване Кирилом Трильовським у 1900 р. товариство “Січ”. Його школу виховання і військового вишколу пройшли майже всі учасники національно-визвольних змагань за державність [24. С. 756-757; 209. С. 3–10].

Однією з головних засад виховання січовиків була ідея соборності України. “Січова традиція, – відзначав сучасний дослідник Б.Трофим’як, – запліднена новими тогочасними ідеями Шевченка, Драгоманова, і Франка покликала і створила величний національний подвиг, який оформився як новітній, масовий січовий рух з новітнім напрямком, формою і змістом, відповідними із тогочасними національно-політичними ідеями українського народу” [261. С. 221].

Підсумовуючи розвиток національного руху в Галичині в період до Першої світової війни, на наш погляд, найточнішу характеристику ситуації дав видатний львівський історик Іван Крип’якевич: “На початку ХХ ст.

чолове місце в житті України займала Галичина. Конституційний лад австрійської держави дав змогу західній вітці українського народу розвинути свої сили в різних напрямках, а що цей розвиток ішов під безнастанним гнітом поляків, то він набирав бойового характеру: галицькі українці намагалися опанувати всі ділянки життя своєї країни і створити базу під майбутню державу. Російська Україна навіть після революції 1905 р. такої політичної свободи не мала і не могла створити такої широкої організації активніша молодь не знаходила на Наддніпрянщині змоги повного розвитку і емігрувала до Галичини, скріпляючи тут національний фронт. Своє провідне місце в українському світі Галичина і завдячувала також широкій науковій і культурній діяльності, яку провів у Львові Михайло Грушевський спільно з Іваном Франком, – співпраця цих двох найвизначніших учених та ідеологів стала основою всеукраїнського єднання” [197. С. 293–294].

Слід зазначити, що репетиція Світової війни – Балканська війна 1912 р. мала своїм наслідком кристалізацію серед галицького суспільства й угрупованню наддніпрянських емігрантів ідеї, що досягнення незалежної й соборної України стане можливим лише за умови поразки Росії, як головного ворога українства, в майбутній війні, яку вони вважали неминучою. Адже в Європі утворилися два ворожі блоки: Антанта, до якої увійшла Росія та Центральних держав з Австро-Угорщиною в його складі.

Вибух Першої світової війни у серпні 1914 р. став для народів Європи початком катаклізмів і періоду важких випробувань, особливо для українців, на землі яких відбулися великі битви. Сталося так, що розділені кордонами та фронтами, вони опинилися у складі ворогуючих армій і були змушені брати участь у кровопролитних бойових діях. Зауважимо, що українські політичні проводи як підросійської, так і підавстрійської України, зайняли лояльну позицію щодо своїх імперій і з деякими застереженнями виступили за підтримку влади.

У перші дні війни провідні галицькі політичні партії – національно-демократична, радикальна і соціал-демократична утворили у Львові Головну

Українську Раду (ГУР) – як спільну політичну організацію для орієнтації краян під час війни. До її складу увійшло 15 відомих авторитетних діячів Галичини, зокрема К.Левицький (голова), І.Боберський, В.Дорошенко, Ю.Бачинський, О.Назарук, С.Голубович, М.Павлик, М.Ганкевич, С.Баран, Є.Петрушевич, В.Панейко [187. С.299] Політичною платформою Ради став оприлюднений 3 серпня 1914 р. маніфест, який закликав українців виступити на боці Австро-Угорщини “проти російської імперії, як найбільшого ворога України”. Рада обґрунтовувала позицію тим, що “побіда австро-угорської монархії буде нашою перемогою. І чим більше буде поразення Росії, тим швидше виб’є година визволення України”, яка повинна зайняти належне місце серед інших країн Європи. Провідники галичан висловлювали впевненість, що “на руїнах царської імперії зійде сонце вільної України” [133. С. 55–57].

Отже, війна кардинально змінила національно-політичну ситуацію для українського народу й на погляд Ради давала реальний шанс перевести національно-визвольні змагання у конкретно-політичну площину. З цією метою були здійснені два важливі практичні заходи. 4 серпня у Львові наддніпрянські політемігранти утворили Союз визволення України на чолі з Д.Донцовим, В.Дорошенко, А.Жуком, М.Залізнякам (пізніше до керівництва приєдналися М.Меленевський і О.Скоропис-Йолтуховський). Його програма передбачала широкомасштабну діяльність з метою досягнення Україною незалежності у ході війни й пов’язувала це з поразкою царської Росії. Щоправда, допускалося створення “осібного автономного краю” з усіх українських земель, які будуть у ході війни зайняті Австрією. Союз наголошував, що діє у тісному контакті з галичанами й в оприлюдненому документі “Наша платформа” висловлював впевненість, що “на руїнах російської імперії, сеї тюрми народів, встане Вільна Самостійна Україна”[255. С.74]. У ті ж дні було оголошено відозву СВУ “До українського народу в Росії” із закликом ставати до боротьби проти російського поневолення: чим скоріше буде розгромлена Росія у війні, тим

скоріше постане самостійна соборна Україна. Відзначалося, що проти російського війська виступили “сотки тисяч галицьких Українців – наших братів” та Українські Січові Стрільці, які спільно з австрійськими збройними силами принесуть українському народові свободу і землю [56. 1914. 5 жовт. С. 1].

Іншим важливим заходом Ради було створення Бойової Управи, яка з дозволу австрійського військового командування приступила до формування із добровольців Легіону Українських Січових Стрільців. На її заклик виступити проти царської Росії за визволення України зголосилися вже у перших днях серпня 28 тисяч добровольців, які виявили готовність проливати кров за її самостійність і соборність українських земель. Офіційний Відень обмежив чисельність легіону й дозволив озброїти лише 2500 січовиків [209. С. 11–13].

Позицію і політичні платформи ГУР і СВУ та їх антиросійську політику лідери національного руху в підросійській Україні не сприйняли. Михайло Грушевський, якого війна застала в Карпатах, рішуче відкинув пропозицію СВУ про співпрацю й повернувся до Росії. Провідний ідеолог автономії України у складі Росії, між іншим скептично поставився до революційності галичан та їх “сепаратистських” прагнень, про що наголошував ще 1911 р., а згодом заявляв: “Українці не мають наміру одривати Україну від Росії” [165. С. 12, 14]. Варто зауважити, що по приїзді до Києва Грушевського заарештувала російська поліція як небезпечного українського націоналіста, і всю війну він перебував у засланні.

Такої ж політичної позиції деякий час дотримувався й Симон Петлюра, який у листі до відомого галицького політичного діяча Осипа Назарука в грудні 1914 р. писав: “Кожний крок, слово і акція, направлені до того, щоб створити обставини на російській Україні, ворожі для цілості російської держави, для знесилення її під цю пору, строго осуджуються на Україні, бо вважаються шкідливими для інтересів України”. Він засуджував орієнтацію

СВУ і ГУР на Центральні держави, висловлював віру у перемогу Росії й приєднання Галичини й Буковини до Росії, відтак до України [32. С. 188–190].

Серед багатьох обставин, які спричинили такі відмінності у політичній стратегії загальноукраїнського національного руху, найважливішим виявилось те, що впродовж століть східна і західна вітки українства були під пануванням різних імперій, відтак розвиток самостійницької і соборницької ідеології відбувався в різних умовах. Іван Лисяк-Рудницький з цього приводу наголошував: “Дослідники історії української революції ніколи не повинні забувати одного фундаментального факту: процес кристалізації модерної нації відбувався на Україні з помітним запізненням. У цьому полягала велика різниця між українцями й іншими східноєвропейськими націями”. Однією з вирішальних обставин такої ситуації було роз’єднання українців, відсутність спільної території, як важливої ознаки нації [204. С. 11].

Незважаючи на те, що українці в роки війни були розділені фронтами, ідеї української соборності та самостійності продовжували жити в народних масах, про що свідчили яскраві приклади фронтового життя, зокрема січового стрілецтва. Характерний приклад згадував підстаршина Легіону УСС, стався в ході святкування Різдва на фронті в Карпатах 1915 р. у сотні Дмитра Вітовського: “Склавши коротко привіт і побажання, Вітовський перейшов відтак на історичні події, що розігравалися довкола нас, на нещасне положення роздертої на частини України в цьому колосальному змагу світових потуг ... Вказуючи на присутніх між нами полонених-українців, неначе в якомусь ясновиденні закінчив: Вірю, так як сьогодні ми засіли на Свят-вечері з нашими братами з-над Дніпра, хай в цей момент полоненими, – так колись, може вже в недалекій будуччині, засядемо на Свят-Вечері як Один, Великий Український Народ у своїй вільній державі, Соборній, Самостійній Україні!” [92. С. 135].

Знаменно, що саме українці, розділені фронтом, започаткували вже

1916 р. процес братання, що найбільше поширився 1917 р. на російському Південно-Західному фронті, війська якого займали позиції, які проходили через Волинь, Полісся й Поділля до Дністра. Він сприяв зростанню національної свідомості та посилював ідею соборності українських земель.

Значну ідеологічну роботу в цьому напрямку провадили СВУ і Головна (з травня 1915 р. – Загальна) Українська Рада, які осіли у Відні й заснували потужне видавництво. Відзначимо популярний часопис “Вістник СВУ”, який розповсюджувався на Заході й був джерелом інформації про українські справи. СВУ налагодив діяльність своїх представників у багатьох європейських країнах, а також активно діяв у таборах військовополонених на території Австрії й Німеччини. Додамо, що обидва українські політичні центри у час війни тісно співпрацювали [235].

Підсумовуючи сказане, зішлемося на І Лисяка-Рудницького, який наголошував на тому, що у ХІХ столітті Україні відчутно бракувало територіальної єдності, а це заважало становленню української нації. Проте тенденція розвитку національного руху прямувала до об’єднання. На зламі ХІХ–ХХ століть регіональні відмінності у площині генези української політичної думки зменшилися, хоча в деяких аспектах залишалися досить відчутними, що негативно відбилося у часи Української революції. Проте, заключав автор, “саме взаємовідносини між Наддніпрянською Україною і Галичиною давали багато яскравих прикладів міжобласної співпраці” Лисяк-Рудницький, на наш погляд, дещо перебільшив, стверджуючи: “Ідеї, що служили натхненням для українського відродження в Галичині, майже без винятку походили з Наддніпрянщини”. Водночас він визнавав, що “національні досягнення Галичини служили підбадьоренням і зразком для наслідування українським патріотам під російським пануванням. Галицькі українці, що боролися за рівноправність з поляками ... вірили, що їхній вужчий вітчизні судилося стати “П’ємонтом” майбутньої самостійної України”, напевне – тут автор був ближчий до істини [204. С. 283].

2.2. Вплив Української революції 1917 р. на західноукраїнське суспільство

Перша світова війна суттєво прискорила кризу політичної системи Російської імперії, яку зруйнував короткий, але бурхливий вибух Лютневої революції 1917 р. у Петрограді. Хвиля страйкового руху народних мас у столиці підтримали частини військового гарнізону, значний загаль якого становили українці у складі гвардійських полків, зокрема Волинського. 27 лютого самодержавство впало, а влада в Росії перейшла до рук Тимчасового уряду, сформованого Державною Думою. Коли вісті про падіння царату докотилися до України, по всій її території пожвавився національно-визвольний рух. З'явилися широкі можливості для легалізації діяльності українських політичних партій та громадських організацій, які взяли курс на активізацію національно-визвольного руху. Ситуація вимагала створення єдиного керівного центру. Відтак, за ініціативою групи діячів Товариства українських поступовців 7 березня утворено Українську Центральну Раду. Її головою обрано М.Грушевського (який ще не повернувся із заслання), а до керівництва прийшли досвідчені політичні діячі С.Єфремов, Д.Дорошенко, А.Ніковський, В.Науменко, Д.Антонович, Д.Матушевський та інші [243. С. 29–33; 46. С. 70].

Водночас розгорнувся процес творення та відновлення нових політичних партій. Зокрема були створені Соціал-демократична на чолі з В.Винниченком, Д.Антоновичем, С.Петлюрою, Соціал-революційна – під керівництвом М.Ковалевського, П.Христюка, О.Севрюка, на базі ТУП – Союз українських федералістів-автономістів, які стояли на платформі побудови автономної України в рамках Російської Федерації. Лише Українська партія самостійників-соціалістів П.Макаренка та угруповання Міхновського від самого початку Української революції відстоювали гасло самостійної України. Остаточо визначив політичну програму Центральної Ради Всеукраїнський національний конгрес за участю 1500 делегатів, який відбувся у Києві на початку квітня 1917 р. Він підтвердив курс на

національно-культурну автономію як стратегічну мету українського суспільства. Для реалізації цих ідей у червні було створено Генеральний Секретаріат на чолі з В.Винниченком як виконавчий орган, фактично уряд України. У його складі сформовано секретаріат військових справ, керівником якого став Симон Петлюра. Отже, в основу державотворчої діяльності Центральної Ради з перших днів її існування були закладені ідеї М.Грушевського, який дотримувався курсу на автономію України. “Широка автономія України в її етнографічних межах в федеративному зв’язку з демократичною Російською республікою, – наголошував він у своїх програмних документах, – се наша плятформа, се гасло, з котрим підіймаються і стають безконечні лави українського війська, селянства, робітництва, молоді, інтелігенції” [44. С. 105; 54. 1917. № 9, трав.; 46. С. 167–171].

Завдяки високому авторитетові М.Грушевського та наявності сильного угруповання автономістів-федералістів на чолі з В.Винниченком, у резолюції Всеукраїнського національного конгресу відбилася саме їх програма. У ній зазначалося: “З’їзд вважав, що тільки широка національно-територіяльна автономія України забезпечить потреби нашого народу” і що “єдиною відповідною формою державного устрою з’їзд вважає федеративну і демократичну республіку російську”. Щоправда, у цьому документі ігнорувалися пропозиції самостійницько-соборницького табору. І лише перед закриттям конгресу в резолюції висловлено протест у зв’язку з заявою тимчасової Польської Державної Ради, в якій викладено претензії на українські землі західного регіону країни [54. 1917. 21 трав.].

Проте, розбурхані революцією народні маси, особливо військовики, вимагали від Центральної Ради більш рішучих державотворчих дій. Особливо активізувалася самостійницька течія українського національного руху, головним ідеологом і провідником якої був М.Міхновський. Саме вона очолила широкомасштабну українізацію російського війська та створення перших національних полків ім. Б.Хмельницького, П.Полуботка та інших.

Вона активно виступала на Всеукраїнських військових з'їздах за проголошення самостійності України і створення власного регулярного війська. Гострі дискусії між самостійниками та автономістами змушували Центральну Раду поступово радикалізуватися у цьому аспекті, про що свідчили її Універсали. Проте, лише Четвертий універсал у січні 1918 р. з великим запізненням зреагував на військово-політичні реалії, коли в Росії здійснився більшовицький переворот і розгорнуто агресію проти Української республіки. Універсал оголосив країну “самостійною, ні від кого незалежною, вільною, суверенною державою українського народу” [185. С.227]. На наш погляд, слушне зауваження висловили сучасні київські історики О.Рубльов і О.Реєнт: “Не заперечуючи історичного значення Четвертого Універсалу, все ж слід визнати, що він був запізнілою спробою переходу від автономістськи-федеративних принципів державного будівництва до самостійницьких” [243. С. 72].

Найбільшою помилкою Центральної Ради стало нехтування військовим будівництвом, створенням власних регулярних збройних сил для захисту завоювань Української революції. Маючи на території України сотні тисяч озброєних вояків українізованих корпусів, дивізій і полків під керівництвом патріотично настроєних воєначальників, уряд УНР у січні, коли більшовики наближалися до Києва, оголосив демобілізацію і столицю захистити було нікому, за винятком кількох малочислених куренів С.Петлюри, Є.Коновальця та Студентського, який загинув під Крутами. Втративши майже всю Україну з Києвом, Центральна Рада прагнула знайти захист у Центральних держав ціною окупації України австро-німецькими військами, що в кінцевому результаті її не врятувало [161. С. 178–179].

Безперечно, вистояти в українсько-більшовицькій війні, яка фактично розпочалася вже наприкінці 1917 р. Україна не могла, тому великі надії покладалися на переговори у Бресті. [7. Оп. 1, спр. 26, арк. 12–13; спр. 27, арк. 1–2]. Однак було втрачено дорогоцінний час. І.Лисяк-Рудницький стверджує: якщо б Центральна Рада вже Третім Універсалом проголосила

самостійність, й до Бресту заключила мир з Центральними державами, вона могла би отримати від Австро-Угорщини Легіон УСС, а від Німеччини – десятки тисяч військовополонених українців, з яких вже формувалися національні частини. За цих умов можна було “утримати внутрішній лад на Україні, здушити місцеві більшовицькі перевороти і відбити радянсько-російську більшовицьку окупацію”. Відтак, заключає автор, “Центральна Рада не мусила б покидати Київ і закликати німецьку збройну допомогу”, яка “завдала величезної шкоди Україні – морально і політично навіть більше, ніж матеріально” [204. С. 16].

У Бресті, де Україна була визнана Центральними державами і Росією незалежною, її дипломатична делегація підняла питання соборності. Згідно з інструкціями, отриманими від М.Грушевського, голова комісії В.Голубович домагався приєднання до УНР етнічних українських земель Холмщини, Підляшшя, а також Східної Галичини, Буковини та Закарпаття. Але Австро-Угорщина виступила категорично проти. Тоді українці запропонували надати підавстрійській Україні статус автономії – “коронного краю” у складі імперії Габсбургів. Центральні держави прагнули якомога скоріше досягнути миру й ліквідувати свій Східний фронт. Відтак делегація Австро-Угорщини пішла на поступки: підписала таємний додаток до угоди про утворення до 20 липня 1918 р. на землях Східної Галичини та Буковини коронного краю із своїм сеймом і прямим підпорядкуванням Відню. Досягнуті Україною домовленості негативно сприйняло польське суспільство і, навпаки, позитивно галичани і буковинці [220. С. 212–217].

Підписання Брестських угод історики і політики оцінювали по-різному. На наш погляд, найближчим до істини є висновок відомого дослідника історії дипломатії О.Павлюка: “Цей вимушений крок Центральної Ради призвів до розриву відносин з Антантою, а згодом неодноразово використовувався антиукраїнськими силами для дискредитації українського руху на Заході. У довготривалому плані вибір, що його зробила Центральна Рада у січні 1918 р., виявився помилковим. Незабаром Німеччина зазнала

поразки у Першій світовій війні й доля України, як і багатьох інших нових країн Центрально-Східної Європи, опинилася в руках Англії та Франції” [233. С. 323-325].

Війна та перебування на західноукраїнських землях чужих військ негативно відбивалися на суспільно-політичному житті, особливо галицьких українців. Його центр перебував у Відні, де знаходилися парламентська репрезентація на чолі з Є.Петрушевичем і К.Левицьким, Загальна Українська Рада, Центральна Управа УСС й інші інституції. Значну політичну активність виявляли вояки Легіону УСС, у складі якого перебували відомі військово-політичні діячі Д.Вітовський, Н.Гірняк, Г.Коссак, В.Дідушок, М.Тарнавський, В.Старосольський та інші. Вони, як і всі представники західноукраїнського суспільства, з великим ентузіазмом зустріли звістку про падіння царату в Росії, утворення Центральної Ради на чолі з М.Грушевським та її державотворчість. Як важливі документи сприймалися Універсали, зовнішньополітичні акти, зокрема підписання Брестських угод [209. С. 49–51].

Відзначимо й участь січового стрілецтва в опрацюванні нової політичної орієнтації в умовах розвитку Української революції в Наддніпрянщині. За ініціативою Бойової Управи (реорганізовану у липні 1917 р. в Центральну Управу) на широкій нараді було висловлено протести щодо дій Відня, який відновлював польську адміністрацію в Галичині, прагнув передати полякам землі Холмщини й Волині [56. 1917. 15 серп.]. У зв’язку з новою ситуацією в Україні, проголошенням Третім Універсалом УНР у грудні 1917 р. на зборах старшин легіону УСС розглядалася пропозиція про його самоліквідацію. Бралися до уваги ситуація на фронті та політика Австро-Угорщини, яка не сприймалася стрільцтвом. Утворення УНР та наміри Відня приєднати Східну Галичину до відроджуваної Польщі, писали в листі до Відня Д.Вітовський, Р.Перфецький, Н.Гірняк, Г.Коссак, “вичерпують рацію існування дальшого УСС”. Щоправда, більшість старшин висловилися за збереження Легіону УСС з перспективою національно-визвольних змагань за утворення власної

української держави [179. С. 423–426].

Слід відзначити, що політичний провід Галичини й Буковини до самого кінця світової війни восени 1918 р. домагався для українських земель Австро-Угорщини автономії або незалежності, уникаючи гасла соборності. У резолюції широкої наради галицьких політиків у Відні в лютому 1918 р. відзначалося: “Коли ж тепер на руїнах царату постала самостійна Українська держава, проти котрої збройний виступ УСС є виключеним, а з’єдинення всіх українських земель ... під цю пору може й не здійсниться, нарада уважає, що в цім моменті політичним постулятом українського народу в Австро-Угорщині має бути сполука всіх українських земель Австрії і Угорщини та зорганізування їх в одну самостійну правно-державну одиницю” [179. С. 429].

Підписання Україною Брестських угод, враховуючи поступки Австро-Угорщини щодо Галичини й Буковини, та припинення бойових дії на фронті підавстрійські українці зустріли схвально. Вже 10 лютого 1918 р. у Львові відбулася багатотисячна маніфестація, яку з балкону “Просвіти” привітав посол К.Левицький. Він, а також посол Л.Цегельський відзначали, що Центральна Рада й уряд УНР одними з перших серед європейських країн покінчили з війною. 12 лютого у Львові відбулися збори української громадськості, які обговорили ставлення галичан до миру з Україною. У виступах схвалювалося підписання мирного договору й повернення до складу УНР Холмщини й Підляшшя. У телеграмі за пропозицією Михайла Лозинського зазначалося: “Збори українців міста Львова засилають свій горячий привіт і глибоку подяку Українській Центральній Раді, Українській Раді Народних Міністрів та Українській Мировій Делегації за заключення миру, що ставить Україну в ряд держав культурного світу” [70. 1918. 10, 12, 14 лют.].

У ті ж дні в знак солідарності з Наддніпрянською Україною відбулися багатолюдні “свята миру і державності” в інших містах Галичини, зокрема Дрогобичі (50 тис. учасників), Стрию (20 тис.), Чорткові (30 тис.), Коломиї

(32 тис.). Правилися святкові богослужіння, надсилалися вітальні телеграми на адресу Центральної Ради і особисто М.Грушевського. 25 березня 1918 р. у Львові зібралися близько 500 представників українських політичних партій, які привітали проголошення незалежності УНР й ухвалили резолюцію із закликом: “З українських земель Галичини та Буковини утворити окремий державний організм” [70. 1918. 8, 27 берез.].

Одним із показових проявів піднесення національного руху в Галичині була потужна вічева хвиля, яка прокотилася по усіх містах краю у вересні 1918 р. Їх “учасники вимагали об’єднання українських земель у коронний край з окремим сеймом, намісником і українською адміністрацією”. Натхненні масовими виступами населення активізували свою діяльність галицькі й буковинські послы у Відні. Від їх імені посол Семен Вітик вніс у парламент рішучу заяву, в якій наголошувалося: “Український народ, який в Австрії числить більш 4 мільйони, а на Україні більш 40 мільйонів населення ... мусив сотні літ досвідчувати на собі гніт і приневолення ..., ограбленим з своєї самостійності на цілі століття так само з боку польського як і російського правительств ... Український нарід жадає як одинокої умови свого національного життя між свободними державами Європи, сполучення всіх українських областей Австро-Угорщини, Холмщини, Підляшшя і Волині з областями України в одну самостійну республіканську державу” [210. С. 25-27].

Значну роль у розвитку ідей соборності відіграли галичани й буковинці, які під час війни опинилися в Росії – військовополонені, біженці або депортовані в період російської окупації західноукраїнських земель. За підрахунками сучасного історика В.Довбні, їх загальна чисельність сягала більше 400 тисяч. Українська Центральна Рада прагнуло взяти їх під свою опіку; крім того, призначила Д.Дорошенка крайовим комісаром земель Галичини й Буковини, зайнятих російськими військами. З метою організації допомоги кряянам у Києві діяв Галицько-Буковинський комітет, який

переймався проблемами насамперед військовополонених українців. Чимало їх утримувалися в Дарниці під Києвом, Кривому Розі, в російських містах Царицині (велика група старшин з Легіону УСС та Є.Коновалець), Симбірську (група старшин Легіону УСС на чолі з отаманом С.Горуком), а також у Туркестані та ін. [178. С. 10–13; 209. С. 55].

Багато галичан, які стали свідками революційних подій та утворення Центральної Ради, не просто симпатизували наддніпрянцям, а висловлювали прагнення служити в Збройних силах України, що творилися для захисту Української революції. Ініціатором формування військової частини, що отримала найменування Галицько-Буковинський курінь Січових Стрільців став Євген Коновалець, який прибув до Києва з Царицинського табору полонених й розгорнув організаційну діяльність [226. С. 21–22]. Відтак, на початку листопада 1917 р, галицькі старшини Є.Коновалець, Р.Дашкевич, Ф.Черник та І.Чмола зібрали у Києві віче галичан, на якому було підтримали ідею визволення західноукраїнських земель і приєднання їх до Великої України та необхідність формування військової частини. Цю пропозицію схвалив присутній на вічі Генеральний секретар військових справ С.Петлюра [184. С.34-36]. 12 листопада в пресі з'явилася відозва до галицьких, буковинських і угорських українців із закликом вступати до формації Січового Стрільцтва. Симптоматично, що у відозві наголошувалося: “Ми, галицькі, буковинські і угорські українці, сини єдиного українського народу ... повинні взяти як найдіяльнішу участь у творенні нового державного ладу на Україні і в закріпленні тих всіх свобод, які виборов собі український народ” [63. 8 груд.].

Уже наприкінці грудня Галицько-Буковинський курінь Січових Стрільців прийняв у свої лави 500 досвідчених вояків. Його старшинські кадри поповнилися з прибуттям царицинських бранців, серед яких були талановиті командири А.Мельник, В.Кучабський, Р.Сушко та інші, які спільно з Є.Коновальцем, Р.Дашкевичем, і Ф.Черником енергійно

передавали свої знання та фронтовий досвід створення зразкової військової частини. Вона відіграла значну роль у боях за Київ у січні 1918 р. й саме про неї згодом висловився В. Винниченко, що таке військо буває раз на тисячу літ. Уся вишкільна і виховна робота у формації Січових Стрільців була пронизана ідеями боротьби за незалежну та соборну Україну. І навіть, коли восени 1918 р. була можливість січовикам виїхати в Галичину для участі в боях з поляками за незалежність ЗУНР, Стрільська Рада прийняла рішення залишитися на Наддніпрянщині, щоб допомогти УНР у боротьбі з більшовиками, а вже потім спільно із збройними силами України захистити батьківщину. Галицько-буковинський курінь Січових Стрільців за роки Української революції збільшився до полку, згодом – дивізії і корпусу та став ядром Армії УНР [158; 167; 178; 281. С. 90–91, 102–103]. Він був прикладом відданості західноукраїнського суспільства ідеям соборності, які надихали галичан і буковинців на героїчну боротьбу за українську справу.

Як бачимо, Українська революція не була лише витвором наддніпрянців. І її розгортанні взяли участь й західні українці – як в лавах громадсько-політичних і державних структур, так і відродженні національного війська. Власне курінь Січових структур став осередком і прикладом військового будівництва УНР.

2.3. Першолистопадовий зрив 1918 р. в Галичині й ставлення українського суспільства

Одним з найважливіших результатів Першої світової війни став крах Російської та Австро-Угорської імперій, що спричинило відродження низки національних держав внаслідок піднесення національно-визвольного руху поневолених народів. Найбільше ці процеси проявилися в Австро-Угорщині, яка зазнала поразки у війні, відтак не змогла протистояти натиску слов'янських народів у їх прагненні відродження державної незалежності. Національний рух очолювали політичні партії та групи, парламентські

репрезентації поляків, чехів, українців у Відні, які намагалися легально втілити у життя декларації, зокрема “14 пунктів” президента США В.Вільсона щодо права націй на самовизначення [214. С. 35].

Центральним фронтом боротьби українців західноукраїнських земель за незалежність наприкінці війни став віденський парламент, у якому українську репрезентацію очолював досвідчений галицький адвокат, лідер Національно-демократичної партії Євген Петрушевич. На відміну від рішучих дій польських і чеських послів, які виступали за остаточну самостійність своїх держав і відкидали всі інші пропозиції й варіанти імператора Карла Першого, український провід виявляв неготовність до кардинального розриву з Австрією. “Наші домагання супроти Австрії були помірковані й лояльні, – наголошував один з лідерів УНДП і парламентської репрезентації Кость Левицький. – Ми думали лишитися при Австрії і тут далі розвиватися власною працею, на основі національно-територіальної автономії Східної Галичини” [116. С. 11].

У парламентській дискусії 4 жовтня 1918 р., коли ставало зрозумілим, що Австро-Угорська імперія йде до розпаду, коли Відень відверто демонстрував прихильність до Польщі, віддаючи їй галицькі землі, на що Легіон УСС зреагував проектом перейти на бік Наддніпрянської України й виступити проти Австрії. Є.Петрушевич у своїй доповіді підтвердив курс на автономію Галичини за тієї умови, що Австрія “мусила би бути перемінена в союз народів”, тобто федерацію. “Коли ж Австрія хоче остати старою Австрією, Австрією нинішнього дня .., тоді український нарід в Австрії мусив би втратити останню надію на ліпшу будучність у сій державі, – продовжував посол, – на сей випадок ми вже ні реклямуємо найсвятіше для нас як для кожного народу право на зєдиненне всіх українських земель в самостійну українську державу і домагаємося прилучення всіх українських земель австро-угорської монархії, отже, також українські землі в Угорщині, до українське держави” [243. С. 248].

Зауважимо, що й у виступі того ж дня К.Левицького висловлювалася

думка про те, що українці чекають від Австрії поділу Галичини на Західну (польську) і Східну, де повинна постати “повна національно-територіальна самоуправа”. Коли ж Австрія не надасть автономії Галичині, попередив український посол, “наша дорога не веде до Варшави, але до Києва”. Отже, лише за таких умов передбачалося возз’єднання Галичини з Великою Україною [35. С. 28].

Таким чином, у доленосний період, коли практично на рештках Габсбурзької імперії поневолені народи, насамперед польський і чеський, під керівництвом рішучого проводу розгорнули побудову національних держав, український політичний провід переживав застій. Про ситуацію тих днів і причину такого стану львівський історик М.Швагуляк слушно зауважив: “Керманічі української політики й надалі зосереджували головну увагу на діяльності у віденських урядових сферах. Найактивніша і свідоміша частина молоді перебувала далеко від рідних місць – в легіоні УСС чи в австрійських військових частинах або в російському полоні. Дехто з галичан залишав зруйновані позиції в краї і переносив працю на схід, у вірі, що зміцнення Києва як столицю незалежної Української держави неминуче сприятиме піднесенню із застою Львова. Власне за такого стану пасивності національної політичної думки та занепаду політичного життя застала українців Галичини поразка Австро-Угорщини у війні” [276. С. 472].

Слід відзначити, що на український соборницький вектор політики галицького проводу у 1918 р. негативно впливала діяльність Гетьмана України П.Скоропадського, його певна орієнтація на білу Росію, а також криза й розпад Загальної Української Ради у Відні, яка репрезентувала загальноукраїнські національно-визвольні змагання в роки світової війни. За таких умов галицький провід в австрійському парламенті використовував соборницькі ідеї скоріше для тиску на австрійців з метою домогтися як мінімум – створення коронного краю Галичини й Буковини.

У середині жовтня 1918 р. близький розпад Австро-Угорщини та відверті претензії поляків на Львів і територію Галичини активізували

український національний рух. 8 жовтня Польська регенційна рада у Варшаві проголосила незалежність Польщі, а утворена 28 жовтня у Кракові Польська ліквідаційна комісія висловила претензії на польські “історичні землі”, тобто на ті, які колись входили до її складу, зокрема Галичини. 19 жовтня проголосила утворення Чехословацької держави Чехословацька Національна Рада, й 28 передала владу. 24 жовтня стала незалежною “Держава словенців, хорватів і сербів” – Югославія. У ті ж дні почали рішуче діяти західні українці. За ініціативою Української парламентської репрезентації 18 жовтня у Львові зібралися послы краєвих сеймів віденського парламенту, представники політичних партій, Греко-Католицької Церкви, академічної молоді. За наміром організаторів конституанти вони мали створити тимчасовий сейм, який би мирним і законним шляхом перебрав владу від австрійського намісника генерала Кароля фон Гуйна. Відтак була створена Українська Національна Рада, яку очолили Є.Петрушевич, К.Левицький, М.Василько, І.Макух та інші. У проголошеному маніфесті зазначалося: “Стоячи на становищі самоозначення народів, Українська Національна Рада, як конститунта, постановляє: 1. Ціла етнографічна українська область в Австро-Угорщині – зокрема Східна Галичина, з граничною лінією Сяну з влученням Лемківщини, північно-західна Буковина з містами Чернівці, Сторожинець і Серет та українська полоса північно-східної Угорщини творить однопільну українську територію. 2. Ся українська національна територія уконституується отсим як українська держава ...” [120. С. 29–30; 42–43].

Слід відзначити, що на представницьких зборах політичної еліти визначилися дві точки зору на подальші дії щодо державотворення. Лідер соціал-демократичної партії Л.Ганкевич, підтриманий січовим стрілецтвом і представниками молодіжного руху, висунув пропозицію негайно взяти владу й приєднати галицьку державу до Наддніпрянської України й таким чином втілити у життя соборницькі ідеї, які панували у суспільстві напередодні та

під час світової війни. Проте перемогла позиція поміркованого політичного проводу – керівництва національно-демократичної та радикальної партій в особі К.Левицького, Є.Петрушевича та інших, які вважали, що утворена незалежна Галицька держава, за висловом М.Швагуляка, “в залежності від подальших обставин, або поки що увійшла б у федеральний союз з Австрією, або приєдналася би до Наддніпрянської України ... Поважне місце в цих роздумуваннях займало врахування зовнішніх небезпек, які загрожували державницьким прагненням українців, а саме територіальних претензій Польщі і Румунії і усвідомлення, що українська революція в цьому регіоні могла б мати бажаний і скорий успіх у разі опори її на Наддніпрянську Україну” [276. С. 473].

Постанови конституанти та маніфест Української Національної Ради з ентузіазмом сприйняло галицьке суспільство, про що свідчило величне зібрання близько 2000 відпоручників з усього краю 21 жовтня в Народному Домі за участю митрополита Андрея Шептицького, Є.Петрушевича, К.Левицького. На ньому з доповіддю виступив Є.Петрушевич. Його заяви про створення самостійної держави на українських землях Австро-Угорщини та статут і плани Національної Ради були одностайно схвалені присутніми [70. 1918. 22 жовт.].

На жаль, галицький політичний провід, вихований на основі австрійських парламентських традицій, не був здатний до революційних дій, а сподівався отримати владу в краї мирним законним шляхом – передачі її австрійським намісництвом. З цією метою голова Ради Є.Петрушевич виїхав до Відня. Водночас її делегації утворені у Львові на чолі з К.Левицьким і Чернівцях – О.Поповичем мали співпрацювати з місцевою австрійською адміністрацією й офіційно перебрати від неї державні повноваження. Незважаючи на очевидний факт розвалу Австро-Угорської імперії, всупереч здоровому глузду, українська делегація Петрушевича у Відні продовжувала переговори з урядом, який розпадався. На переговорах йшлося про

призначення нового намісника до Львова – українця, який би в порозумінні з Національною Радою втілював у життя її вимоги. Львівська делегація слухняно чекала звісток з Відня. Єдине на що спромоглася – впровадження у повітах і містах своїх комісарів й призначила їх з'їзд у Львові на 1 листопада. Між тим, до Львова надійшла звістка про те, що Польська ліквідаційна комісія у Кракові 28 жовтня відкрито оголосила про те, що Галичина належить до відроджуваної Польщі й доручила австрійському наміснику генералові К.Гуйну та існуючим структурам влади керувати регіоном від імені польської держави. 30 жовтня від імені Національної Ради К.Левицький оголосив ухвалу, в якій заявив, що “Польська Ліквідаційна комісія вдерлася в суверенні справи Української Держави, утвореної волею українського народу”. Водночас постановлялося, щоб місцеві органи влади не виконували вказівки поляків, а при необхідності надавали опір. Відчуваючи небезпеку українсько-польського конфлікту, Рада звернулася до австрійського командування передислокувати всі українські полки з фронтів у Галичину, які разом з Легіоном УСС підлягали тепер проголошеній Українській державі [199. С. 37–38].

31 жовтня стало відомо, що наступного дня до Львова прибуває Польська ліквідаційна комісія, яка опираючись на польські воєнізовані формування і польське населення, що становило 2/3 мешканців міста, мала перебрати владу в Галичині. Це змусило керівництво Національної Ради до рішучих дій, щоправда, під тиском військовиків. “На щастя, ще перед утворенням Української Національної Ради, – зазначав М.Лозинський, – почала працю військова організація, утворена офіцерами Українських Січових Стрільців і українських частин австро-угорської армії. Сій праці треба завдячити, що українська Галичина, заснувши одного дня під Австрією, не пробудилася другого дня під Польщею” [120. С. 253].

Ще у вересні 1918 р. група українських старшин львівського гарнізону утворила Центральний Військовий Комітет, до якого приєдналися й

старшини УСС. Провідні ролі в ньому відігравали І.Рудницький, Д.Паліїв, Л.Огоновський, В.Старосольський, Н.Гірняк, С.Горук і Д.Вітовський, що 30 жовтня прибув з Легіону УСС і очолив ЦВК. Під час конспіративної підготовчої роботи військовики взяли під свій вплив близько 2400 українських вояків у Львові та значну кількість у полках австрійської армії, дислокованих у Перемишлі, Станиславові, Коломиї, Золочеві та ін. [100; 102; 116; 118; 131; 169; 207. С. 31–43].

Після безрезультативних переговорів з намісником, 31 жовтня львівська делегація Національної Ради зібралася в Народному Домі на нараду, до якої приєдналися члени Військового комітету. Коли К. Левицький і Л. Цегельський, запропонували все ж діждатися маніфесту про передання влади українцям з Відня, голова ЦВК сотник Д.Вітовський від імені військовиків виступив з категоричною вимогою збройним шляхом взяти владу в свої руки. Переконливим аргументом стала його заява: “Як цієї ночі ми не візьмемо Львів, то завтра візьмуть його напевне поляки”. Він запевнив К.Левицького й інших членів Ради, що підпорядковані Комітетові збройні сили здатні здійснити швидкий і безкровний переворот наступного дня [202. С. 34–37].

Отримавши згоду політичного проводу, Комітет, реорганізований в Українську Генеральну Команду, віддав наказ на виступ у Львові та всій Галичині о 4.00 1 листопада. Повстання очолював утворений Вітовським штаб, до якого увійшли досвідчені старшини С.Горук, Б.Гнатевич, П.Бубела, І.Цьокан, Д.Паліїв та інші [131. С. 20–38]. За його розпорядженням, несподівано для австрійської адміністрації і поляків, рішучими діями українців вже зранку 1 листопада були опановані всі державні структури та важливі об’єкти Львова. З австрійськими військовими частинами домовлено про їх нейтралітет. Влада в столиці перейшла до рук Національної Ради. “Українська військова влада вивязалася із свого завдання знаменито, – наголошував учасник Першолистопадового зриву О.Кузьма. – Справність українських старшин і вояків була зразкова. Цілий плян перевороту

переведено так прецизійно і далі розпорядки виконувано так бездоганно, що чужинні військові старшини, яких у Львові було безліч, висловлювалися про це з найбільшим признанням” [199. С. 76].

Завдяки несподіваним для австрійців і поляків діям, українські військові підрозділи в короткий термін здійснювали переворот у містах і селах Галичини. Військовиків підтримували нашвидко сформовані селянські загони. За кілька днів українська влада утвердилася у Галичині, крім західних повітів Засяння, де полякам вдалося нейтралізувати чи збройним шляхом, як це було на Перемищині, придушити повстанських рух галичан.

1 листопада на мурах Львова з’явилися листівки із звернення до львів’ян, в якій сповіщалося: “Волею українського народу утворилася на українських землях бувшої австро-угорської монархії Українська Держава ... З нинішнім днем Українська Національна Рада обняла владу у столичному місті Львові і на цілій території Української держави”. Нова влада закликала мешканців Львова підтримувати спокій і порядок у місті. Інше звернення скеровувалося до українського населення держави. У ньому викладено розпорядження усунути на місцях стару владу й брати її в свої руки, виконувати розпорядження Національної Ради, усім військовикам зголошуватися до місцевої влади, творити бойові відділи для охорони порядку та включення їх до складу української армії. Водночас, проголошувалися широкі свободи і права для всього населення держави [70. 1918. 2, 3 лист.].

9 листопада Національна Рада утворила уряд – Раду Державних Секретарів на чолі з К.Левицьким, затвердила назву держави – Західно-Українська Народна Республіка. 13 листопада було схвалено опрацьований урядом Тимчасовий основний закон, який окреслив територію держави, права і свободи її населення та впровадив національні символи: герб і прапор. Розгорнулася широкомасштабна державотворча діяльність на всій території молодій республіки, яка проходила в умовах розпочатої поляками війни [207. С. 12–13].

Після Першолистопадового зриву, відтак утворення Західно-Української Народної Республіки й агресивних намірів Польщі та Румунії проблема об'єднання з Наддніпрянською Україною стала практичною потребою. Зрештою, це питання обговорювалося ще на конституанті 18 жовтня, коли значна група делегатів висловилися за соборність, приєднання до Наддніпрянщини. Однак керівництво Ради утрималося від цих пропозицій, обґрунтовуючи позицію вагомими факторами. По-перше, не було офіційних заяв з боку гетьмана П.Скоропадського щодо утворення галицької держави, по-друге, провід Галичини обережно оцінював його діяльність. Врешті, Український Національний Союз на чолі з С.Петлюрою і В.Винниченком, який готував антигетьманське повстання, не рекомендував галичанам йти на об'єднання з Гетьманатом. Була ще одна важлива причина: оскільки УНР підписала Брестські угоди з Центральними державами й гетьман підтримував дружні стосунки з Німеччиною, Антанта, з якою слід було рахуватися, особливо восени 1918 р. наприкінці війни, не визнавала ні Центральну Раду, ні УНР, ні Гетьманат [233; 242; 230].

Проте, воєнно-політичні обставини змусили керівництво республіки прискорити пошуки союзу з Наддніпрянщиною. Найенергійнішими і послідовними прихильниками цього зовнішньополітичного вектора були військові командири. 24 жовтня, відряджаючи з легіону до Львова сотника Д.Вітовського, вони прийняли ухвалу про негайну злуку Львова з Києвом. Перші ж контакти галицьких делегацій з гетьманом П.Скоропадським, а згодом з С.Петлюрою й В.Винниченком виявили прихильне відношення наддніпрянців до Першолистопадового зриву. Власне ще 22 жовтня, коли звістка про рішення конституанти у Львові та створення Національної Ради, як початку українського державотворення дійшла до Києва, з берегів Дніпра йшли щирі вітання у зв'язку з історичною подією. Першими надіслали телеграми Чорноморська Українська Рада й Український Національна Союз [70. 1918. 23 жовт.].

Зауважимо, що за Збручем у ті дні була надзвичайно складна

внутрішньополітична ситуація. Продовжувалася фактична окупація Наддніпрянщини австро-німецькими військами, розгортався стихійний, або інспірований Москвою повстанський рух. Національний Союз активно готував повстання проти гетьмана П.Скоропадського, який прагнув посилити своє становище низкою непопулярних акцій, зокрема приєднанням до білої Росії. Отже, цілком позитивна реакція українства на Першолистопадовий зрив у Львові й Галичині, обмежувалася деклараціями, в той час як ЗУНР потребувала негайної, насамперед військової допомоги.

РОЗДІЛ ІІІ

ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНА І ДИПЛОМАТИЧНА ДОПОМОГА НАДДНІПРЯНЩИНИ БОРОТЬБИ ЗУНР ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ

3.1. Агресія Польщі проти республіки галичан 1918–1919 рр.

З перших днів свого існування Західно-Українська Народна Республіка була змушена вести збройну боротьбу за збереження незалежності проти агресії сусідньої Польщі, а також Румунії. Власне цю ситуацію можна було передбачити, простеживши попередню діяльність польського політичного проводу, який не приховував своїх намірів щодо Галичини і, отримавши владу, активно розгортав державне і військове будівництво. Характеризуючи збройний конфлікт між ЗУНР і Польщею, Володимир Литвин слушно зауважив: "Українсько-польська війна 1918–1919 рр. за типологією мало відрізняється від українсько-російських воєн 1917–1918 рр. і 1919 р. Це – міжнаціональна війна, які нерідко траплялися в різні часи внаслідок розпаду багатонаціональних країн. Нації борються одна з одною за життєвий простір, за визначення кордону, якого раніше не було" [206. С. 192].

Війна, яка розпочалася першолистопадним повстанням поляків у Львові, розгорнулася в збройний міждержавний конфлікт. Польща ставила перед своїми військами завойовницькі завдання – опанувати Львовом і західноукраїнськими землями, які вважала історично своїми. Відверто агресивні наміри польського керівництва отримали підтримку політичних партій та громадськості. За свідченням М.Клімецького, по всій країні прокотилася хвиля акцій з метою утворення військових формувань з добровольців, які рушили в Галичину. Зокрема, 6 листопада в Тарнобжегу розгорнуто формування Сандомирського полку, скерованого безпосередньо до Львова [290. С. 124-125].

Зауважимо, що на відміну від ЗУНР, з перших днів головну увагу Варшава зосередила саме на військовому будівництві. До цього її спонукала

не лише ситуація в Східній Галичині і Львові. Напружене становище було також на кордонах з Чехословаччиною, Німеччиною, радянською Росією й УНР на Волині. За підрахунками Л.Зашкільняка, розбудова війська поглинала 80% державного бюджету. До війська польського було скеровано легіоністів розформованих Австрією легіонів, вояків сформованих у Росії польських корпусів, тисячі членів конспіративної ПОВ (Польської організації військової). У підсумку, армія Польщі швидко зросла до 200 тис. вояків [180. С. 450].

Слід відзначити, що воєнний потенціал Речі Посполитої був набагато потужнішим від ЗУНР. Лише на колишній підавстрійській Польщі мешкало близько п'яти мільйонів поляків. За переписом 1910 р у Східній Галичині було 3,8 млн українців і 0,8 млн поляків, зосереджених здебільшого у Львові й інших містах. М.Клімецький стверджує, що в ті часи у Львові мешкало 206 тис. населення, з них поляків 105 тисяч, а українців 39. Ці дані співпадають з кількістю львів'ян, поданою у книзі "Сучасний Львів" Олени Степанівни [283. С. 19-20; 248. С. 80]. В умовах, коли в перші дні після українського перевороту Варшава не могла надати допомоги полякам у Львові, вони, опираючись на перевагу у населенні та наявні формування, зуміли організувати потужні сили й надати українцям суттєвого опору.

Першолистопадове повстання у Львові здійснено малими силами: у підпорядкуванні Д.Вітовського виявилось лише близько 1400 вояків, причому, вже наступного дня половина з них, вважаючи справу зробленою, покинули місто й розійшлися по домівках. Між тим, вже 1 листопада було сформовано польську Начальну Команду під керівництвом капітана артилерії Ч.Мончинського, штаб якого створив у західній та південно-західній частинах Львова пункти збору добровольців і призваних до війська львів'ян. Уже до кінця дня внаслідок енергійних зусиль поляки мали в строю близько 500 офіцерів і підофіцерів і 1134 бойовиків. Після захоплення головного вокзалу і великих військових складів 3 листопада Ч.Мончинський мав 3110

добре озброєних вояків. Майже всі вони були мешканцями Львова, що давало їм перевагу у вуличних боях, оскільки українці були головним чином вихідцями з села й погано орієнтувалися у великому місті [207. С. 59-60].

Наприкінці 3 листопада, коли з Чернівець до Львова прибув полк УСС чисельністю 1500 січовиків та невеликі загони із Золочева, Щирця й інших міст Галичини, полякам вже вдалося перехопити ініціативу й зайняти близько половини міста, зокрема Замарстинів, Клепарів, Головний вокзал, район собору св. Юра, Політехніки, головної пошти, Кадетської школи. Щоправда, лінія фронту, яка склалася на 3 листопада, проіснувала практично без змін до кінця битви за Львів. У досить напружених вуличних боях (було втрачено вбитими близько 500 вояків з обох сторін) досягти успіху нікому не вдалося. Учасники тих подій та військові історики вважають, що українці допустилися низки фатальних помилок, які визначили болючу поразку, в кінцевому результаті – втрату столиці ЗУНР. Насамперед, військово-політичний провід держави для умов війни затягнув з оголошенням мобілізації в Галичині й негайного поповнення львівського гарнізону. Уряд і військове міністерство, яке очолив 9 листопада полковник Д.Вітовський, вперто не хотіли покинути охоплені боями Львів і зайнятися організацією Галицької армії. В надії домогтися перелому ситуації керівництво за період боїв у Львові змінило трьох командувачів, що негативно вплинуло на бойові дії. Не оголошувалося мобілізації у місті, де можна було залучити кілька тисяч здатних до служби вояків, тоді як поляки мобілізували навіть жінок (більше 400) й гімназистів(1300) [199. С. 433–439]. Українським військам на периферії не вдалося перекрити прорив до Львова двох крупних угруповань: через Раву Руську–Жовкву–Куликів генерала Б.Рої та групи “Одсеч” підполковника Токаржевського (близько 1400 вояків з артилерією) – по залізниці з Перемишля. Саме прибуття цієї групи, яка рішуче розгорнула наступ у місті, змусило полковника Г.Стефаніва віддати наказ залишити столицю ЗУНР 22 листопада 1918 р., чим завершився перший етап

українсько-польської війни [196. С. 46-47].

“Втрата столиці, – підсумовує М.Литвин, – підірвала авторитет молодій українській державі на міжнародній арені й вкрай негативно відбилася на морально-психологічному стані армії та народу. Відтепер головним сенсом українсько-польської війни став не захист державних кордонів республіки, а боротьба за повернення Львова і це послабило стратегічні фланги ... Що ж до Польщі, то вона перемогою свого війська у Львові підняла насамперед власний престиж перед Антантою, яка беззастережно зробила ставку на сильнішого: протягом українсько-польської війни не просто надавала допомогу полякам, а практично забезпечила їм перемогу. Оволодівши Львовом і стратегічним залізничним вузлом – Перемишлем, Польща отримала вигідний плацдарм для розгортання бойових дій у Східній Галичині, і це визначило її успіх” [207. С. 100].

До речі, перемога у галицькій столиці, яку поляки називали "визволенням Львова", була урочисто відзначена масовими акціями у Польщі. А на другу річницю – 22 листопада 1920 р. Ю.Пілсудський відзначив Львів, єдине місто в Другій Речі Посполитій, найвищою нагородою – хрестом Віртуті Мілітарі. Цією нагородою було відзначено 162 особи, тоді як на інших фронтах її отримали лише 45. Більше того, 1 листопада 1925 р. у Варшаві відбулося урочисте перепоховання Невідомого солдата, прах якого перенесено зі Львова. Біля нього й сьогодні горить Вічний Вогонь й відбуваються урочисті церемонії в День Незалежності 11 листопада.

Чимало українських істориків з проблеми українсько-польської війни 1918–1919 рр. наголошують на тому, що лише завдяки країнам Заходу, насамперед, Франції, Польща творила свої збройні сили й домоглася успіхів на фронтах. Дійсно, в першу чергу, Франція активно сприяла відродженню сильної Польщі, надаючи їй великого значення для створення сприятливого геополітичного поля в Центрально-Східній Європі. При цьому зробила потужний внесок у розбудову і озброєння Війська Польського. Але у перші

3–4 місяці війни Варшава творила збройні сили власними силами, завдяки високій активності військово-політичного проводу при масовій підтримці польського населення.

Зародком польської армії стали перші збройні формування у Львові та насамперед на пограниччі, які творилися місцевими органами влади й ініціативними військовими командирами. Ці бойові групи часто діяли цілком самостійно без зв'язку з Варшавою. Один з активних учасників війни, командир групи полковник В.Гуперт у своїй науково-історичній праці свідчить, що творення армії йшло з певними труднощами через процес стихійності. Щоправда, не було особливих проблем із зброєю, яку австрійці й німці залишили на території Польщі у великій кількості. У грудні 1918 р. польське військо нараховувало 19 тис. вояків, з них група “Схід” генерала Т.Розвадовського на Галицькому фронті – 12,5 тис. Чисельність армії швидко зростала 1919 р.: на 15 січня вона досягла 110,5 тис., на 13 лютого – 156 тис., з них на Галицькому фронті – 36,6 тис. Впродовж березня-квітня польське військо досягло 279 тис. Так званий Малопольський фронт генерала В.Івашкевича проти українців збільшено до 60 тис. Коли ж у квітні прибула з Франції армія генерала Ю.Галлера, то проти Галицької армії вже діяли 85 тис. вояків, причому війська мали 1000 кулеметів, 190 гармат і 20 бойових літаків [288. С. 12-15].

У ході війни удосконалювалося польське військо. Під керівництвом Генерального штабу, шефом якого був генерал С.Шептицький, взимку 1919 р. було сформовано чотири дивізії легіонових, та кінні (62 ескадрони), гарматні (3 батареї), летунські (7 ескадриль) частини. Більшість їх використано на Галицькому фронті. На відміну від Галицької армії, яка впродовж усієї війни потерпала від нестачі зброї, швидкому розгортанню польської армії сприяли потужні запаси, які за свідченням Гупера становили у січні 1919 р.: гвинтівок – 100 тис., набоїв – 11 млн, кулеметів – 1200, гармат 352, автомобілів – близько 900. Але, пише автор, військо так швидко

зростало, що озброєння, зокрема для піхоти, бракувало – його не мали щонайменше 110 тис. солдатів [288. С. 16].

Після оволодіння Львовом, найважливішим завданням військ польської групи генерала Т.Розвадовського було утримати місто. З цією метою поляки захопили й контролювали важливий шлях сполучення – залізницю Перемишль–Львів і намагалися відволікти увагу українського війська від Львова активними діями на стратегічних флангах – у районі Рави Руської, де їм після запеклих боїв вдалося захопити Раву, та у напрямку Хирів–Дрогобич. Але Самбірська група полковника А.Кравса вдалими діями не лише зупинила наступ поляків, але й відкинула їх до Перемишля.

За цих умов керівництво ЗУНР змушено було надолужувати втрачений час і форсувати утворення власної армії. Військове будівництво очолив Секретаріат військових справ під керівництвом полковника Д.Вітовського, який 13 листопада нарешті оголосив часткову мобілізацію. Проте мобілізаційні можливості держави виявилися обмеженими. Насамперед через те, що сотні тисяч галицьких вояків знаходилися далеко від батьківщини. За підрахунками Л.Шанковського, в австрійській армії діяли 19 піхотних, п'ять кінних і сім гарматних полків, в яких українці становили 60-80%. Але вони знаходилися здебільшого (14 піхотних і решта полків) на далекому італійському, сербському та албанському фронтах. А після катастрофічної поразки австрійців у жовтні 1918 р. на італійському фронті, щонайменше 100 тисяч галичан опинилися в полоні й були, таким чином, виключені з визвольних змагань. Значна частина дорослого населення, близько 600 тис., була депортована австрійською та російською владою. Відтак, у лавах Галицької армії замість 8-10% від загальної кількості населення, відповідно прийнятним нормам, перебувало близько 4% або 100 тисяч – в найсприятливіший період навесні 1919 р. [274. С. 87-91].

На першому етапі військового будівництва його гальмував брак командного складу й особливо штабних старшин та спеціалістів – летунів,

зв'язківців та ін. Військове міністерство було змушене залучити до служби в Галицькій армії поважну кількість старшин з колишніх австрійської (близько 90 осіб), російської та Наддніпрянської армій, які зголошувалися добровільно. Величезну роль в утворенні армії зіграли утворені Вітовським Окружні та Повітові військові команди, на яких було покладено мобілізацію та вишкіл поповнення, організацію й функціонування старшинських, підстаршинських та фахових шкіл. Серед них плідною діяльністю особливо відзначалися Окружні команди в Коломиї, Станиславові, Золочеві, Стрию [2. Оп. 1, спр. 17, арк. 4-9].

“Зі всіх народів Австро-Угорщини, після розпаду цієї монархії, коли йшлося про створення своєї держави, українці знайшли у найтруднішому положенні,” – слушно зауважив полковник Армії УНР, галичанин Осип Думін. Він наголошував, якщо Польща, Чехословаччина “були під могутнім покровом Антанти й притому мали цілу армію вишколеного урядництва, свої міста, та національну армію в формі легіонів”, то ЗУНР не мала ніякої зовнішньої підтримки. “Галичина в своєму державному будівництві, була здана тоді виключно на власні сили і власні засоби” [191. С. 64-65].

Проте, несприятливі внутрішні та зовнішньополітичні умови державного і військового будівництва у ході збройного протистояння з потужною Польщею компенсувалися високими морально-політичними якостями та національною свідомістю, патріотизмом українських старшин і стрільців та загалом галичан, що яскраво проявилось в бойових операціях Галицької армії.

Слід зазначити, що поляки були впевнені у тому, що після Львова буде швидко опановано весь край. Вже 22 листопада в окупованій столиці ЗУНР створено тимчасовий комітет, до якого увійшли громадсько-політичні діячі А.Скарбек, К.Світальський, Е.Дубанович, А.Гаузнер та інші, причому К.Світальський репрезентував місцеву Польську Організацію Військову. Комітет розповсюдив свою адміністративну владу на Львів і окуповані

поляками місцевості Галичини, чим викликав невдоволення Т.Розвадовського, якому відводилася роль генерал-губернатора. Поляки прагнули створити позитивний імідж перед Антантою і міжнародним суспільством. “Володіння столицею Галичини, – слушно відзначав М.Клімецький, – підтверджувало законність польських прав на Львів і вагу польської аргументації ще перед початком роботи Паризької мирної конференції” [290. С. 152].

До речі, поляки вважали Східну Галичину і Львів невід’ємною частиною відродженої Польщі. Про це свідчать навіть найменування книг про українсько-польську війну, зокрема В.Гуперта “Зайняття Східної Малопольщі і Волині в 1919 р.”, М.Клімецького “Польсько-українська війна за Львів і Східну Галичину. 1918–1919 рр.”, А.Чубінського “Боротьба за східний кордон у 1918–1921 рр.” та ін. Чимало з них опубліковано вже у наші дні [287, 288; 290].

Отже, уряд ЗУНР прагнув повернути Львів до відкриття Паризької мирної конференції і ставив це завдання перед командуванням Галицької армії, яку з 10 грудня 1918 р. за запрошенням уряду очолив генерал Армії УНР Михайло Омелянович-Павленко [207. С. 123]. Але армія ще не була готовою до крупних воєнних операцій. До своєї реорганізації у січні–лютому 1919 р., про що йтиметься в наступних розділах праці, вона не мала чіткої структури і організації, достатнього озброєння тощо.

Відомий історик з діаспори О.Субтельний стверджував: “Протягом першого етапу, що закінчився в лютому 1919 р., війна в основному точилася між українською більшістю та польською меншістю східної Галичини ... На другому етапі - протягом березня, квітня і травня – війна переросла у сутичку між галицькими українцями та військами власне Польщі” [250. С. 323]. На наш погляд, цей автор помиляється: він не врахував того, що від самого початку існування Польща надавала моральну і військову допомогу “польській меншості” у Львові і Галичині, що без експедиційної групи

Токаржевського, яка 20 листопада прибула з Перемишля до Львова, поляки не змогли б оволодіти містом. Вони не втримали б його без допомоги бойової групи “Буг” генерала Я.Ромера, яка 7 січня 1919 р. пробилася через Жовкву до Львова, або бойової групи “Городок” Сопотніцького. Зауважимо, що зайнята безпосередньою обороною Львова і сформована 10 грудня дивізія генерала Ц.Лєсневського складалася з двох бригад по два полки піхоти та гарматному у кожній і мала в строю 8300 вояків, з них 939 офіцерів [290. С. 202].

Можна відкинути й твердження про те, що війна навесні 1919 р. йшла в “сутичку”. Після реорганізації Галицька армія стала на один рівень з передовими європейськими арміями. Відповідно до вимог маневреної війни, її корпуси складали 12 бригад, які були основними оперативно-тактичними одиницями і мали по 3-4 тисячі вояків. Незважаючи на те, що контрольована урядом ЗУНР територія мала лише 2,7 млн українського населення, в середині березня армія налічувала 76 тис. вояків, з них у бойових частинах – 38 тисяч стрільців і 855 старшин. Армія мала артилерію, яка переважала кількістю і якістю артилерію польської, а також Наддніпрянської армії [8. Оп. 2, спр. 57, арк. 29].

У ході війни Галицька армія здійснила низку важливих операцій, головним завданням яких було визволення Львова. Перша розпочалася 27 грудня силами груп “Схід”, “Старе Село”, “Щирець”. Головний удар завдавала щирецька група (4000 багнетів та 16 гармат) на села Скнилів, Зимна Вода. Проте вона не досягла успіху внаслідок потужного контрудару польської групи Сопотніцького (2400 багнетів, 24 кулемети, 150 шабель, 10 гармат) [127. С. 104-109].

2 січня 1919 р. здійснено другу офензиву на Львів силами п'яти стрілецьких бригад. Знову ж таки сильним контрударом групи Ромера поляки відкинули частини Галицької армії з околиць столиці. Наступна операція, яка увійшла в історію Галицької армії як наступальна Вовчухівська, була

здійснена за вказівками уряду ЗУНР і УНР напередодні відкриття Паризької мирної конференції з метою, у випадку успіху, скріпити позиції української дипломатичної делегації в Парижі. На жаль, війська тоді ще не закінчили ґрунтовну підготовку, але змушені були 16 лютого перейти у наступ. Головний удар на Городок, Судову Вишню завдавав Третій корпус полковника Г.Коссака силами чотирьох своїх бригад. “Удар Третього корпусу на район Судова Вишня - Городок мусив притягнути до себе всі головні сили поляків – згадував генерал Омелянович-Павленко. – Цей двобій, на мою думку, мав бути рішачим моментом, що він міг би створити сприятливі обставини для всіх дальших чинів у напрямі, здеморалізування населення міста та навіть появи нашого стрільця на вулицях Львова” [127. С. 14, 136-137].

Третій корпус мав у своєму складі 9,8 тис. вояків, а поляки на цьому напрямку – Городоцьку групу (2400 вояків) та групу генерала Зелінського в районі Судової Вишні (близько 4000 тис.). Подолавши опір поляків, українські бригади прорвали ворожу оборону й 18 лютого вийшли на залізницю й перервали зв'язок між Перемишлем і Львовом, який опинився в блокаді. Водночас з півночі просувалися частини Першого корпусу полковника О.Микитки, а Другий корпус М.Гарнавського на підльвівському фронті зайняв кілька населених пунктів в околицях Львова. Ситуація для поляків склалася дуже небезпечною. Частини гарнізону й населення готувалися до евакуації. Вислана Варшавою сильна бойова група генерала В.Івашкевича (до 5000 вояків) та полковника Г.Мінкевича (5,2 тис.) намагалися контрударами зупинити українців, але зазнали поразки. У розпалі операції допомогу полякам надав Париж, який вислав представницьку місію генерала Ю.Бертелемі на переговори щодо припинення війни, відтак надіслав категоричну вимогу припинити бойові дії на період переговорів. Керівництво ЗУНР і командування УГА змушені були зупинити операцію в момент її найвищого досягнення 25 лютого. Проте переговори в Ходорові

закінчилися провалом, оскільки пропольськи настроєна місія виклала неприйнятні умови миру – шляхом уступлення Львова, нафтового басейну та більшої частини Галичини полякам. За час тимчасового перемир'я поляки перекинули на Галицький фронт потужні резерви й підготували сильний контрудар силами груп “Схід” і “Буг” (близько 25 тис. бойового складу). 13 березня вони навіть перейшли в рішучий наступ і до 26 березня не тільки повернули свої позиції, але й відтіснили частини Першого і Третього корпусів на схід [196. С. 123-124].

Проте поляки не впадали в ейфорію після цієї удачі. 30 березня Пілсудський писав генералові Івашкевичу, що головним досягненням операції було “забезпечення Львова від української загрози” й рекомендував утриматися від подальших активних дій поза Львовом до підходу потужних підкріплень. Вочевидь він мав на увазі 60-тисячну армію генерала Ю. Галлера, яку планували перекинути з Парижа на Галицький фронт [12. Оп. 3, спр. 6, арк. 23].

Перші етапи українсько-польської війни 1918–1919 рр. показали необхідність військово-політичному керівництву ЗУНР шукати союзників, оскільки без військової і матеріальної підтримки відстояти незалежність у боротьбі з таким сильним ворогом, як Польща, було неможливо. Природним союзником могла стати тільки Наддніпрянина, заручитися підтримкою якої галицькі провідники намагалися з перших днів утворення західноукраїнської держави. Сусідні держави Румунія та Чехословаччина теж прагнули відшматувати частину території ЗУНР.

3.2. Акт злуки 22 січня 1919 р.: передумови й наслідки

Від самого початку державотворчих процесів у Галичині соборницькі ідеї, прагнення возз'єднання з Наддніпрянською Україною пронизували кожний державно-політичний акт. Цього ж курсу дотримувалася українська громадськість Північної Буковини. Ще 13 жовтня 1918 р. на зборах

представників політичних партій спільно з послами сейму і парламенту у Чернівцях схвалено резолюцію, в якій однозначно зазначалося: “Разом з прочими українцями Австро-Угорщини хочемо самі рішати свою долю ... Від Карпат по Чорне море межують наші границі”. Озброєні ідеями про соборність делегати Буковини взяли участь у конституанті 18-20 жовтня, яка відбулася у Львові й прийняла доленосні рішення про створення Української держави [210. С. 28].

Слід відзначити, що саме у ті дні, 18 жовтня 1918 р., львівське “Українське слово” опублікувало спільну заяву лідера наддніпрянського Українського Національного Союзу В.Винниченка і галицького громадсько-політичного діяча й колишнього старшини Легіону УСС Петра Дідушка. Автори зверталися до західних підавстрійських українців про підтримку їх соборницьких прагнень. “Український Національний Союз вважає цілком природним і необхідним залучення в один державний український організм всіх заселених українцями земель, які до цього часу через історичні та міжнародні обставини не ввійшли в склад Української Держави, як то: Східної Галичини, Угорської України, Холмщини, Підляшшя, частини Бессарабії з українським населенням, частини етнографічної української Донщини, Чорноморії, Кубані” [69. 1918. 18 жовтня].

Проте, як вже згадувалося, утворена конституантою Українська Національна Рада після доволі гострих дискусій щодо негайного проголошення приєднання до Наддніпрянської України виявила обережність. До цього спричинилися два головні фактори: по-перше, австро-угорська влада все ще становила серйозну силу й мала 150-тисячну окупаційну армію для того, щоб придушити “сепаратистську” акцію українців щодо відірвання українських земель від імперії. Згодом президент Чехословаччини Ч.Масарик визнав, що у чехів були сприятливіші умови, оскільки вони мали в своїх руках всю місцеву адміністрацію й змогли б зібрати необхідну військову силу, щоб проголосити утворення національної держави в середині жовтня

1918 р. Але вони не поспішали й через кілька тижнів, 28 жовтня, отримали незалежність з рук офіційного Відня, без боротьби мирним шляхом. По-друге, навіть такий визначний державник, як В'ячеслав Липинський рекомендував Є.Петрушевичу на конституанті не проголошувати негайної злуки з Наддніпрянщиною, оскільки доля гетьманського режиму була непевною, тим більше що П.Скоропадський схилився до федерації з білою Росією. Не бажали негайного приєднання й керівники українського Національного Союзу, які готували всенародне повстання проти Гетьманату [207. С. 295-297].

Після Першолистопадового зриву й утворення самостійної держави, вже не пов'язаної з Австро-Угорщиною, жодних формальних правових перешкод для воз'єднання не стало. Щоправда, об'єднавчий процес дещо гальмувався внутрішнім становищем в Наддніпрянській Україні. Але розгортання агресії Польщі проти молодшої республіки змусило її керівництво розпочати заходи й у цьому напрямку. Відтак, 10 листопада 1918 р. на засіданні Національної Ради було одностайно схвалено постанову, яку запропонував Р.Перфецький: "Українська Національна Рада як найвища влада українських земель бувшої австро-угорської монархії, в змаганні до здійснення ідеалу всего українського народу, доручає Державному Секретаріатові поробити потрібні заходи для з'єдинення всіх українських земель в одну державу" [220. С. 304].

Усвідомлюючи, що для реалізації цього історичного заходу потрібні деякий час і необхідні попередні заходи, 13 листопада було проголошено Тимчасовий основний закон про державну самостійність західноукраїнських земель й утворення незалежної ЗУНР. Його тимчасовість визначалася тим, що Галичина, Буковина й Закарпаття в майбутньому стануть інтегральною частиною соборної української держави зі столицею в Києві.

Варто зауважити, що навіть початок українсько-польської війни не спричинився до одностайності військово-політичного проводу з проблеми об'єднання. Військовики на чолі з Д.Вітовським, які, як ніхто інший,

усвідомлювали необхідність термінового союзу з Наддніпрянщиною й підтримувани опозиційними соціал-демократами, стали підтримували негайну реалізацію соборницьких ідей. Але група націонал-демократів, насамперед секретар зовнішніх справ В.Панейко, не відкидаючи проблему виступали за збереження якомога ширшої автономії ЗУНР і проти максимальної уніфікації з Наддніпрянщиною. Свою позицію вони мотивували тим, що на міжнародній арені вирішення галицької проблеми має більшу перспективу, ніж загальноукраїнське питання [196. С. 64-65].

Все ж, соборницькі настрої галицького суспільства і насамперед війська мали досить потужний вплив на процес об'єднання двох українських держав – УНР і ЗУНР, який розпочався вже восени 1918 р. Перші дипломатичні контакти Львова з Києвом відбулися 11 листопада 1918 р., коли делегація галичан у складі О.Назарука і В.Шухевича виїхала у Наддніпрянщину і мала аудієнцію у гетьмана П.Скоропадського. Переговори стосувалися надання військової матеріально-технічної допомоги у війні з поляками. Але досягнуті домовленості не були реалізовані у зв'язку з антигетьманським повстанням Директорії. 23 листопада уряд ЗУНР скерував до Наддніпрянщини другу делегацію у складі Л.Цегельського і Д.Левицького. Оскільки Гетьманат доживав останні дні, галичани вступили в переговори щодо об'єднання і надання допомоги з Директорією. 30 листопада вони прибули до Фастова, де зустрілися з членами Директорії В.Винниченком, С.Петлюрою, П.Андрієвським, Ф.Швецем та Т.Макаренком. Згадуючи про ці переговори, Володимир Винниченко писав: “Не маючи певности удержати своїми силами владу у Галичині, а крім того піддаючись натискові народніх мас, що прагнули до повного об'єднання з Великою революційною Україною, Рада Державних Секретарів звернулась до Директорії з пропозицією об'єднання двох Республік в одну українську державу ... Директорія охоче прийняла цю пропозицію, цілком згодившись з думкою провідників трудових галицьких мас..., що український народ по обидва боки Збруча має бути на віки од нині

злитий в одне ціле й разом боротися за свою долю” [86. С. 154].

Зважаючи на військово-політичну ситуацію, коли війська Директорії взяли в облогу Київ й не закінчили визволення Наддніпрянщини, остаточне вирішення проблеми було відкладено, а 1 грудня підписано так званий “передвступний договір” у Фастові між УНР і ЗУНР “про маючу наступити злуку обох українських держав в одну державну одиницю”. Статті угоди констатували, що, по-перше, ЗУНР заявляла про “непохитний намір злитися в найкоротшім часі в одну велику державу з Українською Нарядньою республікою”. З іншого боку, УНР проголошувала, що вона дає згоду “приняти всю територію і населення Західно-Української Народньої Республіки як складову частину державної цілоти, в Українську Народну Республіку”. Враховуючи певні історичні, соціально-політичні та духовні етнічні відмінності населення ЗУНР, угода зазначала також те, що республіка галичан отримує територіальну автономію в межах УНР [120. С. 67].

Через воєнні обставини Національна Рада ЗУНР змогла зібратися на обговорення фастівської угоди лише 3 січня 1919 р., коли перебралася зі Львова до Станиславова. На першій її сесії доповідь зробив голова уряду С.Голубович. Після обговорення, в ході якого присутні повністю схвалювали діяльність галицької делегації на переговорах з Директорією й підписану угоду, С.Вітик зачитав постанову. З великим ентузіазмом присутніх були сприйняті її розділи про об’єднання ЗУНР з УНР “в одну, одноцільну суверенну Народну Республіку”. Виходячи з воєнно-політичної ситуації, Національна Рада зобов’язувала Державний Секретаріат “негайно розпочати переговори з Київським Правительством для сфіналізування договору про злуку” [54. 1919. 31 січ.]. До часу скликання Установчих зборів України, законодавчою владою ЗУНР залишалася Національна Рада, а виконавчою – уряд республіки. Після прийнятої постанови сесії виступив президент Національної Ради Є.Петрушевич, який заявив: “Ухвалений закон полишиться в нашій історії одною з найкращих карт. По лінії з’єдинення не

було між нами двох гадок. Сьогоднішній крок піднесе нашого духа і скріпить наші сили. Від сьогоднішнього дня існує тільки одна Українська Народна Республіка. Нехай вона живе!” Водночас було обрано делегацію до Києва у складі 65 осіб для участі в урочистому проголошенні возз’єднання [243. С. 13-14].

Оприлюднені постанови обговорювалися багатотисячними маніфестаціями й мітингами, на яких населення ЗУНР схвалювало возз’єднання з Великою Україною. З особливим ентузіазмом ці документи зустріла Галицька армія, настрої якої відбивав Універсал військового міністра полковника Вітовського від 4 січня 1919 р. “Жовніри!, – звертався він до вояків армії. – Після чотирьох з половиною років муки, ридання і жалоби сповнилась народна воля! За сльозами радості сповіщаємо Вам велике слово: вчора упав кордон між українськими землями і від вчора ми всі вже громадяни великої Народної Республіки... Тепер, або ніколи – приналежати нашим землякам до Великої України, де буде усему народові робочому земля і правда і воля. Або рай на Вкраїні або пекло в Польщі. Що буде з нами – рішиться кров’ю і залізом. Радуйся, радуйся з’єдинена Українська Земле!” [74. 1919. 23 січ.].

16 січня 1919 р. галицька делегація у кількості 36 осіб відбула зі Станиславова до Києва. В її складі були авторитетні представники ЗУНР – члени уряду та Національної Ради: Л.Бачинський (голова), С.Витвицький, Д.Вітовський, Л.Цегельський, Р.Перфецький, Т.Старух, письменник Василь Стефаник та інші. Наступного дня галичан урочисто зустріли у Києві. З вітальною промовою виступив голова уряду УНР В.Чехівський, а національний гімн “Ще не вмерла Україна” виконав оркестр корпусу Січових Стрільців. Делегати відвідали земляків – галичан, старшин і стрільців січового корпусу, де їх вітали щирими словами полковники Є.Коновалець та Р.Дашкевич. Перед вояками виступали міністри Т.Старух і Л.Цегельський, які доповіли про становище на батьківщині, напружену збройну боротьбу

проти польської агресії Галицької армії. 19 січня делегація взяла участь у панахиді у Воломирському соборі та похороні січовиків, серед яких був відомий у Галичині сотник Федір Черник, колишній старшина Легіону УСС який загинув під Мотовилі вкою [207. С. 299-300].

Урочиста акція святкування й проголошення акту Злуки відбулася 22 січня 1919 р. на Софіївській площі біля собору. На майдані зібралися тисячі мешканців столиці, військові частини, духовенство Української Православної Церкви на чолі з архієпископом Агапітом і єпископами, які відслужили службу Божу, члени Директорії, уряду УНР та делегація ЗУНР. О дванадцятій урочисте свято розпочалося виступом Л.Цегельського, який зачитав грамоту – ухвалу Національної Ради про возз'єднання і передав її голові Директорії В.Винниченку. Універсал УНР оголосив член Директорії Ф.Швець. У ньому проголошувалося: “Директорія оповіщає народ український про велику подію в історії землі нашої Української. 3-го січня 1919 року в м. Станиславові Українська Національна Рада ... торжественно проголосила злуку Західньої Української Народної Республіки з Наддніпрянською Українською Народньою Республікою в одноцільну суверенну Народню Республіку ... Однині воєдино зливаються століттями одірвані одна від одної частини єдиної України ... Однині народ український, визволений могутнім поривом своїх в власних сил, має змогу об'єднаними зусиллями всіх своїх синів будувати нероздільну самостійну державу”. Універсал підписали В.Винниченко, С.Петлюра та інші члени Директорії [1. Оп. 1, спр. 5, арк. 5].

Того ж дня у Києві відбувся Трудовий конгрес – законодавчий орган Директорії УНР, який першим питанням розглянув справу возз'єднання українських республік. Доповідав галичанин С.Вітик. Після нього взяв слово голова делегації ЗУНР Л.Бачинський, який закликав усіх присутніх голосувати за рішення, викладене в Універсалі. За нього віддали голоси всі делегати, окрім двох комуністів. Згідно з постановою, галицька республіка

отримала найменування Західна Область УНР (ЗОУНР), проте її владні структури загалом залишилися без змін. Оскільки механізм втілення у життя рішень Конгресу було відкладено до проведення Установчих зборів обох республік, ця постанова відображала, за висловом С.Макарчука “більш бажане, ніж дійсне” [214. С. 68-69].

Після здійснення цих заходів започатковано поглиблення інтеграції ЗОУНР до Наддніпрянщини. Є.Петрушевич був включений до складу Директорії. С.Петлюра неодноразово відвідував Галичину, брав участь у роботі засідань уряду В.Голубовича. 30 березня 1919 р. на спільному засіданні за участю членів уряду ЗОУНР, особисто Є.Петрушевича і С.Петлюри ухвалено рішення надіслати ноти усім державам світу про об'єднання українських держав. Проте, у зв'язку з важкими поразками Армії УНР на більшовицькому фронті і втратою майже всього Правобережжя, повною ізоляцією УНР від світу, С.Петлюра несподівано для галичан спрямовує зовнішньополітичний вектор у бік Польщі. Він шукав порозуміння з метою насамперед ліквідувати польський фронт УНР, а головне - за її допомогою прорвати міжнародну ізоляцію й зав'язати стосунки з Антантою для отримання політичної, та необхідної, матеріально-технічної допомоги в боротьбі з більшовизмом [207. С. 297-310]. Ці заходи болісно сприймалися проводом ЗОУНР і підривали основи співпраці.

Та все ж, завдяки заходам ЗУНР щодо встановлення тісних зв'язків, а згодом проголошення возз'єднання з Наддніпрянською Україною, вона отримала реальну військово-політичну й дипломатичну підтримку та допомогу, що сприяла зміцненню Галицької армії в боротьбі з таким сильним супротивником, яким була у 1918–1919 роках відроджена Польща.

3.3. Військова і матеріально-технічна допомога УНР–ЗУНР

Незважаючи на складну внутрішню і зовнішню ситуацію, українське наддніпрянське суспільство виявляло щире прагнення надати всіляку

допомогу галичанам. Невдовзі після Першолистопадового зриву, 8 листопада, провідні діячі Українського Національного Союзу В.Винниченко і Н.Шаповал звернулися до співвітчизників із зверненням: “Західна частина рідного краю, серце України – Галичина, в своїх змаганнях за волю переживає критичний момент. Зруйнована війною, стоптана, окривавлена, вона напружує останні сили в боротьбі з поляками за створення своєї державної влади ... Треба допомогти рідній Галичині. Ідіть в добровольчий корпус оборони Галичини і рятуйте наш П’ємонт” [63. 1918 р., 8 листоп.].

У ті ж дні київські газети опублікували звернення Головної ради галицьких, буковинських та угорських українців “До синів України”, в якому закликала зголошуватися добровольців виїхати в Галичину для захисту молодій державі та збирати пожертви. З цією метою створено Комітет допомоги Галичині, який розмістився в Михайлівському монастирі. Саме там був сформований Загін ім. І.Гонти під командуванням отамана Андрія Долуда (пізніше генерала Армії УНР), який терміново виїхав в Галичину і з 13 листопада взяв участь у листопадових боях в обороні Львова [207. С. 74, 85, 87, 125, 135, 150, 224, 233].

Ініціатива Києва була підхоплена Одесою. В середині листопада голова Одеського Національного Союзу Іван Луценко звернувся до краян з відозвою, в якій писав: “Ми мусимо допомогти нашим галицьким братам оборонити їхню державність, допомогти всім, кого вони просять – вояками, зброєю, грошми, а в першу чергу збройною силою. Злітайтеся же орли, козаки завзяті, на поміч братам галичанам. Оборонім наше культурне огнище, що во время лиха зберегло і розвинуло найдорожчі скарби, культуру і свідомість національну і тим причинилось до вашого сучасного державного і національного відродження. Доля Галичини зв’язана з нашою долею, її самостійність – опора нашої самостійності”. Для реалізації цієї ініціативи Одеський національний союз і Національна рада ухвалила створити в Одесі для Корпусу оборони Галичини Одеський гайдамацький загін, інший

сформувати на Поділлі. Крім того, для окремих добровольців і загонів впроваджено спеціальні прийомні пункти в Жмеринці, Проскуріві, Кам'янці-Подільському, Підволочиську. Оголошено збір коштів через одеське відділення Українбанку [210. С. 139].

17 листопада в охопленій вуличними боями Львів прибула делегація на чолі з І.Луценком і полковником І.Захаріним, щоб на місці визначити необхідну матеріально-технічну допомогу. Того ж дня вона надіслала телеграми до Києва Галицькій раді і голові Українського Національного Союзу В.Винниченку, а також в Одесу членам Української ради з проханнями негайно висилати до Підволочиська і далі до Львова вояків, а також залізничників і водіїв автомашин. Але 15 листопада під проводом Українського національного союзу в Україні розгорнулося антигетьманське повстання й термінової допомоги ЗУНР та її Галицька армія не отримала, що негативно відбилося на першому етапі українсько-польської війни, призвело до втрати Львова й ініціативи на фронті [200. С. 139].

Слід звернути увагу на маловивчену сторінку історії взаємин гетьмана П.Скоропадського з республікою галичан, щоправда за короткий, впродовж півтора місяців, період. Власне галицькою проблемою гетьман цікавився ще влітку 1918 р. Він спільно з Д.Дорошенком і послом у Відні В.Липинським вели тривалі переговори з австро-угорським послом у Києві Й.Форгачем й спілкувалися з Віднем щодо невиконання Австро-Угорщиною Брестських угод про передання Україні Холмщині й Підляшшя та створення на землях Східної Галичини й Буковини коронного краю. Відразу ж після Першолистопадового зриву у Львові і Галичині Рада міністрів Української держави прийняла рішення про виїзд до Галичини надзвичайної дипломатичної місії на чолі з консулом Олександром Саліковським й асигнувала на її утримання 25 тис. крб [33. С. 329].

Опинившись у стані війни з Польщею з перших днів існування ЗУНР, військовики на чолі з Д.Вітовським – найзацікавленіший загальний галицького

суспільства у пошуках союзника, ініціювали виїзд до Києва вже 10 листопада делегації у складі членів Національної Ради Осипа Назарука і Володимира Шухевича. Галичани без проблем отримали аудієнцію в гетьмана П.Скоропадського й вели з ним дружні переговори. Незважаючи на складне становище в Українській державі, гетьман виділив для ЗУНР два мільйони доларів, а також погодився відпустити добре озброєний і вишколений Окремий загін Січових Стрільців під командуванням Є.Коновальця. Крім того, П.Скоропадський дав розпорядження виділити для Галицької армії значну кількість зброї, амуніції, обмундирування, а також гармати, літаки, панцирні автомобілі. Щоправда, ця допомога здійснювалася неофіційно, оскільки гетьманат мав дипломатичні відносини з Польщею і шукав порозуміння з Антантою, про що повідомив галицьким делегатам [З.Оп.1, спр. 30, арк. 133].

Проте реально було здійснено дуже мало, у зв'язку з падінням Гетьманату в середині грудня 1918 р. До складу Галицької армії прибули лише сформований у Києві козацький загін ім. І.Гонти, який мав усього 50 козаків і відзначився в боях за Львів. Він виявив високу боєздатність і в подальших бойових діях. “Якщо б таких загонів було прибуло з України хоч з десять, – слушно відзначив Л.Шанковський, – вони були б здобули Львів. На жаль, поза названими містами, міста і губернії України навіть не ворухнулись” [267. С. 45]. Дійсно, крім загону А.Долуда, заходами І.Луценка та гетьманського Генерального штабу в Галичину перекинуто 3-й авіаційний дивізіон із Одеси – до десятка бойових літаків з екіпажами. Окремий загін Січових Стрільців, який у листопаді міг би вплинути на перебіг бойових дій у Львові, на батьківщину не повернувся. Провідники Директорії С.Петлюра і В.Винниченко цю єдину бойову формування задіяли у повстанні проти гетьмана. 13 листопада на засіданні Стрілецької Ради обговорювалося питання виїзду до Львова. Однак, лише Роман Сушко та кілька старшин виступили за виїзд до Львова. Рішенням більшості січовики залишилися в

українській столиці й вже 15 листопада вступили у бої з гетьманцями [184. С. 120-121].

Слід додати, що без галичан Директорія не могла розраховувати на успіх. В.Винниченко визнавав, що “головною нашою силою, на яку я, принаймні найбільше рахував, був полк Січових Стрільців, галичан, що стояв у Білій Церкві. Він мав півтори тисячі багнетів, був зразково дисциплінований і складався з національно свідомого елемента. Цей полк, на думку організації, мав би служити ядром повстання, круг якого гуртувалися би інші наші сили” [86. С. 90].

Отже, внаслідок повстання Директорії втілити домовленості з гетьманом Скоропадським не вдалося. 30 листопада до Фастова прибула нова галицька делегація на чолі з міністром Л.Цегельським, яка 1 грудня підписала з С.Петлюрою перший міждержавний договір. Згідно з ним Директорія надала потужну матеріально-технічну допомогу, насамперед для зміцнення Галицької армії. Разом із делегацією до Галичини було скеровано ешелон і зброю. У ньому нараховувалося 20 тис. гвинтівок, 80 млн набоїв, 300 кулеметів, 80 гармат, а також панцерні машини, засоби зв'язку, обмундирування, продовольчі товари. Невдовзі до містечка Красне на Львівщині перекинуто 20 бойових літаків з екіпажами, які заснували перший авіазагін під командуванням сотника Петра Франка – сина Каменяра [3. Оп.2, спр.1, арк.17].

Таким чином, з перших днів галицька республіка отримала конкретну матеріально-технічну допомогу, темпи і кількість якої безперервно зростали, хоча УНР переживала не менш складні часи. Реалізуючи спільні домовленості, уряд УНР виділив для відбудови економіки ЗУНР 500 млн гривень. Наддніпрянщина проасигнувала низку цільових проектів, зокрема відродження Товариства “Сільський господар” (2 млн гривень), розвиток шкільництва, Національний музей у Львові (1 млн гривень), відбудову залізниць та соціальні потреби населення ЗУНР. Лише у березні 1919 р. з

Наддніпрянщини надійшло вагонів: цукру – 730, борошна – 213, збіжжя – 223, інших продовольчих товарів – 127 [245. С. 16].

Картину широкомасштабної допомоги галичанам відтворюють сторінки “Вістника державних законів для всіх земель Української Народної Республіки”, які показують діяльність різних урядових структур упродовж 1919 року: 16 січня виділено 5 млн гривень “на перешивку вузькоколісних рейкових шляхів Галичини”. 18 січня передано 100 тис. гривень на проведення свята Злуки 14 лютого. Відкрито кредит у сумі 40 млн гривень для операцій з продовольчими товарами в Галичині, Буковині й Холмщині. Галицьких вчителів зрівняно у правах і пільгах з наддніпрянськими. 19 лютого зрівняно права дипломів вузів ЗУНР з УНР. 28 лютого держсекретаріатові залізниць ЗУНР видано 17 млн гривень на організацію експлуатації залізничного транспорту. 15 березня виділено допомогу сім’ям вояків УГА одноразову – 120 млн гривень і з 1 квітня щомісячну – 30 млн. 18 липня виділено один млн. гривень на допомогу біженцям з Галичини. 19 липня на потреби Галицької армії виділено 70 млн гривень. 25 липня виділено 10 млн гривень галицьким біженцям. 1 вересня 240 млн гривень призначено щомісячно на утримання вояків Галицької армії. 13 вересня 800 тис. гривень видано Міністерству освіти для вчителів Коломийщини й Покуття [58. 1919. 12 жовт.;207. С. 303-306].

Оскільки для Галицької армії в період військового будівництва однією з найбільш гострих проблем була кадрова – брак старшин особливо старших і штабних, тому на початку грудня 1918 р. у Галичину виїхали добровольцями група наддніпрянських генералів і полковників Генерального штабу, які невдовзі відіграли вирішальну роль у реорганізації армії та піднесенні її боєздатності.

Одним з перших наддніпрянських військовиків, з яким зустрівся і мав переговори Л.Цегельський, був генерал Михайло Омелянович-Павленко. Виходець зі старовинної козацької родини отримав блискучу військову

освіту: закінчив Омський кадетський корпус, І-ше Павлівське військоve училище в Петербурзі, одне з найкращих у системі підготовки офіцерських кадрів російської армії. Служив у Волинському полку, брав участь у російсько-японській війні, згодом закінчив Офіцерську стрілецьку школу. У роки світової війни неодноразово відзначався в боях, отримав чин полковника й після поранення очолював елітні Петергофську та Одеську школи прапорщиків. У серпні 1917 р. у званні генерала перейшов на службу до українського війська, займався творенням старшинських шкіл [208. С. 338-341; 5. Оп. 1, спр. 37, арк. 74].

Пізніше командувач Армії УНР генерал-полковник М.Омелянович-Павленко згадував, що із задоволенням прийняв пропозицію очолити Галицьку армію. Л.Цегельський слушно зауважував, що генерал прибув “для полегшення справ допомоги молодій Галицькій Республіці в її боротьбі з поляками. Між іншими справами делегація мала просити урядові кола призначити на галицький фронт кількох вищих старшин для організації Начальної Команди ... Вибір старшини на посаду начальника штабу делегація хотіла зробити в порозумінні зі мною”. Ним став полковник Генерального штабу Євген Мішковський (Мешківський, Мишківський) – майбутній реформатор Галицької армії [127. С.90-91].

36-літній полковник також був українцем, народився у Києві в родині з прадавніми козацькими та дворянськими коренями. Закінчив Чугуївське піхотне юнкерське училище, Миколаївську академію Генерального штабу. Всю світову війну провів на фронті офіцером штабів. За Центральної Ради і Гетьманату займав високі посади у Генеральних штабах українського війська. Високоосвічений військовик був відданим українській справі й його без вагань призначено начальником штабу Галицької армії 10 грудня 1918 р. [4. Оп. 1, спр. 10, арк. 29].

У ті ж дні прибули в Галичину й отримали високі посади інші наддніпрянці: генерал Володимир Генбачов, полковники Микола Какурін,

Іван Омелянович-Павленко (молодший брат командувача армії), Джам Булат Кануков, Борис Губер, Володимир Шепель та інші старшини Армії УНР. Крім них, на службу до Галицької армії запрошено близько 40 старших офіцерів – німців, австрійців, угорців і чехів з колишньої австрійської армії, здебільшого уродженців Галичини й Буковини. Вони займали перш за все штабні посади, й виявили сумлінне виконання службових обов'язків, сприяли піднесенню боєздатності молодшої армії. Не випадково Антін Кравс і Арнольд Вольф стали генералами й командували корпусами, а Карл Шльоссер і Альфред Бізанц – бригадами.

Разом з наддніпрянськими військовиками старших рангів Директорія надіслала до Галичини військові частини, які відразу ж після оволодіння Києва й затишся на фронті прибули на польський фронт. У ті дні Армія УНР нараховувала близько 150 тисяч вояків, що давало можливість їй надати допомогу галичанам. Отже, у грудні 1918 р. прибула Козятинська піша бригада, яка була сформована на Київщині з козаків синьожупанників, що утворювали українські військові частини в німецьких таборах полонених. Її зарахували до складу бойової групи “Наварія” полковника І.Омеляновича-Павленка й націлено на Львів. 27-28 грудня курені бригади взяли участь у першому наступі на місто у напрямку Ставчани–Скнилів, просунулися до Сигнівки, де зустріли впертий опір поляків і зазнали великих втрат. Але в ході бою її стрільці панічно відступили із зайнятого Скнилова й відмовилися від подальшої участі в боях. На жаль, галицьке командування прийняло не виважене рішення про негайне роззброєння бригади, під час якого 140 стрільців було вбито й поранено [274. С. 47].

Така ж доля спіткала Дніпровську гарматну бригаду, яка у лютому-березні 1919 р. брала участь у Вовчухівській операції й підтримувала частини 3-го галицького корпусу в наступі на Городок. Коли серед особового складу почала погіршуватися дисципліна внаслідок того, що значна частина незрозуміла ціль війни в чужих для них краях, почастишали випадки

невиконання наказів, галицьке командування, яке боялося найменшого розкладу в частинах, у яких до речі, були виборні командири, зовсім інші засади організації, субординації, розформували, щоправда без ексцесів, і цю наддніпрянську бригаду. Розклався у перших боях на хирівському фронті наддніпрянський Фастівський курінь отамана Кравчука, який у грудні брав участь у складі групи “Хирів” полковника А.Кравса в наступі на Перемишль. Крім цих частин, у складі Галицької армії у боях з поляками брали участь три гарматних полки: 2-й і 6-й полки з корпусу Січових Стрільців та 1-й Запорізький важкий гарматний полк. Вони воювали до кінця бойових дій у Східній Галичині й виявили високу боєздатність. Загалом же, за свідченням Л.Шанковського, “воєнна допомога Наддніпрянської України була замала для перемоги над Польщею. Чисельна кількість наддніпрянської піхоти в Галичині (округло 4000 вояків), поминаючи вже питання її якості, не дорівнювала кількості галицької піхоти на Наддніпрянській Україні, якої кругло було 20000 вояків” [274. С. 48].

Таким чином, військово-технічна допомога УНР дозволила галичанам загалом успішно стримувати натиски поляків на початку 1919 р. Не менш цінним був і досвід наддніпрянських генералів і старшин, яких скеровано в лави Галицької армії.

3.4. Участь наддніпрянських військовиків у розбудові Галицької армії (січень - липень 1919 р.)

Після двох невдалих спроб Галицької армії у грудні 1918 – січні 1919 р. визволити від поляків Львів військове і політичне керівництво ЗУНР дійшло до висновку щодо необхідності реорганізації українського війська. Виконання цього завдання поклали на нового начальника штабу армії полковника Є.Мішковського, який зумів проаналізувати характер українсько-польської війни й висловлював радикальні ідеї щодо перебудови армії. Він вважав неприпустимим дотримуватися стратегії оборонної позиційної війни,

яка фактично панувала в армії[274. С 117-118]. Будучи прихильником маневрової війни як найефективнішої на той час і в тих умовах, Є.Мішковський запропонував і здійснив швидко перехід на систему піхотних бригад як основну оперативно-тактичну одиницю в структурі збройних сил, посилену кіннотою і артилерією. “Першим фаховим начальником генеральної бурави був полковник Є.Мішковський, – писав Л.Шанковський. – Полковник Є.Мішковський не тільки уклав майбутню схему організації Галицької Армії, але й перевів повністю її реорганізацію, сполучаючи в корпуси й бригади різні бойові групи Галицької Армії більшої або меншої сили. Організація переведена полковником Мішковським, виявилася тривкою; вона залишилася незмінною впродовж всього існування Галицької Армії” [274. С. 85].

Військове міністерство на чолі з полковником Вітовським, Начальна Команда, очолювана генералом М.Омеляновичем-Павленком та переважна частина старшинського корпусу армії з розумінням сприймали й підтримували реформаторську діяльність Є.Мішковського та його наддніпрянських військовиків-побратимів. Вони мали досвід маневрової війни проти більшовицьких військ Муравйова, Антонова-Овсієнка, тому більш ніж хто інший відстоювали нову структуру Галицької армії. Втім, деякі німці вважали доцільним перейти на дивізійну структуру, притаманну австрійській, німецькій, російській та більшовицькій арміям, яка виправдовувала себе в позиційній війні; їх дивізії склалися з бригад і полків, мали 15-16 тисяч вояків, величезні тили, численну важку артилерію [281. С. 118-124]. Одним із прихильників цієї системи був прибулий з Відня досвідчений генерал Густав Ціріц.

Проте, завдяки наполегливій праці начальника штабу армії та старшин Начальної Команди, план реорганізації виконано майже повністю. “Коли застанемось над цим, яку організаційну працю перевела Н.К... та команди корпусів, у порівняно невеликому для тої справи речинці (від 15 січня до 3

березня 1919 р.), то самі дивуємося тій величчю духу й енергії та творчій силі, яку виявили в той час молоді фахові сили нашої армії, – зазначав генерал М.Омелянович-Павленко. – За місяць горячкової організаційної праці, при невинних боєвих операціях, наша армія виростав у поважну, одноманітну, зреформовану боєву силу кількістю 50-60 тисяч і 60 гармат”. Генерал відзначав, що організатором і мотором перебудови був полковник Є.Мішковський [127. С. 121-122].

Щоб глибше зрозуміти значення реорганізації Галицької армії, ініційованої та проведеної наддніпрянськими старшинами на чолі з полковником (згодом генерал-хорунжим Армії УНР) Є.Мішковським при підтримці військового керівництва ЗУНР, розглянемо процес формування й схему функціонування нових організаційних структур – галицьких корпусів і бригад.

Отже, на базі бойової групи “Північ” та окремих загонів сформовано 1-й галицький корпус, що успадкував північне крило українсько-польського фронту від Белзу до Львова. Його командиром став досвідчений фронтовик полковник Віктор Курманович, який закінчив австрійську військову академію. Штаб корпусу, розміщений у Кам’янці-Струмиловій (нині Кам’янка-Бузька), мав два потужних відділи: оперативний (розробляв операції та керував бойовими діями) і організаційний (забезпечував діяльність частин і мав служби артилерії, зв’язку, інтендантську, медичну та польових духівників). Корпус видавав газету “Козацький голос”. У корпусі сформували чотири стрілецькі бригади, що окрім порядкового номера, мали найменування округи, з якої отримували поповнення: 5-та Сокальська, 6-та Равська, 9-та Угнівська та 10-та Янівська. Кожна з них мала штаб і 3-4 курені піхоти, гарматний полк. Наприклад, 5-та Сокальська – 5700 багнетів, 175 шабель і 8 гармат (інші бригади мали артилерії 14-16 гармат) [207. С. 148-151; 281. С. 117-118].

Слід відзначити, що в 1-му корпусі, як і в інших, проходили службу і

брали активну участь в реорганізації армії багато наддніпрянських старшин. Зокрема, командиром 10-го гарматного полку Янівської бригади призначено отамана Кирила Карася, колишнього капітана артилерії російської, згодом Наддніпрянської армії. Саме його заслугою стало утворення потужного гарматного полку. Тодішній заступник командира полку сотник Володимир Галан високо оцінював насамперед особисті якості наддніпрянця. “Кирило Карась вповні розумів приналежність до українського народу і постановив своє знання і свій труд віддати українській армії, – писав він у спогадах. – Хоробрий командант полку отаман Кирило Карась пізніше в липні 1920 року загинув в бою під Чорним Островом, зарубаний шаблями більшовицької кінноти”. Сформований ним артполк мав чотири батареї по чотири гармати в кожній й неодноразово відзначався у боях [89. С. 199-201].

Значну роль у формуванні 10-ї Янівської бригади цього ж корпусу відіграв 25-літній уродженець Єлисаветграду (нині Кіровоград), член Української Центральної Ради енергійний підполковник Андрій Долуд, який ще в листопаді 1918 р. на чолі козацького загону ім. І.Гонти прибув до Галичини і брав участь у битві за Львів [202. С. 74, 85, 87, 126, 135]. “Найбільший розголос мала особиста відвага командира загону, отамана Долуда, – писав про бойову діяльність наддніпрянця військовий історик Олекса Кузьма. – Його відвагу ставив полковник Стефанів за приклад українському війську. “Якби вся наша залога визначалася такою хоробрістю, як наші наддніпрянські брати, – говорив він увечері на старшинських зборах, – до кількох днів із польських військ у Львові й сліду не було б” [199. С. 303].

Призначений командиром 10-ї Янівської бригади, А.Долуд об’єднав розрізнені групи, загони навколо свого куреня, який став ядром бригади, впровадив чітку структуру, утворив боєздатний ефективний штаб. Його вірним помічником був командир гарматного полку К.Карась, а також молодший брат командир сотні Анисим Долуд. Талановитого командира в лютому 1919 р. відкликали до Армії УНР, де він невдовзі очолив Херсонську

дивізію, був начальником штабу армії. Після поразки національно-визвольних змагань А.Долуд 1921 р. виїхав до Бразилії, беручи активну участь у громадсько-політичному житті діаспори, зокрема в ветеранських організаціях. Помер 1976 р. у Куритибі [192. С. 146-147].

Помітний внесок зробили наддніпрянські старшини у реорганізацію армії й формування 2-го (Осадного) корпусу полковника Мирона Тарнавського, який складався з чотирьох бригад: 1-ї бригади Українських Січових Стрільців, 2-ї Коломийської, 3-ї Бережанської та 4-ї Золочівської [274. С. 117-118]. Зокрема, відзначився енергійною і плідною працею та організаторськими здібностями командир 4-го гарматного полку сотник Петро Ляковський, який прибув на підльвівський фронт як командир батареї зі своїми гарматами й вояками у січні 1919 р. У ході формування бригади він із старшинами організував вісім батарей, приймав бойову техніку й артилеристів (надіслані з Наддніпрянщини) і створив гарматний полк, що був добре укомплектований особовим складом і командирами, забезпечений усім необхідним для бойової діяльності. “З перших українських батарей зі Львова, – згадував Володимир Галан, – створено 4-й гарматний полк під командою дуже здібного організатора, сотника Ляковського, наддніпрянца... З гармат, що прибували до Винник ми творили батареї 5-4, 6-4, 7-4 та 8-4 (перша цифра номер батареї, друга – полку авт.), які розміщено в Сороках, Ляшках Мурованих та Дублянах”. Але Петра Ляковського не вдовільнили досягнення, відтак він запропонував командуванню сформувати гарматну бригаду у складі двох полків. Щоправда, цей план не було втілено в життя [89. С. 38, 41].

Сформовані Ляковським та його старшинами гарматні батареї утворили три артгрупи: “Північ” у районі Дублян і Брюхович, “Схід” (у складі 4-го полку) в Ляшках Мурованих і Сороках та “Південь” у складі чотирьох батарей Володимира Галана – у Підбірцях, Винниках і Чишках, які суттєво зміцнили підльвівський фронт й постійно загрожували Львову, вели

систематичний обстріл польської оборони в його околицях [122. С. 186-187; 281. С. 119-120].

У ті ж часи виявилися високі організаторські й фахові здібності молодшого брата головнокомандувача Галицької армії, полковника Івана Омеляновича-Павленка, який прибув у грудні 1918 р. та очолив бойову групу “Наварія”, неодноразово відзначався в бойових операціях на підльвівському фронті. Він мав добру військову підготовку: закінчив Омський кадетський корпус, Єлисаветградське кінне училище, в роки світової війни командував гусарським полком. У січні 1919 р. призначений командиром 3-ї Бережанської бригади, яка сформувалася на основі його групи “Наварія” та окремих куренів й облягала Львів з півдня, займаючи позиції від приміського Скнилова до Соکیلників. У складі бригади, на відміну від інших, було п’ять піхотних куренів та 3-й гарматний полк, який склали дві батареї галицької групи “Басівка” та дві батареї наддніпрянської Козятинської бригади, що прибула в Галичину в грудні 1918 р.[6. оп. 1, спр. 46, арк. 219]. У березні 1919 р. бригада перейшла на полкову схему й почала складатися з двох стрілецьких полків по три курені у кожному. Бригад із такою структурою в Галицькій армії функціонувало дві: 1-ша бригада УСС і 3-тя Бережанська. Наприкінці лютого І.Омелянович-Павленко був відкликаний до Армії УНР, підвищений до рангу генерала-хорунжого й призначений інспектором кінноти Армії. Пізніше командував кінною дивізією в боях із більшовиками 1920 р. Згодом емігрував, після Другої світової війни виїхав до США, де помер 1962 р. [192. С.83-84].

Важливим досягненням у ході реорганізації Галицької армії стало створення на базі бойових груп південного крила українсько-польського фронту 3-го корпусу [281. С. 118]. Він об’єднав групи “Щирець”, “Любінь Великий”, “Рудки”, “Крукеничі”, “Лютовиська”, “Хирів”, “Глибока”, “Старий Самбір” і став найчисельнішим в армії. При формуванні корпусу командування армії, полковник Є.Мішковський усвідомлювали його важливе

стратегічне положення. Адже війська стояли під мурами Львова, нависали над залізницею Перемишль–Львів, якою поляки надсилали підкріплення, обороняли Дрогобицько-Бориславський нафтовий басейн і магістраль Стрий–Мукачеве–Чоп, яка з'єднувала ЗУНР із європейськими країнами, насамперед Чехословаччиною і Угорщиною.

Начальником штабу корпусу, тобто військовиком, який безпосередньо займався питаннями реформування його частин, призначено генерала-наддніпрянца Володимира Генбачова, який прибув з Наддніпрянщини. У свій час він закінчив Петровський Полтавський кадетський корпус, 3-тє Олександрівське військове училище і Миколаївську академію Генерального штабу, брав участь у російсько-японській та світовій війнах, за Гетьманату був начальником штабу 6-го Полтавського армійського корпусу. Отже, це був високоосвічений з фронтовим досвідом військовик й не випадково він деякий час командував 3-тєм галицьким корпусом. (Згодом повернувся до Армії УНР, виїхав до Франції, де помер 1957 р. в Орлеані) [192. С 136-137; 4. оп. 1, спр. 67, арк. 31].

Насамперед було сформовано дієздатний штаб корпусу, в якому служили здібні організатори й керівники-наддніпрянські та галицькі старшини, а також добровольці з австрійської армії: підполковник Генерального штабу німець В.Льобковіц, чех підполковник К.Долежалъ, угорець підполковник Я.Лайош. Їх зусиллями сформовано стрілецькі бригади: 7-ма Львівська, 8-ма Самбірська, 11-та Стрийська та 1-ша Гірська. Слід відзначити, якщо 1-й корпус мав 11 куренів, 2-й – 15 то 3-й галицький – 24 куренів, тобто найбільше з попередніх, що вимагало напруженої роботи мобілізаційного відділу штабу корпусу. Саме за ініціативою генерала Генбачова у січні 1919 р. у Самборі засновано одну з перших старшинських шкіл, у якій навчалось 88 курсантів [207. С. 156-159].

Варто зауважити, що командування корпусу постійно прагнуло наситити піхотні бригади артилерією і досягло чималих успіхів. Цьому сприяла

потужна допомога Наддніпрянщини. За підрахунками Л.Шанковського, на 1 квітня 1919 р. у складі Галицької армії діяли 50 галицьких і 18 наддніпрянських гарматних батареї. Крім того, до Галичини прибули 2-й і 6-й гарматні полки з корпусу Січових Стрільців полковника Є. Коновальця і 1-й Запорізький важкий гарматний полк. До речі, гарматна бригада корпусу СС полковника Романа Дашкевича надіслала чотири ешелони (120 вагонів) гармат. Частка наддніпрянської артилерії в 3-му корпусі сягала не менше третини. А 7-й гарматний полк Львівської бригади мав із чотирьох дві наддніпрянські батареї 122-мм гавбиць [274. С. 282-283].

У книзі “Артилерія Січових Стрільців у боротьбі за Золоті Київські ворота” генерал Р.Дашкевич зазначав, що “Команда Корпусу СС хотіла допомогти Українській Галицькій Армії в облозі Львова артилерією, передусім тяжкою... дала наказ вислати кілька батареї”. Відтак було укомплектовано й відправлено в Галичину 2-й гарматний полк сотника Володимира Зарицького та 6-й сотника Бутрима. “Під Львів виїхало 17 різних гармат або гавбиць. Ці чотири батареї обслуговували 24 старшини, 660 стрільців гармашів і 380 коней. Разом із цими батареями вислано потяг гарматної амуніції” [167. С. 153-154].

“Більшість літописців УГА і українсько-польської війни називають галицьку артилерію вірцевим й фактично найкращим родом збройних сил ЗУНР, – наголошує львівський історик Микола Литвин, – бо своєю організацією і бойовою діяльністю вона навіть перевищувала австрійську, польську, наддніпрянську артилерію. Це був логічний результат невтомної праці великого загалу ініціативних і щиро відданих українській справі старшин, які у складних умовах воєнного часу, організації нової армії, сформували окремі гарматні батареї, збирали їх у артилерійські групи і полки”. Серед останніх автор згадав наддніпрянців Петра Лясковського, Кирила Карася, Володимира Зубрицького, Володимира Зарицького та інших [207. С. 68].

Неможливо переоцінити внесок наддніпрянських військовиків у зародження галицької військової авіації та її реорганізацію у січні-лютому 1919 р. Відразу після початку українсько-польської війни командування Галицької армії відрядило до Києва поручника Д.Кренжаловського, який мав аудієнцію в гетьмана України Павла Скоропадського й виклав прохання щодо допомоги в організації летунства в ЗУНР. Водночас військовий міністр Д.Вітовський призначив командувачем авіації Галицької армії сотника УСС Петра Франка (сина Каменяра), який у роки світової війни закінчив австрійську летунську школу. В результаті переговорів у Києві до Галичини до містечка Красне під Львовом відправили у повному складі 3-й Одеський авіаційний дивізіон (6 літаків). З ним прибули досвідчені летуни полковники Б.Губер, Джан Булат Кануков, сотники Василь Євський, Микола Серіков, Федір Алелюхін, Іван Шестаков та інші. Невдовзі відділ летунства мав 12 літаків і розгорнув бойову діяльність [274. С. 289-290].

У ході реорганізації Галицької армії Директорія надала близько півсотні бойових літаків, щоправда, не всі були використані. Проте з'явилася можливість використати авіацію в інтересах усіх трьох корпусів. Відтак під керівництвом референта авіації Начальної Команди Галицької Армії П.Франка відділ розгорнуто у 1-й Летунський полк, а його сотні розподілено по корпусах. 1-ша сотня під командуванням поручника А.Хруща, яка мала 12 бойових літаків, була перекинута в район с. Дуліби під Стрий і підтримувала бойові дії 3-го корпусу. 2-га сотня полковника Д.Канукова залишалася в Красному й діяла на фронті 1-го і 2-го галицьких корпусів. 3-тя сотня сотника Н.Залозного у складі п'яти літаків дислокувалася у Тернополі й в основному вела розвідку на польському та більшовицькому фронтах [39. С. 223].

Слід відзначити, що досвідчені летуни Наддніпрянщини виявляли у повітряних боях з поляками та літаками американської ескадрильї ім. Т.Костюшка свою майстерність і хоробрість. Зокрема, сотник В.Євський збив

дев'ять ворожих літаків, Ф.Алелюхін – два, М.Серіков – два, А.Шеремецінський – три. Всього ж було збито 18, з них два американських. Крім того, вони передавали свій досвід галицьким летунам [103. С. 10].

Після від'їзду наприкінці лютого 1919 р. полковника Мішковського в Наддніпрянщину начальником штабу армії, а згодом військовим міністром став генерал В.Курманович, а його заступником – полковник Г.Ціріц, які вважали, що концепція активних наступальних дій попередника не виправдала надій, тому слід впроваджувати нову стратегію, нові організаційні форми українського війська. Оскільки війна набирала оборонного характеру, вони пропонували реорганізувати маневренні галицькі бригади у бригади полкового складу і звести їх у піхотні дивізії. Передбачалося, що дивізія буде мати два гарматні полки й важкий дивізіон артилерії і кінні частини.

На початку червня 1919 р. Галицьку армію очолив генерал Армії УНР Олександр Греков. Уродженець Сумщини мав ґрунтовну освіту і фронтний досвід: закінчив університет, Московське військово-училище, Миколаївську академію Генерального штабу, брав участь у російсько-японській та світовій війнах, деякий час був військовим міністром УНР. Узимку 1919 р. він намагався реорганізувати Армію УНР на взірець Галицької, тобто впровадити структурну схему: корпус-бригада-курінь, яку, до речі, перейняли армії Англії і США, оскільки вона мала суттєві переваги перед німецькою і російською схемами: корпус–дивізія–бригада–полк–курінь. Але здійснити свій намір генералові не вдалося [260. С. 14-17].

Вступ О.Грекова на посаду головнокомандувача УГА позначився блискучою першою фазою стратегічної наступальної Чортківської операції (8–28 червня 1919), коли обезкровлена війною і відтиснута до Збруча українська армія несподівано для супротивника перейшла в рішучий наступ, розгромила відбірні польські частини й дійшла ледь не до Львова, що змусило Ю.Пілсудського прибути на Галицький фронт, щоб особисто

виправити критичне становище. За цих умов генерал Греков як палкий прихильник маневренної війни дотримувався концепції Є.Мішковського і поглиблював його організаційні схеми в період так званої другої реорганізації Галицької армії в червні-липні 1919 р. “Коли приглянутись організаційним наказам генерала Грекова, – наголошував Л.Шанковський, – то не залишається найменшого сумніву, що він повернув до концепцій полковника Мішківського та до організаційних схем, що їх полковник Мішківський опрацював для Галицької армії” [39. С. 81].

Отже, згідно з наказами генерала від 14 червня 1919 р. розгорнулося формування двох нових корпусів за випробуваними схемами. 4-й корпус очолив генерал В.Гембачов, а його начальником штабу призначили полковника Наддніпрянської армії Миколу Какуріна. Це був талановитий високоосвічений військовик: закінчив Житомирську гімназію, Михайлівське артилерійське училище і Миколаївську академію Генерального штабу, брав участь у світовій війні. В Армії УНР – генерал-квартирмейстер Генерального штабу. Він доклав багато зусиль для формування корпусу (в складі чотирьох бригад) у Борщеві, Чорткові, Тереховлі, Бучачі. Одним із найближчих його помічників став наддніпрянець, командир 15-ї Тереховлянської бригади полковник С.Шепель, який, до речі, відзначився вже у перших боях з поляками під Галичем. Зауважимо, що 1920 р. підвищений у ранзі до генерала М.Какурін став помічником командувача радянським Західним фронтом М.Тухачевського в часи наступу Червоної армії на Варшаву. Після війни він був професором академії Генерального штабу в Москві, автором кількох книг з історії громадянської та радянсько-польської війни. 1930 р. заарештований органами ДПУ й помер у тюрмі [192. С. 161-162].

5-й корпус зі штабом у Чорткові очолив полковник Григорій Коссак. У його складі формувалося чотири бригади. Крім піхотних частин, було сформовано Кінну бригаду Галицької армії у складі двох кінних полків, пішого куреня та гарматного дивізіону, яку підпорядковано 3-му корпусу.

Власне, планувалося мати такі частини у кожному корпусі. Згідно з наказами генерала Грекова було чітко визначено кількісний стан корпусів, бригад, полків, куренів, сотень. Корінних змін зазнала Начальна Команда, в якій утворено Оперативний штаб для керівництва бойовими діями. Відділ головного референта фронту для організації матеріально-технічного забезпечення військ і Команда Етапу армії, яка займалася підготовкою резервів. У результаті перебудови НКГА стала тактично гнучкішою й відповідала вимогам війни [207. С. 192-195].

Таким чином, участь наддніпрянських військовиків у розбудові Галицької армії 1919 р., без сумніву, сприяла потужному піднесенню її боєздатності, що дало можливість українському війську впродовж дев'яти місяців успішно протистояти Польщі, яку підтримувала Антанта. Лише надіслана з Франції вишколена 60-тисячна армія генерала Ю.Галлера змогла змінити хід українсько-польської війни на користь Польщі. Відзначимо, що незважаючи на також надзвичайно складне становище, УНР спромоглася надати посильну допомогу братній Західно-Українській Народній Республіці. До цього її спонукали не лише укладені угоди й проголошення 22 січня 1919 р. акту Злуки, але й історичне прагнення до відновлення соборності Української держави прагнення до цього населення по обох берегах Збруча та тісні взаємини, посилені національно-визвольним рухом початку ХХ ст. На наш погляд, висвітлення цієї проблеми актуальне в наші дні й сприятиме консолідації народу незалежної України, зміцненню її Збройних сил.

3.5. Дипломатична підтримка Наддніпрянською Україною визвольних змагань ЗУНР

Після проголошення Акту злуки між УНР і ЗУНР виникла нагальна потреба координувати чи узгоджувати зовнішньополітичні інтереси, власне уніфікувати діяльність відповідних відомств Слід відзначити, що в той період можливості для активної зовнішньополітичної діяльності уряду УНР були

досить сприятливими. Директорія успадкувала від гетьманату 12 українських дипломатичних представництв, зокрема в Німеччині, Австро-Угорщині, Болгарії, Туреччині, Румунії, Швейцарії, які продовжували свою роботу. Водночас у Києві діяло 11 зарубіжних місій, серед них Німеччини, Польщі, Румунії та ін. Гетьманом було встановлено приязні стосунки з державами, які виникли на території розваленої Російської імперії. П.Скоропадський домігся того, що радянська Росія визнала незалежність і суверенітет Української держави, заснував генеральні консульства в Москві і Петрограді, консульські установи ще в 19 містах Росії. Вагомий внесок у розвиток української дипломатичної служби зробив Д.Дорошенко як міністр закордонних справ, за якого Україна здобула визнання й ставала активним суб'єктом міжнародного права [233. С. 335].

На жаль, опинившись у кільці фронтів з перших місяців існування, фактично в міжнародній ізоляції, Директорія не скористалася сформованим дипломатичним потенціалом, недооцінила його важливості. Це було наслідком відсутності чіткої зовнішньополітичної концепції, визначити яку заважала міжпартійна боротьба, відсутність єдності політичного проводу УНР. Якщо угруповання С.Петлюри вважали найбільш вигідним орієнтацію на Антанту й таким чином домогтися визнання і необхідної допомоги, то В.Винниченко, який формував зовнішню політику держави, ставився до цього курсу негативно. “Підемо з Антантою, – згадував він коливання проводу тих часів, – загинемо через реакцію, що прийде з Антантою, через недовір'я народу, і попадемо в обійми єдиної-неділимої ... Підемо з більшовиками – загинемо через анархію, а потім через ту саму реакцію, за спиною якої стоїть тая сама єдина-неділима” [87. С. 321].

В одній з перших Декларацій Директорія визначила основним напрямком зовнішньої політики нейтралітет і прагнення мирного співіснування з іншими народами та державами, що стало, на нашу думку, безперечною помилкою. Ця концепція не відповідала реальним інтересам і

можливостям України, як слушно відзначав О.Павлюк. “В умовах закінчення світової війни та нових політичних реалій, – вважає він, – зовнішня політика УНР могла орієнтуватися або на Антанту, або на радянську Росію. Відповідно, задекларована позиція Директорії означала “нейтралітет” у боротьбі між більшовиками й Заходом і, зрозуміло, не могла здобути підтримку та схвалення Антанти” [232. С. 342].

У ставленні до країн Антанти Директорія з перших днів зробила багато невдалих кроків. У першому зверненні до Парижу вимагала визнання повної незалежності УНР й українських земель Галичини, Буковини й Закарпаття, встановлення торговельних відносин, надання фінансової допомоги. Документ був переданий гетьманським консулом в Румунії. Значною помилкою стала відсутність визначеної позиції в боротьбі з більшовицькою Росією. У ноті від 19 грудня 1918 р., відверто недружнього характеру, УНР заявила про те, що не потребує допомоги Антанти, про яку просив у свій час гетьман Скоропадський. Категорично вимагалось з’ясувати цілі й наміри французького експедиційного корпусу, який висадився в Одесі, коли стало відомо про його антибільшовицьке спрямування. Ноту можна було кваліфікувати як пробільшовицьку [224. С. 342-344].

У перші місяці 1919 р. внаслідок поразок на фронтах Директорія й уряд УНР активізували свою зовнішньополітичну діяльність, інтенсивно формували дипломатичну службу, яку орієнтували на пошуки порозуміння з Антантою. Ефективніше почали використовуватися українські представництва засновані Гетьманатом, утворювалися нові, зокрема в Угорщині, Чехословаччині, Італії, Франції, Великобританії та ін. Це відбувалося в умовах, коли зарубіжні країни не прагнули визнавати де-юре УНР. Ускладнювала ситуацію втрата Києва й більшості території України, відтак ліквідація іноземних представництв, які покидали державу. Після об’єднання із ЗУНР до складу закордонних представництв почали входити галицькі дипломати. За підрахунками В.Вериги, навесні 1919 р. Директорія

мала представництва й зав'язала стосунки з 30 незалежними державами. Зокрема, відкрила 11 посольств і 7 дипломатичних місій, одну з них – у США. Деякі з країн, зокрема Болгарія, Туреччина, Фінляндія, Швейцарія, Швеція визнавали Україну, приймали її дипломатів й для остаточного юридичного оформлення взаємин очікували вирішення української проблеми на Паризькій мирній конференції [153. С. 67].

Проте позиція Антанти, яка, керуючись власними інтересами й орієнтуючись на білу Росію, не визнала жодної з держав, утворених на руїнах Російської імперії, окрім Польщі і Фінляндії, зводила нанівець діяльність українських дипломатії. Відтак УНР практично не змогла надати ефективної політичної та дипломатичної допомоги ЗУНР на міжнародній арені. Адже доля республіки галичан була в руках Антанти й у ситуації, яка склалася в українській проблемі, лише вона могла забезпечити суверенітет молодій галицькій державі, зупинити польську та румунську агресії. Слід додати, що навесні й влітку 1919 р. Антанта не сприймала УНР за серйозного союзника на геополітичному полі боротьби з більшовизмом. Уряд й Армія УНР були затиснуті більшовиками на клаптику землі в районі Кам'янця-Подільського й опинились на межі катастрофи. Польща з кожним днем теж відвойовувала простір, відкидаючи війська УНР, ЗУНР, більшовицької Росії все далі на схід. Саме на неї, як бастіон на шляху більшовицької експансії в Європу поставила Антанта й, безперечно підтримувала її агресію проти ЗУНР, яка тепер стала нероздільною з УНР, Отже, обидві українські держави в очах Антанти були фактично її супротивниками.

Характеризуючи непросту діяльність українських дипломатів у той час, В.Винниченко із сарказмом писав: „От-тут “хуторянські” дипломати й почули, що їм бракує ще одного, найголовнішого аргумента – сили. Дійсно, все те є, та в чийх руках. Право дістається силою і боротьбою, а не переконанням і випрохуванням. Економічні й міжнародні інтереси різних держав робили їх противниками й ворогами нашої державности. Отже, треба

було мати відповідну силу, щоб побороти всіх тих противників і примусити їх констатувати нашу перемогу, себто визнати наше право на самоозначення. А як тої сили не було, під отаманщиною було території на два-три повіти, то це й вирішувало всю справу. І ніяка дипломатія, коли б її провадили найгеніальніші люди, не могла би нічого вдіяти” [86. С. 411]. Вказаний аналіз щодо молодшої української дипломатії, на нашу думку, не є коректним, враховуючи позицію самого В. Винниченка, який проти створення регулярної української армії.

Пов’язане Актом злуки із ЗУНР керівництво УНР намагалось дипломатичним шляхом припинити українсько-польську війну. Однією з помітних спроб у цьому напрямку була участь Симона Петлюри в переговорах представників ЗУНР з делегацією Антанти, яка прибула в Галичину під проводом генерала Бартелемі у лютому 1919 р. На першому етапі з 22 лютого 1919 р. переговори відбувалися у Ходорові за участю альянтської місії та командування Галицької армії і виявилися безрезультатними внаслідок різних пропозицій щодо припинення бойових дій. 27 лютого у переговорах взяв участь і Головний Отаман. Він зустрівся з генералом Бертелемі й погодився підтримати місію Антанти за умови, якщо Париж визнає УНР і ЗУНР та надасть матеріальну допомогу їм у боротьбі з більшовиками. Він заявляв, що тоді Україна зможе успішно протистояти більшовицькій Москві. Петлюра намагався вплинути своїм авторитетом як на представників Парижу, так і на своїх союзників-галичан йти на компроміс і навіть шляхом втрати частини території врятувати незалежність ЗУНР [207. С. 259-268, 270, 279].

Учасник ходорівських переговорів М.Лозинський згодом згадував про те, що, знаходячись у скрутному становищі, Головний Отаман прагнув покінчити з українсько-польською війною з метою використати Галицьку армію для виправлення важкого становища на більшовицькому фронті. “Щодо Галичини Петлюра зазначав тільки загально, що український народ

тільки тоді зможе всю свою силу звернути проти більшовизму, коли буде мати забезпечене національне існування від заходу. Так виразно, як сього домогалися від Петлюри Петрушевич і Голубович, він справи не поставив і не заявив, що вдержання Східної Галичини в етнографічних границях при Українській Народній Республіці є безумовним домаганням цілої України. Здається, що вже тоді Петлюра готовий був піти на уступки коштом Східної Галичини, щоб за них одержали мир з Польщею і визнане Антанти” [120. С. 77].

Найчіткіше дипломатична підтримка ЗУНР проявилася у діяльності делегації УНР у Парижі на міжнародній мирній конференції, яка стала головною міжнародною подією 1919 р. Вона розпочала роботу 18 січня і була, як влучно висловився М.Лозинський, трибуналом, який вирішував повоєнну долю народів Європи. Його склали 10 країн переможців – Антанти та які приєдналися до неї наприкінці війни, чи визнані союзниками, як Польща та Чехословаччина. Вирішальна роль належала Раді Чотирьох – президентам Франції та США Ж.Клемансо і В.Вільсону та прем'єрам Великобританії й Італії – Д.Ллойд-Джорджу й В.Орландо. Участь у вирішенні проблем інших делегацій була формальністю [295. S. 5–45].

Іншу групу країн представляли делегації Німеччини, Австрії, Угорщини, Туреччини й Болгарії – тобто переможених країн, як були запрошені лише для підписання угод. Вони не брали участі у дискусіях й отримували в своїх резиденціях (німецька у Версалі) постанови чи пропозиції й відповідали на них листами. Крім них у Париж наприкінці січня прибули самостійно делегації новоутворених на землях Російської імперії держав, зокрема Української Народної Республіки. До неї увійшли Г.Сидоренко (голова), Д.Ісаєвич (батько нині відомого львівського історика академіка НАН України Я.Ісаєвича), О.Шульгин, А.Марголін, Б.Матюшенко, М.Кушнір та ще близько 20 осіб. Оскільки місія УНР не була офіційно визнаною, її члени могли вести лише кулуарні переговори, зокрема з дипломатами і діячами

Франції, Англії і США. Українці намагалися інформувати конференцію про становище в УНР, відстоювати право своєї держави на міжнародне визнання її незалежності [149. С. 102-113].

Власне українське питання на Паризькій мирній конференції офіційно не розглядалося. Його торкалися лише при розгляді українсько-польської війни та йшлося тільки про Східну Галичину. Звичайно, представництво УНР вважало своїм обов'язком захищати інтереси ЗУНР й розвинуло у цьому напрямку активну діяльність. Отже, першою нотою до проведу конференції від 10 лютого Г.Сидоренко інформував про Україну як самостійну державу, закликав її визнати й допустити українську делегацію членом міжнародного форуму. 25 лютого він надіслав другу ноту, в якій знову стверджував, що Східна Галичина й Буковина є невід'ємними частинами української держави й відтак протестував проти агресії з боку Польщі й Румунії [207, С. 273-275].

Зауважимо, що спроби української делегації донести правду в Париж про становище в Східній Галичині, наштовхувалися на тотальну контрпропаганду поляків, які мали для дезінформації керівництва конференції набагато більше можливостей. На засіданні Найвищої Ради 25 січня 1919 р. досвідчений Р.Дмовський упродовж п'яти годин, говорячи англійською і французькою мовами переконував присутніх, що “Східня Галичина віддавна є спірна територія”, що “українці є нездібні організувати в країні уряд” внаслідок низької культури. Інформуючи керівництво США про українсько-польську війну у січні 1919 р. Падеревський заявляв: “Українські вбивники жінок і дітей Львова взяли зброю і напали на місто Львів. В теперішній час 80 000 українців озброєних і вишколених німецькими і австрійськими офіцерами, під командою Архикнязя Вільгельма Габсбурзького, стоять у воріт Львова, де кількість захисників поляків, без харчів і без зброї, виносить лише 18 000.” Падеревський просив вплинути на УНР, яка надавала допомогу Східній Галичині [82. С. 122-123].

Внаслідок спільних зусиль місії УНР, уряду ЗУНР та потужних акцій

американської діаспори, за пропозицією В.Вільсона в рамках Паризької конференції 2 квітня 1919 р. спеціально для розгляду справи Східної Галичини створено комісію на чолі з генералом Л.Ботою [210. С. 207–208]. Колишній діяч національно-визвольної боротьби бурів у Африці з розумінням поставився до проблем галицького питання й запрошував крім поляків делегації УНР і ЗУНР. Формально вони були об'єднані і повинні були діяти як одне ціле. Проте, як свідчить М.Лозинський, єдності серед них не було. В.Панейко і С.Томашівський вважали, що ЗУНР продовжує залишатися окремою державою і її справи на конференції слід трактувати окремо від УНР і відкидали співробітництво з місією Г.Сидоренка. “Ми з Вітовським, – відзначав М.Лозинський, – стояли на тім, що Делегація повинна бути справді однопільна, значить всі наради й рішення Делегації і її виступи перед Мировою Конференцією повинні бути ділом спільної праці ..., щоб галицька справа мала за собою авторитет для цілої України [120. С. 115-116].

У квітні галицька делегація суттєво поповнилася і тепер до неї входили: міністр закордонних справ ЗУНР В.Панейко, військовий міністр Д.Вітовський, досвідчені дипломати і юристи М.Лозинський і С.Томашівський. Щоправда, на засіданні комісії Боти 30 квітня, яка вперше заслухала українську делегацію, інтереси Галичини представляли керівники місії УНР Сидоренко й Шульгин, а перекладачем – син президента Нацради ЗУНР Іван Петрушевич. Головним питанням засідання було перемир'я між полякам й галичанами. Наддніпрянці завіряли присутніх, що заключення перемир'я є великою потребою галичан, які, як і всі українці, прагнули жити в дружніх відносинах з Польщею. Вони відкидали фальсифіковані заяви поляків, що Галицькою армією командують німецькі та австрійські офіцери, а також наголошували на тому, що Україна веде кровопролитну війну з більшовиками, а війна з поляками тільки знесилює збройні сили.

На засіданні 8 травня вперше у складі делегації УНР Г. Сидоренко представив галичан, які щойно прибули, насамперед М.Лозинського і

Д.Вітовського. Вони пояснили, що саме Польща порушила перемир'я та перешкоджає припиненню війни. Останній підтвердив, що армія Галлера, яка прибула із Франції в Польщу, вже перебуває на Галицькому фронті. Щодо демаркаційної лінії при умові заключення перемир'я вони погоджуються на лінію фронту, яка склалася до 20 березня та передачу Львова українцям. 12 травня українці передали Л.Боті опрацьований текст перемир'я, а наступного дня висловили голові комісії готовність його підписати. Зрештою, поляки його відкинули [120. С. 123-128].

Широкого резонансу на конференції набула спільна нота українців 21 травня 1919 р. щодо загальної офензиви польських військ в Галичині за участю армії генерала Галлера, яку Париж не рекомендував використовувати на українському фронті. “Замість приступити до заключення перемир'я, поляки розпочали дуже енергійну офензиву проти Українців. Своім поведенням Поляки які належать до союзних націй і з сеї причини тішаться особливою опікою великих держав Антанти, дали ясний доказ не тільки свого легковаження для принципів проголошених Антантою, але навіть для формальних рішень Мирової Конференції”. Г.Сидоренко, В.Панейко, М.Лозинський і Д.Вітовський, які поставили підпис під нотою, логічно запитували, чи здатна конференція зупинити агресію Польщі, якщо ні то вони вважали “в таких обставинах безцільним оставати довше в Парижі” [207. С. 275].

Рішуча заява українців справила належне враження. Того ж дня українська місія була запрошена на нараду за участю Вільсона, Ллойд-Джорджа і Клемансо. Г.Сидоренко і В.Панейко ще раз заявили протест у зв'язку з відмовою укласти перемир'я і припинити агресію. На запитання Ллойд-Джорджа про те, чи бажає Галичина бути у складі УНР, В.Панейко відповів позитивно й додав, що вона буде спільно з УНР захищати українську державу проти агресії як поляків, так і більшовиків. Узгоджена активна позиція українців спричинила їх запрошення на аудієнцію

наступного дня до Клемансо. Глава Франції завірив, що Польща таки припинить бойові дії в Галичині. Але на заяву О.Шульги щодо визнання Директорії УНР і надання Україні допомоги для боротьби з більшовицькою Москвою, Клемансо відповів, що вважає С.Петлюру “більшовиком” [207. С 276-277; 224. С. 374-377].

Водночас у Парижі продовжували активно діяти польські представники, які вдаючись до брудних методів, усіляко намагалися переконати конференцію, що перемир'я з українцями неможливе, оскільки завдасть великої шкоди Антанті. У своїх спогадах колишній секретар місії УНР Ілько Борщак навів приклад одного з “аргументів” І.Падеревського з листа його до Найвищої Ради: “Умови перемир'я в Парижі дали би підставу для переговорів між Польщею й Україною на принципі повної рівноправності, що викликало би гіркі почуття серед нашого польського населення, особливо в цей момент, коли наш сейм ухвалив союз і військовий договір з союзними державами, тим більше, що українці тільки що недавно були вірними слугами Центральних Держав ... діяли проти інтересів Польщі й Антанти”. Польський діяч завірив, що українці невдовзі “підпадуть під большевицьку пропаганду” й лякав Париж, що Польщі доведеться вести боротьбу проти радянських республік Росії, України й Угорщини. На засіданні комісії Боти 6 травня генерал Т.Розвадовський, який прибув з Галицького фронту в Париж як військовий радник польської делегації, відверто заявив, що “головна мета військової акції у Східній Галичині є створення солідного фронту проти большевизму. Українці, що чинять спротив створенню цього фронту, не дають змоги польській армії злучитися з румунською. Без цієї бар'єри, поляки не можуть гарантувати миру в цьому секторі” [82. С. 133-137].

Заяви польської сторони цілком співпадали з планами Антанти утворити сильний протибільшовицький кордон (“забор”). Відтак 25 червня 1919 р. Найвища Рада ухвалила рішення, яке було скеровано лише урядові Польщі у Варшаві: “З метою забезпечити особи й майно мирного населення Східної

Галичини супроти небезпеки, яка їм загрожує від большевицьких банд, Найвища Рада Союзних держав порішила дозволити силам Польської Республіки продовжити їх військові операції аж до ріки Збруча”. Постанову підписали Вільсон, Ллойд Джордж, Клемансо й Орландо [120. С. 143].

Водночас Комісія в польських справах повинна була опрацювати статут автономії Східної Галичини у складі Польщі. Це завдання покладалося на спеціально утворену підкомісію на чолі з французьким генералом Ле Роном, причому наддніпрянським членам делегації УНР заборонено брати участь як у її роботі, так і взагалі у розгляді галицької проблеми. Незважаючи на це, місія Г.Сидоренка продовжувала послідовно відстоювати інтереси ЗУНР [224. С. 376-377].

2 липня об'єднана українська делегація ухвалила ноту протесту проти постанови Найвищої Ради. У цьому документі стверджувалося, що саме Польща своєю агресією проти України допомагає більшовицькій Москві, яка веде агресивну війну проти українського народу. Українці ж своєю боротьбою захищають свою землю, свою незалежність, й рішення від 25 червня віддає галичан “під панування найбільшого ворога, який має тільки одну ціль: винищити український елемент”. Рішення також грубо порушує суверенітет УНР, оскільки Галичина є її частиною. Ноту підписали Г. Сидоренко, М. Лозинський і Д. Вітовський, який покинув Париж і повертався літаком на батьківщину, але несподівано загинув у катастрофі [210. С. 212-214].

15 липня 1919 р. Сидоренко надіслав конференції ще одну ноту протесту, в якій наголошував, що Східна Галичина – частина УНР, в якій мешкає 70% українців і рішення про віддачу її Польщі є поправанням права народу на самовизначення. Відтак УНР вважає єдиним шляхом – визволення братнього українського народу з-під польської окупації [120. С. 147-148].

Між тим, у загальноукраїнській делегації на Паризькій мирній конференції розпочався процес розпаду. Уповноважені урядів УНР і ЗУНР

заборонили галичанам В.Панейку і С.Томашівському брати участь у роботі підкомісії щодо підготовки статуту автономії Східної Галичини. Проте вони офіційно погодилися працювати в комісії, а С.Томашівський підготував проект статуту, який був представлений для розгляду. Його концептуальні засади такі: тимчасовий характер статуту, проведення плебісциту і територіальна цілісність Галичини й Буковини. Проте статут був скорегований комісією і галичани з ним не погодилися. С.Томашівський наполягав на основних позиціях: національно-територіальна автономія та гарантія проведення плебісциту щодо подальшої долі західноукраїнського краю. Польська сторона також відкинула проект, посилаючись на його тимчасовий характер.

Праця галичан у комісії стала причиною їх виключення із складу української делегації. А коли стало відомо, що уряд УНР і С.Петлюра восени 1919 р. повернули свою зовнішньополітичну орієнтацію на зближення з Польщею і 2 грудня уклали з нею договір”, в якому практично відмовилися від Галичини, галицькі представники вийшли зі складу спільної делегації. Утворений у Парижі галичанами Український національний комітет оприлюднив заяву, в якій звинуватив Директорію у порушенні інтегральної цілості України [126. С. 260-261; 295. S. 80-112].

Відтак дипломатична співпраця делегацій УНР і ЗУНР на Паризькій конференції фактично припинилася. Її головним позитивом було те, що дипломатичні акції наддніпрянців і галичан сприяли виходу українського питання на міжнародну арену, яке надовго залишалось актуальною на геополітичному полі Європи.

РОЗДІЛ ІV.

СПІЛЬНІ БОЙОВІ ДІЇ УКРАЇНСЬКОГО ОБ'ЄДНАНОГО ВІЙСЬКА

4.1. Об'єднання Галицької та Наддніпрянської армій влітку 1919 р.

Помітною сторінкою в історії Збройних Сил України, прикладом реалізації ідей соборності були об'єднання у липні 1919 р. українських армій УНР і ЗУНР та їх спільна боротьба проти військ більшовицької Росії за незалежність молодого держави. Ці історичні події стали наслідком проголошення 22 січня 1919 р. у Києві Акту злуки століттями роз'єднаних гілок українського народу, які постійно прагнули до соборності.

Військова коаліція утворилася у складний період для обох держав. Армія УНР вела напружені бойові дії проти військ радянського Українського фронту, які зайняли майже всю Наддніпрянщину і столицю Київ. Водночас, Галицька армія від листопадових 1918 р. боїв у обороні Львова протистояла широкомасштабній агресії з боку Польщі, яку активно підтримувала Антанта. Витиснута поляками й румунами у трикутник на півдні Тернопільщини, вона знайшла сили для могутнього удару. На чолі з новим командувачем генералом Олександром Грековим Галицька армія 8 червня 1919 р. перейшла у наступ по всьому фронту. Наступальна операція, яка увійшла в історію як Чортківська офензива, на першому етапі досягла вражаючих результатів. Корпуси О.Микитки і М.Тарнавського за два тижні розгромили відбірні частини польського війська, визволили Тернопіль, Золочів, Броди й стрімко наближалися до недавньої столиці ЗУНР – Львова [42. С. 34; 207. С. 371-379].

Дошкульна поразка змусила Ю.Пілухського 24 червня прибути в Східну Галичину й особисто очолити війська фронту. Наступного дня він отримав телеграму з Парижа про те, що Найвища Рада дозволила Польщі окупувати територію Східної Галичини до Збруча, для чого використати частини прибулої з Франції армії генерала Ю.Галлера. Готуючи контрнаступ,

маршал стягав на Галицький фронт підкріплення й суттєво посилив свої війська. Лише галлерівська 6-та дивізія французького генерала Шампо де Сосі мала 4500 багнетів, 110 шабель, 103 кулемети й 48 гармат. За даними учасника тих подій польського генерала В.Гуперта, Ю.Пілсудський зосередив для контрнаступу угруповання, яке нараховувало 38,6 тис. багнетів, 2,1 тис. шабель, 797 кулеметів і 207 гармат. Сили Галицької армії значно поступалися полякам. Вона мала у ті дні 24,4 тис. багнетів, 400 шабель, 376 кулеметів і 144 гармати [267. С. 96-97].

Коли 28 червня війська Пілсудського перейшли у загальний наступ на фронті від Бродів до Галича, галицькі частини не витримали потужного натиску й з боями відійшли на схід. На початку липня 1919 р. поляки призупинили наступ і українському війську вдалося закріпитися й утримувати південь Тернопільщини. Уряд ЗУНР і Начальна Команда армії осіли у Бучачі (монастирі отців Василіян), а згодом у Заліщиках. Таким чином, Чортківська наступальна операція закінчилася невдачею. Головною її причиною був брак зброї та набоїв, унаслідок чого генералові Грекову не вдалося використати 90 тисяч добровольців, яких відпустили по домівках. Додамо, згідно з польськими даними, Галицька армія зазнала суттєвих втрат: потрапило у полон близько 10 тисяч вояків та захоплено ворогом 50 гармат і 129 кулеметів [16. Оп. 1, спр. 91, арк. 191].

Не заглиблюючись у докладний аналіз тактико-стратегічних причин невдачі Чортківської операції, відзначимо одну із важливих, на якій наголошував Л.Шанковський: “Червень 1919 року перейде в нашу воєнну історію, як місяць, в якому братні українські армії, віддалені від себе не більш 50 км, вели дві офензивні операції проти двох різних ворожих сил. Армія УНР вела свою Проскурівську операцію, яка початково теж мала великі успіхи ... Таким чином дві одночасні українські офензиви, які мали великі початкові успіхи, покінчалися обидві поразкою”. Автор вважав, що спільні дії обох українських армій на тому чи іншому фронті безумовно були

успішними. Щоправда, Л.Шанковський вважав що слід було зосередити спільні зусилля на основному, тобто більшовицькому фронті. Тим більше, що у дні Чортківської операції 16 червня місія УНР генерала Дельвіга у Львові підписала договір про перемир'я [274. С. 171].

Зауважимо, що вказаний договір брав до уваги лише тимчасове припинення бойових дій між військами Польщі й ЗУНР і не був державно-правовим актом. Щоправда, він залишав за галичанами територію у межиріччі Серета і Збруча, а також Тернопіль. Угода з поляками була вигідна насамперед С.Петлюрі, який відверто намагався використати Галицьку армію у боротьбі з більшовиками. Більше того, вже у травні наполегливо вмовляв керівництво ЗУНР припинити бойові дії на польському фронті й перекинути Галицьку армію проти більшовиків. Отримавши негативну відповідь, Головний Отаман віддав наказ Начальній Команді, але вона його не виконала, посилаючись на позицію президента республіки. Можливо, певні дивіденди, у випадку порозуміння з Польщею, заробляв і уряд Петрушевича: посилював позицію ЗУНР на Паризькій мирній конференції, оскільки Антанта прагнула припинити українсько-польську війну. Відтак, можливо, Найвища Рада не прийняла б фатального для галичан рішення про дозвіл польському війську окупувати Східну Галичину. Крім того, залишалися шанси забезпечити армію з допомогою прихильних Чехословаччини й Угорщини, а головне – союзної УНР [207. С. 374-385].

Проте заключена наддніпрянською делегацією Дельвіга угода сталася у час найбільшого успіху Галицької армії в Чортківській операції й віддавати полякам зайняті землі майже до Львова для галичан було, безперечно, принизливим. Є.Петрушевич і командарм О.Греков сподівалися силами двох новосформованих корпусів посилити південне крило армії, а саме 3-й корпус А.Кравса. Відтак, стало цілком можливим досягнути Карпатських перевалів, тобто чеського кордону, отримати зосереджені в Лавочному ешелони із закупленим військовим майном і набоями й поповнити армію вояками,

інтернованими в Чехословаччині, й полоненими в Італії. Згодом завдати полякам ударів на Львів з напрямків Тернополя і Стрия. Начальна Команда повідомила поляків, що не визнає справедливими умови перемир'я, а головне – демаркаційну лінію Дельвіга. Поляки спритно використали у Парижі факт зриву перемир'я галичанами, а для Вищої Ради це стало вагомим аргументом для прийняття катастрофічного для ЗУНР рішення 25 червня 1919 р. [16. Оп. 1, д. 82, лл. 187-189].

“Галичани прагнули за всяку ціну нарешті здобути свою столицю Львів і тільки там замиритися з поляками, – зауважував генерал Армії УНР М.Капустянський. – Під гіпнозом цієї великої мети, і окрилені блискучими успіхами своєї Народньої армії, галицькі військові та політичні керівники недооцінили ні сил ворога, ні значення підтримки, яку йому давала Франція... Тільки на самому героїзмі й запалі неможливо базуватися. Здається, треба було використати слухний момент і досягти хоч тимчасового замирення (перепочинку) з поляками” [190. С. 11-12].

Як уже зазначалося, на початку липня 1919 р. уряд ЗУНР осів у Заліщиках і спільно з військовиками розмірковував подальші перспективи боротьби та шляхи їх реалізації. Варіантів було декілька. Один із них запропонував радянський уряд України Х.Раковського, який намагався скористатися важким становищем ЗУНР. Наближений до Є.Петрушевича Осип Назарук свідчив про те, що Харків пропонував військовий союз проти Польщі й Румунії, надати необхідне озброєння й амуніцію Галицькій армії та об'єднати її з Червоною. Він заявляв про невтручання у внутрішні справи Галичини після її звільнення. Водночас висувалися дві умови: повністю розірвати відносини з Петлюрою й відкликати з Армії УНР корпус Січових Стрільців Є.Коновальця. “Ви іншого виходу не маєте, – наголошував командувач Українським фронтом В.Антонов-Овсієнко, – тільки або піти з нами або героїчно загинути” [126. С. 178-181].

За своєю ініціативою, без узгодження з Петрушевичем генерал Греков

вислав делегацію у складі сотників В.Гадзінського, С.Магальяса й Г.Давида, яка зустрілася у Бердичеві з наркомом військових справ радянської України М.Подвойським. Під час переговорів, згадував С.Магальяс, радянський нарком заявив, що червоні “не тільки можуть нам доставити усяку кількість амуніції і зброї, але готові навіть дати поміч своїми збройними силами, якщо ми погодимося на їх умови”. Однією з головних передумов була видача Головного Отамана С.Петлюри і призначення до галицьких військових частин радянських зв’язкових старшин. Обіцялося також після розпуску корпусу Січових Стрільців Є.Коновальця передати його галицьких вояків Начальній Команді [43. С. 58].

Слід відзначити, що серед галицьких військовиків і урядовців певна частина підтримувала діалог з радянською Україною, зокрема колишній голова уряду С.Голубович, отамани І.Сіяк і О.Букшований (згодом діячі Компартії Східної Галичини). “Серед національного табору Галичини, навіть серед урядових верств ЗУНР, – визнавала пізніше урядова газета “Український прапор” – були такі, котрі во ім’я ідеї національної єдності готові були піти на союз з більшовиками, аби тільки відбити Галичину і Західно-українські землі від Польщі і інших окупантів” [76. 1928.1 липн.].

Але Є.Петрушевич все ще орієнтувався на Антанту, вірив у справедливе вирішення галицької проблеми на Паризькій мирній конференції, куди надіслав досвідчених дипломатів М.Лозинського, В.Панейка. Вірив також у декларації Вудро Вільсона й Ллойд Джорджа щодо права націй на самовизначення. Навіть після того, як 11 липня надійшло рішення Найвищої Ради про дозвіл Польщі окупувати Східну Галичину, вважав, що це тимчасова помилка Антанти, яку можна виправити. Водночас він не сподівався на те, що більшовицька Росія не втримається, відтак все більше схилявся до пропозицій Петлюри, який часто навідувався до Заліщик і просив якнайшвидше об’єднати армії [207. С. 271-277, 378-382].

Але в деякого з галицьких воєначальників були інші думки. На одній з

нарад за участю Є.Петрушевича, генералів О.Грекова, М.Омеляновича-Павленка, М.Тарнавського, виконуючий обов'язки військового міністра полковник Віктор Курманович виклав, на його погляд, найперспективніший план, який дозволяв продовжувати збройну боротьбу за Галичину. Згідно з цим планом Галицькій армії пропонувалося відступити в Карпати й отримати підкріплення і допомогу з Чехословаччини, де знаходилася інтернована чотиритисячна 1-ша Гірська бригада та ешелони військового майна в Лавочному. Через Відень, Братиславу планували перекинути 20–40 тис. галицьких військовиків з італійських таборів військовополонених. Звільняючи коридор між поляками й більшовиками, можна було досягнути розширення фронту бойових дій між польською і радянською арміями, що ослаблювало б Польщу. Але цей план не схвалили насамперед Є.Петрушевич і М.Омелянович-Павленко, які під впливом заходів Петлюри домоглися рішення залишити Галичину й відступити за Збруч [114. С. 3-6].

Варто зауважити, що відносини між Петлюрою і Петрушевичем не були безхмарними. Лідер галичан мав низку претензій до керівництва УНР. Зокрема, його як члена Директорії з січня 1919 р. не запрошували на її наради. Він був категорично проти призначення земляка-соціаліста С.Вітика міністром УНР у галицьких справах та прорадянської політики соціалістичного уряду УНР на чолі з Мартосом, який, до речі, виступав проти переговорів Петлюри з Петрушевичем. Тому з 9 липня представники уряду й Армії УНР, зокрема С.Петлюра та полковник М.Капустянський кожного дня прибували в Заліщики на переговори. Лише 14 липня, коли поляки відновили бойові дії, військово-політичний провід ЗУНР прийняв нелегке рішення: відійти за Збруч. Причому, Петрушевич висунув вимоги, які згодом були виконані: припинити радянофільські спроби скорегувати зовнішньополітичний курс УНР і шукати порозуміння з Антантою; усунути соціалістичний кабінет міністрів Мартоса; скасувати в уряді УНР міністерство для Галичини на чолі з С.Вітиком; надати матеріально-технічну

допомогу армії. Відтак 15 липня Начальна Команда віддала наказ військам про загальний відступ за Збруч [22. С. 15-16].

Ще перед цим Начальна Команда Галицької армії надіслала С.Петлюрі телеграму: “Під сильним напором польських сил, за браком муніції й інших матеріалів, Галицька армія буде примушена перейти Збруч та шукати опору й охорони на широких ланах Великої України. З цих причин Начальна Команда Галицької Армії (НКГА) звертається з проханням до Головного Отамана – призначити район виключно для Галицької армії – простір між річкою Збручем та лінією Сатанів–Борщівка–Городок–Купель–Смотрич–Черч–Голосівка–Кам’янець–Подільський–Жванець включно, де армія відпочила б та упорядкувалася б. Охорона границь Збруча й Дністра залишається Галицькій армії. Для врятування дорогого залізничного майна й матеріалів прохається дозволити на перешивку залізниці нашими залізнодорожними частинами від ст. Гусятин на наш бік аж до слідуючої станції”. Як і передбачалося, С.Петлюра був надзвичайно задоволеним: до УНР переходила сорокатисячна, загартована в боях з поляками, цілком боєздатна армія, за допомогою якої він сподівався виправити своє майже безнадійне становище на більшовицькому фронті, а найголовніше повернути Київ. У відповіді С.Петлюра давав цілковиту згоду на перехід Збруча. “Українська Наддніпрянська армія та її Головна Команда приймає Галицьку Українську армію, як братню, й усім їй допоможе, що в її силах” [210. С. 222].

У наказі по армії Головний Отаман з піднесенням писав: “На допомогу нам прийшли брати-галичани. Вони залишили свої оселі, відходячи під переважною силою ворога; але прийшли на наш терен як то належить дисциплінованій армії й свідомій у правоті свого діла і своїх змагань”. Наміри щодо її використання проявилися ще до переходу Збруча. Від імені Головного Отамана Штаб Дієвої армії призначав для галичан інший район – на північ від Кам’янця-Подільського впритул до більшовицького фронту у напрямку на Проскурів [22. С. 17-18].

Відтак упродовж 16–17 липня перейшли Збруч уряд ЗУНР на чолі з диктатором Є.Петрушевичем, численні групи співробітників державних установ, партійні структури, представники інтелігенції, близько 80 священиків Греко-католицької церкви – здебільшого польових духівників частин УГА. Організованими колонами відходили на схід полки, бригади, корпуси Галицької армії. Відступ забезпечувала 1-ша бригада Українських Січових Стрільців отамана О.Букшованого, яка вела ар'єгардні бої з поляками. Всього перейшло Збруч близько 100 тисяч осіб, включно з вояками армії [6. Оп. 5, спр. 1, арк. 43].

З перших днів перебування Галицької армії за Збручем щодо її використання виявилися чималі розбіжності як між С.Петлюрою й Є.Петрушевичем, так і командуванням армій. Ще на початку липня Головний Отаман домігся усунення з посади командувача армії генерала О. Грекова. “Став кого хочеш, Тарнавського або Микитку, або когось ще, але Грекова щоб не було”, – ультимативно заявив він Є. Петрушевичу. Неприязнь до генерала була наслідком здійснення ним Чортківської наступальної операції – тоді поляки припинили бої з більшовиками й кинули свої сили проти галичан. Це дало можливість радянським військам активізувати бойові дії проти Армії УНР і досягти чималих успіхів. Відтак, Петрушевич обрав командувачем генерала-галичанина М.Тарнавського, а над О. Грековим несподівано нависла загроза репресій з боку С. Петлюри. Внаслідок чого він був змушений емігрувати в Румунію, а згодом залишився у Відні [192. С. 60-61].

Усунувши О. Грекова, Головний Отаман і командування Армії УНР намагалися повністю підпорядкувати собі Галицьку армію. Але Є.Петрушевич і М.Тарнавський категорично відкинули ці наміри й зберегли Начальну Команду, самостійність своїх збройних сил, а також їх структуру та організаційні засади. Вони вважали свою армію кращою за Наддніпрянську, а досвід дев'ятимісячної українсько-польської війни підтвердив її високі

бойові якості. “Невелика країна, – писав Л.Шанковський, – де під українською владою було не більше, як три мільйони українського населення, країна по якій fronti чотирирічної світової війни пересувалися кілька разів сюди й назад, поставила доволі чисельну, дисципліновану, регулярну армію, яка впродовж 8,5 місяців ставила чоло арміям великої будь-що-будь польської держави” [274. С. 176].

Виходячи з того, що на спільні бойові дії українських Галицької і Наддніпрянської армій певним чином впливали їхні характерні відмінності, варто розглянути їх детальніше. Чимало рис Галицька армія успадкувала від австрійської, оскільки практично увесь її особовий склад – стрільці й старшини пройшли вишкіл й набули у ній свій фронтний досвід. Визначний воєначальник Армії УНР та військовий історик генерал Микола Капустянський у доповідній записці Генеральному штабові, а згодом в одній із своїх праць дуже точно охарактеризував особливості австрійської армії. Зокрема, серед позитивних він називав “організованість, нахил до муштри і карність навіть у дрібницях, акуратність, упертість і витривалість в боях суцільним фронтом із забезпеченими крилами, порив в атаці, однак без належного завзяття та настирливості довести її до кінця за всяку ціну”. Водночас, продовжував автор, їй притаманні й негативні риси, а саме: “зайва централізація, страх за свої фланги та запілля, велика обережність у маневрах на одшибі, відсутність взаємної виручки.., при відвороті австрійці швидко губили всяку впертість.., оточені вони досить легко й охоче йшли у полон.., помічалось в них відсутність широкої ініціативи і чекання детальних розпоряджень і наказів зверху”. На жаль, М.Капустянський не зауважив, що ці риси австрійської армії виробилися у ході специфічної, позиційної війни, якою вона стала на сході вже з літа 1915 р. Водночас генерал наголошував на тому, що “Галицька армія зберегла деякі з цих рис і витворила деякі нові позитивні: одноманітний, національно вихований, з палкою любов’ю до свого краю елемент, вплив новий, свіжий патріотично-бойовий струмінь.

Взагалі це була селянська армія, ще не охоплена заразливим і розкладовим духом “соціалістичних свобод”. Стрільці (мужва) багато не вимагали й радо слухали своїх старшин та були м’яким воском у руках своїх начальників”. Характеризуючи командний склад, він визнав, що “значний відсоток із них мав бойовий досвід, чималий відсоток був з вищою загальною освітою; на загал, це був добрий бойовий елемент”. Утім, стаж командування у них був незначним, що було звичайним явищем, оскільки він часто обмежувався українсько-польською війною. Отже, підсумовував М.Капустянський, “Галицька армія являла собою боєздатну регулярну армію з не зовсім відповідним, мало досвідченим командним складом; в ній панував лад, карність і добре було організоване заплля; на військове забезпечення Галицька армія була бідна. З національного боку це була одноманітна маса, з піднесеним національним почуттям” (підкр. автора) [185. С. 24-26; 185. 6. Оп. 1, спр. 82, арк. 2-2зв.].

Після переходу за Збруч Галицька армія складалася з трьох корпусів (ще два формувалися), чотирнадцяти бригад, Етапу (запасні частини) та інших інженерно-технічних, медико-санітарних, ветеринарних, тилових формацій. За підрахунками В.Вериги, вона нараховувала 85 тис. старшин і стрільців, з них 47,7 тис. бойового складу. Крім того, вона мала 550 скорострільів, 160 гармат та 20 літаків [153. С. 135].

Для виразного визначення її внеску у подальшу збройну боротьбу за визволення України, а також її характерних рис розглянемо стан Армії УНР на середину липня 1919 р. Безпосередні учасники тих подій, насамперед генерали М.Капустянський, О.Удовиченко, М.Безручко, у своїх мемуарно-аналітичних працях визнають, що це був один із найважчих “періодів в історії УНР, та її армії. Після закінчення кровопролитної виснажливої Проскурівської операції проти більшовицьких військ 12-ї армії, яка мала 25 тис. багнетів, 2,4 тис. шабель, 684 кулемети і 137 гармат і 13 панцирних поїздів, українські дивізії зайняли оборону й були фактично нездатними

вести активні бойові дії” [189. С. 258-259].

Кількісно і якісно Наддніпрянська армія суттєво поступалася червоним. У ті дні Армія УНР складалася з чотирьох груп: Січових Стрільців полковника Є.Коновальця, Запорізької – полковника В. Сальського, Волинської – полковника В.Петрива і Повстанської – отамана Ю.Тютюнника та двох окремих дивізій – 3-ї Залізної – полковника О.Удовиченка і Запорізької Січі – отамана Ю.Божка. Загалом до них входило 11 дивізій, але вони були недоукомплектованими, малочисельними. Якщо радянська дивізія згідно зі штатом мала 28 тис. бійців, щоправда, фактично у 12-й армії – 10–15 тисяч, то українські в середньому близько двох тисяч. Зокрема Запорізька група, що складалася з трьох дивізій нараховувала всього 3000 багнетів і шабель. Отже, армія УНР у середині липня мала загалом 15 тис. багнетів, близько 530 кулеметів і 170 гармат [187. С. 550].

Генерал О.Удовиченко визначив кількісний стан армії до 14–15 тисяч вояків бойового складу, 350–380 кулеметів і до 100 гармат. Разом із запіллям харчового складу вона нараховувалося близько 30 тис. козаків і старшин [262. С. 61].

Аналізуючи якісний стан Наддніпрянської армії, слід відзначити, що її рядовий склад – козацтво, який мав добрий вишкіл і фронтовий досвід служби в російській армії, в ході світової війни відзначався дисципліною, наполегливістю при виконанні бойових завдань, презирством до смерті, в часи визвольних змагань втратив чимало позитивних рис. Головною причиною була політизація армії, а виборність командирів (отаманів), яку привносили повстанські частини, призвела до падіння дисципліни і твердого армійського усталеного порядку, з випадками брутального ставлення до населення і грабунків, особливо серед кіннотників і частин запілля.

Негативну роль також відіграла кадрова політика уряду УНР і, що найважливіше, самого Військового міністерства. При наявності в Україні за Гетьманату більше 300 генералів і кількох сотень офіцерів Генерального

штабу, внаслідок недовіри до них, використовувалися за призначенням лише одиниці. Чимало досвідчених генералів, які добровільно зголосилися на службу в Армію УНР, не були задіяні на командних посадах. Зокрема, колишній професор академії Генштабу, командувач 8-ї армії в роки світової війни генерал-поручник Микола Юнаків служив канцеляристом у міністерстві разом з колишнім начальником Генштабу при гетьмані П.Скоропадському генерал-поручником Олександром Галкиним. Талановиті воєначальники генерал-поручники С.Дельвіг і В.Зелінський були задіяні в дипломатичних місіях, а колишній командир корпусу генерал-поручник П.Ярошевич командував двохтисячною Північною дивізією [192. С. 29, 33, 68].

Між тим, В.Ленін і Голова Реввійськради республіки Л.Троцький широко залучали досвідченим царських генералів, адміралів і офіцерів на службу, навіть шляхом мобілізації. Влітку 1919 р. у Червоній армії проходили службу 48 тис. офіцерів і 600 генералів, а до кінця 1920 р. їх було разом із військовими урядовцями, медиками та іншими 314 тис. До речі, 12-ю більшовицькою армією у ті дні командував царський генерал М.Семенов [188. С. 222].

Підсумовуючи аналіз стану Наддніпрянської армії, слід погодитися з висновками М.Капустянського, що її основу складали регулярні боєздатні корпуси січовиків і запоріжців, особовий склад яких виявив високу національну свідомість і відданість українській справі. Водночас помітну частину армії складали повстанські партизанські формування, яким бракувало належної дисципліни внаслідок, за висловом М.Капустянського, “принесення політики в армію. Різні партії провадили у війську агітацію, набуваючи собі прихильників, нерозбираючих в засобах і не дбаючи про боєздатність армії”. Саме вони спровоковували антидержавні виступи отаманів Оскілка, Волоха, Божка та інших, що підривало міцність військ. Проте, наголошував генерал, у липні 1919 р. українське військо було “майже

регулярною армією з деякими особливостями, викликаними революцією і національним рухом. Вона мала різноманітний старшинський склад із здоровим бойовим осередком, прекрасний козачий елемент, слабеньку карність... Бойова здібність, за умов рухливого большевицького фронту, і завзятість – загалом високі”. Порівнюючи Галицьку і Наддніпрянську армію, можна зробити висновок, що в умовах маневренної війни, битися, як писав Капустянський, “на всі чотири сторони світу”, наддніпрянці переважали галичан. Проте їх об’єднання створювало “грізну, непереможну Українську збройну силу” [185. С. 27-29].

Тикам чином, в результаті об’єднання українських армій УНР і ЗУНР суттєво змінилося стратегічне становище в Україні на користь національно-визвольних сил. З приходом Галицької армії вони зміцніли як чисельно, так і організаційно. За своєю структурою це була регулярна армія європейського стандарту, що позитивно відбилося на загальному стані українського війська. Відтак стало можливим здійснити перше і головне завдання – визволити Україну з-під більшовицької окупації.

Приєднання цілком боєздатної й загартованої у битвах з поляками 50-тисячної Галицької армії провід УНР, а особливо Симон Петлюра, зустріли з неприхованим задоволенням. Адже 30-тисячна Армія УНР була затиснута радянськими військами в районі Кам’янця-Подільського, де знаходився уряд республіки. “На допомогу нам прийшли брати-галичани, – писав у наказі 22 липня 1919 р. Головний Отаман. – Вони залишили свої оселі, відходячи під переважною силою ворога; але прийшли на наш терен, як то належить дисциплінованій армії й свідомій у правоті свого діла і своїх змагань” [205. С. 222].

4.2. Стратегічний план бойових дій об’єднаної української армії

Наприкінці липня 1919 р. Дієва армія УНР та Галицька армія займали територію чотирикутника Кам’янець-Подільський–Сатанів–Проскурів–Бар і

готувалася до нових битв за визволення України. Морально-бойовий та чисельний стан війська дозволяв військово-політичному проводу поставити перед нею великі завдання, насамперед визволити з-під більшовиків Правобережжя і Київ. Внаслідок низки організаційних заходів, чисельність українських збройних сил досягла 85 тисяч вояків, з них бойового складу – 35 тис. багнетів і 2,5 тис. шабель. Війська нараховували 1100 кулеметів, 335 гармат, 9 панцирних поїздів, 6 панцирних самоходів. Крім того, близько 15 тис. бійців мали підпорядковані Штабові Головного Отамана повстанські формування. Бойовим операціям українського регулярного війська сприяв широкий повстанський рух у тилах більшовицької 12-ї армії, де активно діяли загони отаманів Струка, Соколовського, Зеленого, Волинця, Шепеля та інших (близько 40 тис. повстанців) [6. Оп. 5, спр. 4, арк. 21-26].

Проте, у ході опрацювання стратегічного плану подальших дій українських армій між галицьким і наддніпрянським керівництвом виникли суттєві розбіжності. Тоді як для С.Петлюри головним ворогом була більшовицька Росія й він шукав порозуміння з Варшавою, для галицького проводу головним ворогом залишалася Польща і всі перспективні плани пов'язувалися з відновленням боротьби за визволення рідного краю. У зв'язку з цим, Начальна Команда підготувала два стратегічних плани. Перший, опрацьований генералом В.Курмановичем, до якого схилявся і командарм М.Тарнавський, передбачав відновлення бойових дій в Галичині з метою відбити коридор Чортків–Станиславів–Сколе–Лавочне з виходом до Чехословаччини. Згодом перекинути з Італії більше 20 тис. галицьких вояків і продовжити українсько-польську війну. Генерал В.Курманович вважав, що для операції, розрахованої на два місяці, знадобиться лише поповнити армію набоями. Він категорично відкидав план використання галичан проти більшовиків і припинення боротьби з поляками [114. С. 3-6].

Інший план передбачав об'єднаними арміями визволити від більшовиків південь України, міста Одесу, Миколаїв, Херсон. Супротивник мав на цьому

напрямку слабкі сили, й успіх операції нібито був забезпечений. УНР отримала б вихід до країн Заходу, а головне могла б перекинути з Італії потужне поповнення бранців-галичан. В.Курманович враховував, що південь України охоплений масовим антибільшовицьким повстанським рухом. Із загонами Волоха, Крука, Павловського та іншими галичани встановили дружні відносини. Одним із палких прихильників цього плану був генерал А.Кравс. “Я заявлявся за наступом в напрямі Одеси й пояснив, що тільки через Одесу можемо досягнути зв’язок зі світом”. Більше того, він пропонував: у випадку якщо С.Петлюра поведе свою армію на Київ, Галицька армія повинна всіма силами вдарити на південь і зайняти Одесу [112. С. 10].

Безумовно, галицьке військове командування й політичний провід сприймало перспективні плани С.Петлюри щодо звільнення України. “Завдання об’єднаних тепер українських збройних сил, – наголошував тодішній начальник оперативного управління Начальної Команди отаман В.Льобковіц, – полягало на загал в тому, щоб очистити цілу українську територію від ворожих займанців, а водночас завести там свою власну управу і владу. Однак з огляду на незначні власні сили і на розпучливе міжнародне положення треба було це велике, широко закроене завдання поки що значно обмежити... Треба отже було здобути досить велику, економічно багату територію, що могла би дати армії повне удержання, й яка з політичних причин давала би також можливість прямих зв’язків із індустріально розвиненими краями закордону”. Щодо однозначного плану перш за все йти на Київ, В.Льобковіц зауважував: “З мілітарного погляду Київ був тоді точкою, яку можна було досить легко здобути, але за те тяжко удержати у ворожому морі” [213. С. 161-162].

Але, маючи реальну владу та будучи керівником авторитарного характеру, С.Петлюра намагався негайно скористатися можливістю відбити Київ і підняти свій престиж, втрачений через останні невдачі на фронтах. На

наш погляд, головним аргументом на користь походу на Київ було його завдання інтегрувати УНР у загальну антибільшовицьку боротьбу Антанти, білої Росії й Польщі таким чином домогтися визнання України Заходом й відтак утвердження української державності. Про це свідчить план, розроблений Головним управлінням Генерального штабу ще у травні 1919 р. до об'єднання армій. У ньому, зокрема, зазначалося: “Негайно оголосити Антанті, що Україна приєднується до рішень Паризької конференції щодо припинення боротьби з поляками, що дає можливість використати Галицьку армію проти Москви. Головним завданням збройних сил України є спільне очищення України від більшовиків і спільні операції по визволенню Росії від більшовизму. Після ліквідації більшовизму вирішити всі територіальні проблеми як з поляками, так і іншими державами. В результаті Україна не лише досягне необхідних для неї форм державності, але й перетвориться в один із найсильніших згустків слов'янства” [6. Оп. 2, спр. 5, арк. 1-2].

У липні 1919 р. Генеральний штаб Армії УНР остаточно опрацював стратегічний план операцій об'єднаних армій, який фактично став частиною загального плану антибільшовицького фронту. Один з його головних авторів М.Капустянський конкретизував план під загальним керівництвом Антанти: у боротьбі з більшовиками мали спільно діяти Добровольча армія генерала А. Денікіна, Україна й Польща. Його остаточний варіант розглядався 30 липня на нараді за участю керівництва УНР і ЗУНР, українських воєначальників, а також військових місій Франції, Англії у США в Кам'янці-Подільському. План передбачав наступне: “Генерал Денікін провадить головну операцію на Москву, тому треба дати йому можливість повної свободи рухів і скупчення більшості його сил на напрямку Харків–Курськ–Орел. Українська армія звільняє від червоних Правобережжя і надійно займає своїми відділами напрямок Київ–Ніжин, а як потрібно, то й Київ–Чернігів. Взагалі Українська армія забезпечує ліве крило Добрармії. Щоб створити сильну погрозу Москві з заходу, Польська армія своїм правим крилом

просувається на Дніпро до Річиці..., погрожує великому наполеонівському шляхові Мінськ–Москва” [6. Оп. 1, спр. 82, арк. 1-2 зв.].

Пізніше у своїх спогадах генерал зауважив: “Головний Отаман і українське командування сподівалося, що Антанта і Денікін досить зорієнтувалися в стратегічно-політичній ситуації, взяли на увагу наслідки Великої війни і революції, писав він пізніше. Тому командування мало надію, що Українську армію буде вжито, як активний чинник у боротьбі на проти більшовицькому фронті, а Лівобережжя і Правобережжя – як базу для наступу”. План передбачав, що Денікін із своєю Добрармією поведе наступ на Москву у напрямку Харків–Курськ–Орел. Українська ж – після звільнення Правобережжя діє у напрямку Київ–Чернігів і забезпечує ліве крило Добрармії. Польська армія наступає через Гомель на Брянськ–Москву. Якщо українські армії одержать від Антанти зброю і військову техніку, Україна могла би розгорнути армію до 50 тис. вояків і забезпечити самостійне існування [190. С. 93–96].

Об’єктивно аналізуючи вказаний план, чимало авторитетних істориків, зокрема В. Кучабський, М. Дольницький, Б. Гнатевич, А. Кравс, Л. Шанковський та інші вважали його фантастичним, який не враховував тодішню військово-політичну ситуацію. Насамперед, констатував В. Кучабський, “В цьому часі Україна не належала вже до ніяких тогочасних політичних систем Європи... і через те ніхто не рахував вже тоді на неї, як на корисного для себе союзника. І вже під ніякою умовою вона не могла від Антанти дістати якоїсь підтримки. Антанта поклала вже тепер усі надії лише на Денікіна. Україна була вже тоді закордонно-політичного боку засуджена на загладу” [39. С. 456].

Проте, на початку серпня Головний Отаман і командування Армії УНР розробили план стратегічної операції, згідно з яким головним напрямком визначено Київ. Головною мотивацією, за свідченням генерала О. Удовиченка було те, що “з політично-національного боку захоплення

Києва, як столиці України, давало повне моральне задоволення для війська й громадянства”. Допоміжний удар невеликими силами завдавався у напрямку Одеси, де оперували незначні сили 14-ї радянської армії, наполовину розкладені повстанським рухом. “Зі стратегічного боку одеський напрямок не давав жадних вирішальних результатів у боротьбі з Червоною Армією”, – слушно підсумовував генерал О. Удовиченко [262. С. 97–98].

Зовсім іншої точки зору щодо стратегії боротьби на Правобережжі улітку 1919 р. дотримувалися воєначальники Галицької армії. Хоча вони теж піддавалися впливу політичного проводу ЗУНР, але більш сміливо відстоювали свої плани й погляди на ситуацію. Отже нове командування на чолі з генералом М. Тарнавським розробило три варіанти їх для Галицької армії: 1. Відновити бойові дії з метою визволити Галичину, для чого відбити у поляків коридор Чортків – Станіславів – Калуш – Лавочне з виходом до Чехословаччини. Згодом перекинути з Італії 20 тис. галичан і розгорнути бої з поляками. 2. Взяти участь у поході на Київ, проти чого виступали генерали Тарнавський і Курманович, оскільки, попереджували вони, армія опиниться в оточенні трьох фронтів – більшовицького, денікінського і польського (що й сталося згодом). 3. Розгорнути наступ усіма силами на Одесу, Миколаїв, Херсон, де знаходилися незначні сили більшовиків. Через Одесу планувалося отримати зв’язок із Заходом, а головне, повернути з Італії щонайменше 20 тисяч українських вояків-бранців. При цьому враховувалося, що на півдні України діяли десятки повстанських загонів, зокрема отаманів Зеленого, Шепеляв, Крука, Волоха, Ангела, Сокола, з якими встановлювалися дружні відносини [114. С. 3–6].

Цей багатообіцяючий план підтримала вся Начальна Команда. Його палким прихильником був також генерал А. Кравс. “Я заявлявся за наступом в напрямі Одеси й вияснив, що тільки через Одесу можемо досягнути зв’язок зі світом, – писав він у спогадах. При цьому генерал слушно зауважував, що “слід використати вигідно для себе похід Денікіна на Москву і загострення

відносин між Польщею і радянською Росією. Відтак, якщо Петлюра поведе Армію УНР на Москву, слід Галицькій армії діяти у напрямку Одеси” [112. С. 10].

Безумовно, без Галицької армії С. Петлюра ніколи не наважився б на Київську операцію. Крім того, що вона була чисельною, мала сучасну структуру, досвідчених командирів, а головне – мала національно свідоме, патріотичне настроєне дисципліноване стрілецьтво. Її сухопутні війська крім піхоти, включали 40 гарматних батарей, причому артилерія була одним з кращих родів військ. Дещо слабішою була кіннота: бригада в 3-му корпусі та полки в інших. Армія мала дивізіон броневих автомобілів і бронепоезди. Проте, як наголошував учасник тих подій та походу на Київ Л. Мишуга, ще перед операцією чимало старшин не вірили, що коли навіть об’єднаним арміям вдасться оволодіти Києвом (це здавалося цілком можливим), утримати столицю під ударами червоних і особливо військ Добрармії буде неможливо. Він відзначав, що на нарадах за участю вищого командування і урядів УНР та ЗУНР більшість висловлювалася проти походу на Київ. Однак, Головний Отаман скористався владою і віддав наказ про його здійснення [41. С. 125–126].

Для реалізації цього стратегічного плану, який цілком відповідав геополітичній ситуації і мав конкретні перспективи, необхідною була підтримка Антанти. До речі, його схвалив верховний головнокомандувач союзними військами і голова Вищої військової Ради Антанти маршал Франції Фердинанд Фош. Насамперед, альянти зобов’язувалися примусити А. Денікіна визнати Україну й врегулювати свої взаєностосунки. Ними здійснено певні заходи. Зокрема, у серпні військовий міністр Великобританії В.Черчилль радив А. Денікіну піти на поступки українським, як він назвав “сепаратистам”. У вересні до Києва в штаб денікінського генерала Бредова прибули американський генерал Е.Джедвін та представник англійської місії майор Шеєр, які наполегливо рекомендували укласти угоду з С.Петлюрою.

Але А. Денікін не вважав Армію УНР серйозною силою й керувався політичними мотивами. На всі слухні з воєнного боку пропозиції генерал А. Денікін відповідав: порозуміння з Петлюрою та співпраці з українським військом він не допустить, оскільки Головний Отаман прагне “відірвати від Росії Україну й Новоросію”, що суперечить його ідеї про єдину й неподільну Росію [272. С. 203-205].

Не знайшов підтримки свого плану Петлюра й зі сторони Польщі, хоча він й намагався втягнути її в активні бойові дії проти більшовиків. Він надіслав листа Ю.Пілсудському, де завіряв, що Армія УНР і Галицька армія не мають наміру протистояти Польщі й пропонував вести спільну боротьбу проти більшовиків. У телеграмі С.Петлюри до Верховного командування Війська Польського від 5 серпня наголошувалось, що об’єднані українські армії розпочали рішучі операції проти більшовиків для визволення України. Відтак для забезпечення північного крила наступаючих військ від можливих контрударів ворога Головний Отаман просив, “щоб Польська армія, яка оперує на в Лунинецькому напрямку, повела інтенсивніший наступ на Гомель–Могилів” [190. С. 94-95].

Між іншим, Денікін теж вимагав від Пілсудського розпочати наступ у напрямку Мозиря у фланг більшовицьких військ. “Але польський головнокомандувач не відіграв визначену йому роль, – зауважують сучасні польські історики Дарія та Теодор Наленчі. – Він не тільки не підтримав наступ, який міг призвести до падіння Москви, але й дав зрозуміти радянській стороні свою позицію. Командування Червоної армії відреагувало на цю заяву. Стягнуті з польського фронту частини було кинуте проти наступаючих військ Денікіна” [223. С. 102].

Відтак Денікін справедливо звинуватив Пілсудського у сприянні більшовикам. “Східна польська армія, яка успішно наступала на більшовиків і петлюрівців, – писав російський генерал полякові, – у дні найважчі для російських військ дні, вже майже три місяці як припинила наступ, чим дала

можливість більшовикам перекинути на мій фронт близько 43 тисяч багнетів і шабель. Більшовики так впевнені у пасивності польського фронту, що на тилівих київському і чернігівському напрямках почувають себе абсолютно спокійно” [170. С. 182]. Головною причиною такої політики Пилсудського безумовно був прагматизм, оскільки Денікін не визнавав самостійності Польщі, якою Росія володіла до 1918 р. і для нього вигідніше було мати перед собою слабку, охоплену хаосом і війною Росію більшовицьку [190. С. 199].

Таким чином, за відсутності порозуміння з Антантою і Денікіним, недостатнього матеріально-технічного забезпечення об'єднаних армій, розбіжностях у поглядах на стратегічні плани між їх командуванням розпочинати похід на Київ було ризиковано. Особливо у зв'язку з можливим зіткненням з військами Добармії (що власне й сталося). В.Льобковіц зазначав, що було би “божевіллям” боротися водночас із червоною і білою Росією, армії яких завжди сильніші за українську. Він дорікав галицькому прововоді, що той “покорився вищій волі Головного Отамана й погодився на його наміри” [213. С. 163]. Але 30 липня було схвалено план С.Петлюри і його штабу, згідно з яким головним напрямком операції визначено Київ. Зважаючи на спротив галичан, частиною сил – 3-ю Залізною дивізією Удовиченка – було вирішено наступати на Одесу – побічний напрямок. Безперечно тут сил було замало, а дивізію підсилено лише після зіткнення її частин з денікінцями наприкінці серпня. Об'єднання двох армій змінило військово-стратегічну ситуацію на користь українців і викликало занепокоєння у супротивників, як на заході, так і на сході.

4.3. Похід на Київ – Одесу (6 – 31 серпня 1919 р.)

Виконання стратегічного плану Головного Отамана дивізії Армії УНР розпочали 2 серпня наступом на Жмеринку силами Запорізької групи та дивізії повстанців отамана Ю.Тютюнника. Але Галицька армія лише 5 серпня

була готовою для бойових дій. Генерал М. Тарнавський висунув С.Петлюрі дві умови: по-перше, підлягати не командуванню Дієвої армії, а безпосередньо Штабові Головного Отамана. По-друге, він був незадоволений призначеною для наступу полозою, яка була осторонь залізниці, що гальмувало просування війська та не дозволяло скористатися бронепоездами. Відтак було створено Штаб Головного Отамана, який очолив авторитетний, досвідчений генерал М.Юнаків, а першим кватирмейстером став галичанин генерал В.Курманович, який підкорегував бойові завдання галицьких корпусів, зокрема передав до їх полоси наступу залізниці Жмеринка–Козятин та Шепетівка–Проскурів.

Згідно з директивою Штабу Головного Отамана, спільна операція українських армій розгорталася в двох напрямках. Головним був київський, на якому зосереджено 1 і 3 галицькі корпуси полковника О.Микитки і генерала А.Кравса та Запорізький корпус полковника В.Сальського. Ця група військ мала 12,6 тис. багнетів, 2,1 тис. шабель, 455 кулеметів і 164 гармат. На іншому, коростенському напрямку діяли корпус Січових Стрільців Є.Коновальця і 2 галицький корпус полковника А.Вольфа – загалом 11,3 тис. багнетів, 0,6 тис. шабель, 372 кулемети і 94 гармат. На одеський напрям, власне на Умань, була скерована Східна група Дієвої армії: групи полковника О.Удовиченка і Ю.Тютюнника загальною чисельністю 6,1 тис. багнетів, 0,5 тис. шабель, 153 кулемети і 48 гармат [274. С. 222-227].

Спільний наступ українського війська на київському напрямку після вступу в операцію Галицької армії розгортався успішно. Вже у перший день, 8 серпня, дивізії Кравса зайняли Жмеринку, за яку наддніпрянці билися тиждень. 10 серпня визволено Вінницю, куди невдовзі прибули вищі державні установи УНР і військове командування. Успіхам сприяло поліпшення оперативного управління об'єднаними збройними силами створеним Штабом Головного Отамана, до складу якого увійшли по 50% наддніпрянців і галичан. Щоправда, на нього було покладено лише

керівництво операцією, решта важливих питань, зокрема матеріально-технічне забезпечення військ залишалося в компетенції Начальної Команди чи штабу Дієвої армії для наддніпрянських частин [187. С. 549; 10. Оп. 1, спр. 2, арк. 7-9].

Розвиваючи наступ, українські війська 17 серпня зайняли Шепетівку, 18-го – Козятин, 19-го – Бердичів, 21-го – Житомир й завдали червоним частинам значних втрат. Слід зауважити, що виконуючи особистий наказ Леніна, 12-та і 14-та армії намагалися втримати Україну й Київ. Саме на коростеньському напрямку галичани полковника А. Вольфа та січовики Є. Коновальця громили уславлену радянською історіографією 44-ту дивізію Миколи Щорса. У тих запеклих боях полягли командири його бригад Т.Черняк і В.Боженко, а 30 серпня на фронті 7-ї Львівської бригади – Микола Щорс. Моральним стимулом галицьких вояків стало гасло С.Петлюри “Через Київ на Львів!”. Отож з великим піднесенням зустрів особовий склад 1 і 3-го корпусів початок останньої операції 26 серпня. Того ж дня створено армійську групу з військ київського напрямку на чолі з генералом А.Кравсом, яка отримала наказ рішучим наступом визволити українську столицю [112. С. 22–26].

Водночас із бойовими операціями українського війська на Правобережжі, могутнє угруповання Добровольчої армії розгортало наступ на Москву з Донбасу на Харків–Курськ. Її ліве крило, згідно з директивою генерала Денікіна від 30 липня 1919 р., вело наступ, відкидаючи частини 14-ї радянської армії, на Одесу й Київ. На одеському напрямку швидко просувався 15-тисячний 3-й армійський корпус генерала М.Шіллінга, а на Київ – 6-тисячний 2-й армійський корпусу генерала М.Бредова. Уже 21 серпня передові частини Бредова досягли Дніпра, форсували його і в районі Умані зустрілися з українськими військами отамана Ю.Тютюнника, а 24 серпня денікінська 2-га Терська окрема пластунська бригада полковника В.Белогорцева (у деяких джерелах помилково пишуть – Білозерцева) вийшла

на правий берег і зайняла Білу Церкву, де зіткнулася з частинами наддніпрянської Запорізької дивізії зі складу армійської групи А.Кравса [6. Оп. 5, спр. 4, арк. 27-28].

Отримавши повідомлення про зіткнення і деякі сутички з денікінцями, Головний Отаман наказав будь-якою ціною уникати збройного протистояння, висилати до них парламентарів і домовлятися щодо демаркаційної лінії. “Український уряд не мав жодного бажання вступати в боротьбу з Добрармією, – наголошував генерал Армії УНР О.Удовиченко, – навпаки, вся його політика була скерована на порозуміння, на спільні акції двох армії проти Червоної Армії. Про це старалися перед державами Антанти українські делегації в різних країнах, а головне у Парижі, та нарешті й саме українське командування намагалося безпосередню нав’язати контакт з Добрармією. Зустріч українських військ з військами Добрармії в районі ст. Цвітково та пертрактації поміж арміями в справі встановлення демаркаційної лінії давали надію на порозуміння з Денікіним” [262. С. 112].

Слід відзначити, що перша зустріч наддніпрянських старшин з полковником В.Белогорцевим закінчилася безрезультатно: денікінці категорично відмовлялися вести переговори з представниками Армії УНР С.Петлюри. Коли ж до нього прибули вислані А. Кравсом галичани, сотники УГА Ю.Головінський і К.Купчанко, змогли швидко домовитися про недопущення вогню і демаркаційну лінію між українськими і денікінськими військами. Отже, українцям залишили місто Білу Церкву й славне село Трипілля [209. С. 175].

Проте, в загальному політика Денікіна щодо України, як і інших державних утворень на території колишньої царської Росії, залишалася незмінною. Керівництво білої Росії не визнавало української державності й зневажливо ставилося до її національних збройних сил. Коли кореспонденти російських газет звернулися до командувача Добрармії генерала В.Май-Маєвського з питанням, чи не вважає він, що українські війська можуть

зайняти Київ раніше денікінських, генерал самовпевнено відповів: “Про зайняття Києва Петлюрою не може бути й мови з приводу слабкості його армії” [274. С. 237].

Відтак, коли на переговори з М. Бредовим штаб Дієвої армії вислав делегацію на чолі з генералом М.Омеляновичем-Павленком, якого білий генералітет знав по спільній службі в російській армії та участі в російсько-японській і світовій війнах, його не лише не допустили на переговори, а й попередили про розправу за “зраду присязі й Батьківщині”. Ця ситуація невизначеності відносин з Добрармією турбувала командувача армійської групи генерала А.Кравса, який мав завдання оволодіти Києвом. Про це він відверто заявив С.Петлюрі 26 серпня, коли Головний Отаман прибув до Фастова. Генерал поставив під сумнів успіх операції і взагалі доцільність захопити Київ в умовах безперечного зіткнення з частинами Бредова. “Яка користь могла би нам бути з зайняття Києва, коли ми не могли його довго вдержати. Політично з цього також не було користі, навпаки, скорше шкода”, – говорив генерал. Але Головний Отаман не сприйняв думку галицького командира [112. С. 25-26].

У ті ж дні полковник Є.Мішковський намагався дізнатися – вважати денікінців ворогами чи союзниками. Але навіть полковник М.Капустянський – начальник штабу Дієвої армії – не міг дати вичерпну відповідь під приводом того, що політичну позицію визначає С.Петлюра, а не штаб армії [6. Оп. 2, спр. 55 а, арк. 25]. Рішучий наступ безпосередньо на Київ розпочався зранку 29 серпня. На жаль, план генерала Кравса атакувати столицю 25 серпня – відмінила Ставка Головного Отамана у зв’язку з відставанням 1-го корпусу Микитки. Згодом виявиться, що ця затримка стала фатальною: якби столицю взяли на 4–5 днів раніше, можна було не допустити до неї частини Бредова, а ситуація на фронті склалася б по-іншому. Зауважимо, що саме на штурмі Києва 25 серпня наполягали галицькі генерали М.Тарнавський і А.Кравс.

Отже, упродовж 30 серпня, долаючи відчайдушний опір червоних, частини армійської групи Кравса у ніч на 31 серпня увірвалися в околиці Києва [209. С. 142-144]. До ранку вони зайняли центр столиці, а їх колони крокували вулицями, які були вже заповнені мешканцями, що радісно вітали визволителів. У будинок міської Думи на Хрещатику прибув штаб генерала А. Кравса та призначений комендантом міста полковник О. Микитка, який віддавав розпорядження щодо дотримання порядку у Києві [210. С. 234–248].

Аналізуючи спільні бойові дії Галицької та Наддніпрянської армій у Київській наступальній операції, відзначимо, що під час її проведення проявилися високі бойові якості українського війська, оперативна майстерність командування, героїзм і мужність стрільців та старшин. “Обидві армії, галицька й наддніпрянська, – писав безпосередній учасник тих подій Богдан Гнатевич, – хоч і які відміні між собою організацією, хоч у обох вдачі людей були неоднакові, а політичні погляди й переконання в них різні – та проте, обидві вони однаково сильно були переняті ідеєю української державності й однаково сумлінно й жертвенно виконували все те, що було треба. Похід на Київ–Одесу був для них спільним великим подвигом, а здобуття Києва й розгромлення 45-ї советської дивізії – вершком цього подвигу” [160. С. 565]. З цією тезою військовика, а згодом військового історика важко не погодитися.

4.4. Денікінський фронт. Розпад військової коаліції

Блискуче проведена українськими військами Київська наступальна операція і визволення столиці водночас призвели до гострого протистояння з денікінською Добровольчою армією і утворення нового фронту. Виконуючи наказ А. Денікіна, шеститисячна група генерала М.Бредова, ядром якої була його 7-ма піхотна дивізія, перекинута в Україну з Царицина, наприкінці 30 серпня наблизилася до Києва й зайняла Дарницю. Бредов скористався тим, що командування радянської 12-ї армії стягнуло з лівого берега Дніпра їх

основні сили й кинули проти армійської групи А.Кравса. Відтак денікінці рухалися форсованим маршем до української столиці [113. С. 10-14; 210. С. 245–248].

Українські підрозділи, які охороняли мости через Дніпро, дотримувалися вказівок: у бій з денікінцями не вступати. Отже, майже водночас з українцями частини Бредова увірвалися в Київ і в багатьох випадках роззброювали українців, відкривали вогонь. Того ж дня 31 серпня вони взяли під контроль значну частину міста. Але прибулий генерал М. Бредов змушений був вступити в переговори з генералом А. Кравсом. Вони розпочалися в будинку міської Думи з його представником, командиром бригади генералом М.Штакельбергом надвечір.

Українські представники опинилися в важкому становищі: місто заповнили денікінці, зв'язку з С.Петлюрою не було, курінь галицьких стрільців О.Станіміра, який охороняв Думу, денікінці роззброїли й полонили, генерал Кравс, полковник Микитка, отаман Льобковіц та інші учасники переговорів опинилися фактично у пастці. Якщо попередні переговори з денікінськими представниками прийшли до “угоди, що українські і денікінські частини залишаються тимчасово у Києві, полонені і роззброєні українці будуть визволені, то з прибуттям Бредова, вони пішли іншим руслом” [22. С. 43].

Претензії українців до денікінців, що ті вторглися в їх столицю, причому вступають у протистояння з армією, яка також веде боротьбу з більшовиками, генерал М. Бредов відкинув і зухвало заявив: “Київ, мать городов русских, никогда не был украинским и не будет!” Він підкреслив, що вступає у переговори лише тому, що його військо належить до Галицької армії й виставляє єдину вимогу – залишити Київ [204. С. 143]. Враховуючи ситуацію, коли йшлося до жорстоких боїв у місті з численними жертвами як з боку армії, так і мирних мешканців, прагнучи зберегти життя галицьким воякам, одинадцяти сотням полонених денікінців, а також вихід в районі

Білої Церкви у тил українцям потужних денікінських сил та важке становище військ коростеньського напрямку, генерал А.Кравс прийняв рішення заключити з Бредовим угоду, в якій зазначалося: договір є тимчасовим, чисто військовим і не впливає на політичні умови; Галицька армія є позатериторіальною, яка веде боротьбу не проти Добровольчої армії, а проти більшовиків; частини Галицької армії залишають Київ і відходять на демаркаційну лінію Васильків–Кожухівка–Ігнатівка–р.Ірпені (35–40 км від міста); на цій лінії можуть бути продовжені переговори про спільні дії проти більшовиків; денікінці повертають усіх полонених, захоплену зброю, техніку і майно Галицької армії; група Бредова і Кравса обмінюються старшинами зв'язку [112. С. 50-51; 209. С. 191-192].

Варто відзначити, що підписання договору з Добрармією і відступ з Києва групи А.Кравса вищим наддніпрянським командуванням був сприйнятий неоднозначно, а значною частиною – як “зрада галичан”. Можна стверджувати, що остаточний розкол військової коаліції збройних сил УНР і ЗУНР, який стався у листопаді 1919 р., тобто за два місяці, розпочався саме тоді, на початку вересня. Між тим, дії галицьких воєначальників Кравса і Микитки, які знайшли бодай тимчасове порозуміння з могутньою Добрармією на основі спільної боротьби проти більшовицької Москви, давали перспективний шанс для Петлюри втілити у життя опрацьований його штабом ще у липні загальний стратегічний план спільної боротьби проти більшовизму армій УНР, Денікіна і Польщі під керівництвом Антанти. Тільки таким шляхом, за тих умов можна було досягти міжнародного визнання України й не без труднощів, але зберегти незалежність.

На наш погляд, вказану ситуацію вдало охарактеризував В.Льобковіц: “Народний вождь у такому положенні міг би вибрати лише один шлях: Відклавши на бік всі вузькі міркування, не боятися ніякої пожертви і піти самотнім шляхом, що його диктує здоровий хлопський розум, щоб урятувати свій засіб для цілі, цебто свою армію. Петлюра навчив нас чогось

іншого. Всі спроби Начальної Команди, щоб запропонувати посередництво галицьких українців, не лише не вдаються, але їх п'ятнують як непокликане вмішування і “пляни державної зради... Нав'язання дипломатичних зв'язків між Петлюрою і Денікіним було вже тоді можливе, як вони пізніше заіснували Петлюрою і генералом Врангелем, коли лише Петлюра був би тоді погодився на пропоне йому посередництво Галичан” [208. С. 194].

Напевно, автор перебільшив можливості порозуміння між Петлюрою і Денікіним на початку вересня, коли біла армія успішно рухалася на Москву й, зайнявши Курськ, Орел і Вороніж, невдовзі наблизилася до Тули. Водночас, зауважимо, що з боку Петлюри не було здійснено для цього жодних кроків. Це призвело до того, що Бредов фактично денонсував підписаний договір уже 4 вересня. Того дня з Києва прибула місія отамана П.Бубели з заявою денікінського генерала. У ній зазначалося, що оскільки Галицька армія знаходиться в підпорядкуванні Петлюри й не визначила свого відношення до Добрармії, він не вважає себе зв'язаним підписаною угодою в подальших діях. Зрештою, порозуміння з галичанами можливе лише за умов визнання “єдиної й неподільної Росії”, а з Петлюрою – якщо він погоджується з нею і спільно з Добрармією буде діяти проти більшовиків, або розформує свою армію. Якщо ж Петлюра не приймає цих умов, Добрармія вважатиме його своїм противником, як і більшовиків [22. С. 47].

З метою уникнути прямої конфронтації з Добрармією, Штаб Головного Отамана за наполегливої вимоги командувача УГА генерала М.Тарнавського наказав військам київського і коростеньського напрямку, які вели важні бої з більшовиками, відступити в середині вересня у район міст Козятин, Шепетівка, Бердичів, Вапнярка, Жмеринка. Водночас вони вели активні бойові дії проти дивізій 12-ї армії. В результаті Київської операції, що так блискуче розвивалася, але закінчилася поразкою та епідемією тифу, яка швидко розповсюджувалася восени, насамперед в галицьких частинах, об'єднані армії на кінець вересня зменшилися до 40 тисяч вояків при 150-160

гарматах. Проти неї діяли майже 40-тисячна група Добрармії та 20-тисячна Червоної армії з по-суті необмеженими людськими резервами і запасами зброї та амуніції. Отже, українці вели боротьбу відразу на двох фронтах [259. С. 117].

У дні, коли передові частини Добрармії зайняли Курськ і швидко просувалися на північ й не сприймаючи українське військо за серйозну силу, Денікін 21 вересня наказав своєму війську розгромити українські армії, тобто відкрив для себе ще один фронт. Відомий військовий історик і учасник тих подій Л.Шанковський з цього приводу зауважив: “Коли ж у таких стратегічних умовах на протибільшовицькому фронті генерал Денікін зважився відкрити новий фронт проти української армії, то це вже свідчить не тільки про брак відповідальності у головнокомандувача Добрармії, але просто про скрайнє безглуздя”, оскільки війська, які він кинув проти України можливо й не вистачило для перемоги над більшовиками [274. С. 243].

У відповідь уряд УНР 24 вересня зробив офіційну заяву про війну проти Добрармії. Водночас С.Петлюра і Є.Петрушевич оприлюднили звернення до українського народу, в якому закликали “військо, селян, робітників і весь народ України” до боротьби з військами генерала Денікіна з метою відстояти здобутки Української революції, незалежність батьківщини, а також “ставати в обороні Держави, землі і волі, до боротьби з денікінськими чорносотенними ворогами” [121. С. 84-86].

Полковник В. Льобковіц дорікав С. Петлюрі за те, що розгортаючи наступ на Київ, політичне керівництво УНР не вживало ніяких заходів щодо владнання відносин з денікінським корпусом генерала Бредова, який теж наступав на столицю й таким чином, зіткнення з ним було неминучим. Отже, визволивши Київ від червоних, генерал А. Кравс змушений був залишити його під натиском переважаючих сил денікінців. Відтак, в українців з’явився новий – денікінський фронт [213. С. 193]. Варто зауважити, що вступивши в збройну конфронтацію з українськими арміями, досить досвідчений стратег

генерал А. Денікін, на погляд багатьох військових істориків, допустився фатальної помилки, оскільки піддався впливу Паризької конференції – не допустити існування незалежної України й знехтував реаліям воєнно-стратегічної ситуації. Це стало одним із факторів, які спричинилися до його поразки у війні з більшовицькою Москвою.

Отже, Київська наступальна операція об'єднаних потужних українських армій закінчилася поразкою. Більшість військових істориків вважають винним у цьому політичний провід УНР – Директорію на чолі з С. Петлюрою. Він “не узгоджував політичних міркувань і планів з вимогами, – відзначав колишній начальник штабу корпусу Б. Гнатевич. – Директорія переперла похід на Київ із політичних міркувань, щоб чимдуж заволодіти столицею краю. Тим часом стратегія вимагала чого іншого. Похід на Київ був із стратегічного становища щонайменше дуже небезпечним підприємством, з огляду на загрозу з обох крил фронту та з огляду на відомі всім ворожі настрої добровольців до української держави. Після втрати Києва, коли ясні стали наміри військ Денікіна, стратегія вимагала, щоб перекинути армію на захід та залишити большевиків і денікінців одних проти одних” [187. С. 566].

Між іншим, ті думки збігалися з іншим перспективним планом галицьких воєначальників: відтягнути армію на південь і залишити поляків у збройному протистоянні з більшовиками улітку 1919 р. Підсумовуючи аналіз впливу політики, зокрема політичного проводу національних державних утворень і доби Української революції на хід визвольних війн і окремих стратегічних операцій, відтак на воєнну стратегію взагалі, зокрема в період Київської операції, можна зробити висновок, що цей фактор часто ставав визначальним для результатів бойової діяльності збройних сил молодих держав у боротьбі за незалежність.

Водночас слід відзначити, що така практика була притаманною для багатьох держав та їх армій. Історія війн, зокрема ХХ століття, має багато

прикладів тому, як політична доцільність визначала стратегію бойових дій збройних сил. Причому результати стратегії могли бути як негативними так і позитивними. Так, у своїй книзі “Моє життя” колишній голова Реввійськради РСФСР Лев Троцький відтворив боротьбу навколо планів розгрому Добрармії Денікіна восени 1919 р. Всупереч пропозиції Леніна скерувати головний удар Червоної армії з Царицина на Ростов–Кавказ по території антирадянськи налаштованого козацтва, Троцький обрав напрямок Вороніж–Харків–Ростов через Донбас. “Ми першим ударом відрізали добровольців від козаків і залишивши козаків у стороні, зосереджували головні сили проти добровольчої армії... Селянське й робітниче населення в цій полосі було цілком на боці Червоної армії. Просуваючись в цьому напрямку, Червона армія входила б, як ніж у масло” [136. С. 432].

Дійсно, ця операція закінчилася успіхом більшовицьких військ. Щоправда, зовсім протилежний результат мала наступальна стратегічна операція Червоної армії на Варшаву влітку 1920 р., яка мала чітко виразні цілі відверто політичного характеру – перенесення більшовицької революції на Захід. “Необхідно посилити натиск для найскорішого розгрому білогвардійської Польщі й надання допомоги польським робітникам і селянам у справі створення радянської Польщі”, – писав Л. Троцький командуванню фронтів. Водночас, командування I-ї Кінної армії – С. Будьонний і К. Ворошилов телеграфували делегатам II конгресу Комінтерна (19 липня–7 серпня 1920 р.), що “не вкладуть шаблі у ножни до тих пір, коли червоні прапори не будуть майоріти над Варшавою, Берліном, Парижем і Лондоном” [16а. Оп. 3, спр. 278, арк. 1].

В остаточному результаті, радянські війська потерпіли болючі поразки в битвах під Львовом, Варшавою, Замостям й Москва втратила, а точніше не здобула великі території, зокрема Західну Україну і Західну Білорусію. “Помилка стратегічного розрахунку в польській війні, – визнавав пізніше Л. Троцький, – мала величезні історичні наслідки. Польща Пілсудського

вийшла з війни несподівано зміцненою. Навпаки, розвитку польської революції було завдано жорстокого удару. Кордон, встановлений по ризькому договору, відрізняв Радянську республіку від Німеччини, що мало в майбутньому виняткове значення в житті обох країн” [136. С. 437].

Історія засвідчила, що війна українців з Добрармією Денікіна була загалом безперспективною. Добре вишколені й озброєні Антантою денікінські війська, маючи кількісну перевагу над українськими, впродовж жовтня завдали низку потужних ударів, зокрема кінними частинами, до того ж вживали часто свої панцирні поїзди. Наприкінці жовтня українська армія мала не більше 9000 багнетів і шабель. Галицька армія лише від пошесті тифу втратила 12-15 тис. вояків і фактично стала небоєздатною. В результаті націленого удару денікінців на Жмеринку вона була відсічена від Армії УНР і діяла самостійно. Знесилена безперервними боями, хворобами, браком набоїв, одягу, ліків Галицька армія опинилася на межі загибелі. У цій ситуації Начальна Команда Галицької армії наполегливо шукало вихід із надзвичайно складного становища. Оскільки уряд ЗУНР був паралізований, військові вирішили взяти долю у свої руки. Ініціативу проявив генерал Мирон Тарнавський. 25 жовтня він вислав до денікінців делегацію на чолі з отаманом Омеляном Лисняком. Її офіційним завданням було домовитися про обмін полоненими і заявити протест у зв'язку з розстрілом групи військовополонених галичан у Гайсині. Фактично ж, місія отримала повноваження обговорити умови заключення договору з Добрармією про припинення бойових дій [121. С. 138–139].

Переговори відбулися 1 листопада у штабному вагоні командира 3-го армійського корпусу (13, 34-та піхотна дивізії, Словянський і 1-й Кавказький стрілецькі та Чеченський кінний полки, всього близько 8,5 тис. вояків) генерала Я. Слацова на залізничній станції Гайсин. Денікінець зразу ж попередив, що буде говорити тільки про Галицьку армію. Отаман О. Лисняк висунув як попередні умови: припинити бойові дії, у випадку переходу до

Денікіна зберегти автономію УГА, не уживати її проти армії УНР, надати галичанам медичну допомогу і відпочинок. Я. Слащов пообіцяв негайно повідомити про переговори командувача військами Новоросійської області генерала М. Шіллінга [210. С. 260–261].

Директорія і уряд ЗУНР, нарешті, вирішили спільно з військовими обговорити становище, яке склалося внаслідок активізації денікінців та епідемії тифу. На нараді у Кам'янці 25 жовтня розгорнулася гостра дискусія. Генерал М. Тарнавський заявив С. Петлюрі: в бойових підрозділах УГА залишилися лише 7 тис. стрільців і старшин, що внаслідок епідемії тифу, відсутності постачання різко знизилася дисципліна, зросло дезертирство. Старшини-фронтовики вимагали покінчити з війною, вступити у переговори з Денікіним або Червоною Армією. Але Диктатор категорично відкидав будь-які переговори. А Петлюра запевнив учасників наради у штабі НКГА, що через Румунію йде нова допомога від Антанти. Закликав протриматись деякий час. Та йому мало хто вірив: адже Захід робив головну ставку на Денікіна, якому через чорноморські порти надходила щедрa військово-технічна допомога [15. Оп. 1, спр. 149, арк.. 37, 46].

Наступного дня Денікін надіслав Я. Слащову телеграму, в якій вітав Галицьку армію і повідомляв, що приймає всі попередні умови галичан. Цілком очевидно, що командувачеві Збройних Сил Півдня Росії було вигідно вилучити УГА з українських збройних сил, щоб здійснити свої стратегічні плани. За цих умов, коли до генерала М. Тарнавського надійшло запрошення на чергову нараду Головного Отамана 4 листопада у Жмеринці, він демонстративно відмовився. Від нього прибули старшини Д. Паліїв, С. Шухевич, О. Лисняк і А. Ерле. Чи не найбільш яскравим і аргументованим став виступ відомого галицького політичного діяча Дмитра Паліїва, який наголошував: “Тактично становище Галицької Армії дійшло до дуже критичного моменту. Передусім найважливіше – вона втратила ініціативу, вона мусить вичікувати, де і коли ворог наступатиме, без ніякого однак

впливу, бо – не маючи ніяких резерв, ані можливості пересування військ, вона не може підприняти ніяких кроків. Бої корпусу в останніх днях доказали це. Де добровольці наступали, там наші слабкі частини пішли назад...

II Корпус відправив від 23-го жовтня до 1-го листопада ц.р. 724 стрільців хворих і ранених. Це число збільшилося в двох останніх днях на понад 1000 стрільців, т.є. на одну шосту харчового стану корпусу. Я думаю, що ці цифри цілком ясно вказують, що знищення Армії є неминуче. Такий самий моральний стан частин. Катастрофа є неминуча, вона зависить виключно і тільки від часу ворожого наступу. Буде ворог наступати, то здержання його є, з вище наведених причин, неможливе. А коли відворот переміниться в панічну утечу, це є питання годин. А я позволю запитатися, де скінчиться та утеча. Таким чином Галицька Армія по тільки жертвам, трудах була би цілковито погребена, а галицьке Правительство стратило би цей найважливіший чинник своєї влади.

Обов'язком проводу є поручену його армію удержати. Всі дотеперішні старання в тім напрямі завели, бо бракує найважливіших средств для життя Армії: грошей, умундирування, амуніції, санітарного матеріалу. Тепер є вже запізно надіятися на яку-небудь поміч, о на це дозволяє під цю пору вже ворог. Треба це зазначити, що при відвороті полишилося би яких 20000 хворих ворогів. Супроти того НКГА ставить слідуєчий наглий внесок: сей час вступити в переговори з добровольческою армією, щоби привести до завішення оружжя” [22. С. 101–102].

Його підтримав отаман О. Букшований, який заявив, що війна фактично закінчена і треба негайно вживати конкретних заходів для порятунку армії. Про неспроможність армій чинити опір денікінцям заявили також полковники Армії УНР Є. Коновалець, М. Капустянський та інші. Полковник А. Шаманек повідомив присутніх, що угруповання денікінських військ під командуванням генерал-лейтенанта Шіллінга нараховує 15 тис. солдат і

офіцерів, у тому числі 7 тис. кіннотників. Галицька армія мала в строю всього 5 тис. стрільців, а наддніпрянська ще менше – 2 тис. Симон Петлюра погодився з тим, що становище дійсно важке, але закликав чекати місію Антанти, яка ніби-то прибуде через два дні і розведе армії УНР і Денікіна [119. С. 151].

Того ж дня Євген Петрушевич у своєму вагоні скликав нараду галичан. Він повідомив, що генерал Тарнавський надіслав диктатору ультиматум: якщо не будуть вжиті конкретні заходи, командувач буде діяти на власний розсуд. Під впливом виступів старшин і рішучої заяви М. Тарнавського Є. Петрушевич погодився на переговори із командуванням Добрармії. Позатим, генерал М. Тарнавський вислав до денікінців делегацію у складі А. Ерле, О. Лисняка, О. Левицького, яка 6 листопада в Зятьківцях зустрілася з генералом Я. Слащовим і підписала договір на умовах:

1. УГА зберігає автономію.
2. Уряд ЗУНР переїжджає до Одеси і зберігає повний суверенітет над армією.
3. Галицька армія не буде використовуватися проти військ С. Петлюри.
4. УГА надається кількомісячний відпочинок та медична допомога хворим.
5. Буде надана можливість військовополоненим та інтернованим галичанам із інших країн повернутися до УГА [12. Оп. 1, спр. 159, арк. 7].

Вимогу отамана Лисняка вважати Групу Січових Стрільців полковника Коновальця частиною УГА денікінці відкинули.

Отже, 8 листопада командир 3-го армійського корпусу Добрармії генерал Я.Слащов, частини якого протистояли на фронті галичанам, віддав наказ про те, що 60-тисячна Галицька армія при 130 гарматах переходить на бік білої Росії, відтак бойові дії проти неї припиняються й здійснюється перегрупування часті корпусу. Щодо Наддніпрянської армії, то її делегація запропоновано укласти тимчасове перемир'я й припинити вогонь з обох сторін. Слащов повторив заяву Денікіна: це можливе лише при умовах повного її роззброєння й розформування. Військовозобов'язані наддніпрянці

мали зарахувати у запасні батальйони, інших – розпустили по домівках. Дбаючи про долю своїх земляків – галичан з корпусу Січових Стрільців Є.Коновальця, який організаційно входив до складу Армії УНР, делегація отамана О.Лисняка вимагала від денікінців вважати корпуси частиною Галицької армії. Але вони цю пропозицію відкинули [22. С. 103-104; 205. С. 263-264].

Коли С. Петлюра дізнався про угоду між Галицькою і Добровольчою арміями, він викликав до Деражні диктатора Петрушевича і генерала Ціріца з текстом договору. Як згадував О. Левицький, Головний Отаман вимагав негайно розстріляти М. Тарнавського і А. Шаманека. Диктатор однак нагадав, що напередодні він дозволив вступати в переговори з частинами Добрармії.

8 листопада 1919 відбулася зустріч Диктатора з генералами Микиткою і Ціріцом, на яку прибули Головний Отаман Петлюра в товаристві члена Директорії УНР А. Макаренка, прем'єра І. Мазепи та головного коменданта Дієвої Армії генерала В. Сіальського. Нарада в цьому складі вирішила: 1. Арештувати й віддати під воєнний суд ініціаторів й учасників переговорів з Добрармією: генерала М. Тарнавського, полковника А. Шаманека, отамана А. Ерле, отамана О. Лисняка й сотника О. Левицького. 2. Вести далі переговори з Добрармією генерала Денікіна в імені цілої української армії [15. Оп. 1, спр. 149, арк.. 1–2].

Того ж дня новим командувачем УГА призначено О. Микитку, якому напередодні було присвоєно звання генерал-четаря. Начальником штабу армії став генерал Г. Ціріц. У судовій справі, що зберігається у Центральному державному історичному архіві України у Львові, зазначалось, що Польовий суд НКГА розглядав справу у Вінниці 13–14 листопада. Голова Трибуналу отаман С. Шухевич звинувачував М. Тарнавського, А. Шаманека і О. Лисняка у тому, що вони “без по зволення і всупереч наказам правительства заключили ганебну змову з ворожою денікінською армією”. Проте, генерал

Тарнавський без труднощів довів, що через мало численність, брак зброї, боєприпасів, одягу армія втратила боєздатність і продовжувати війну з Денікіним означало загубити її повністю. Іншого способу врятувати залишки УГА не було [22. С. 244–250].

У великому і аргументованому виступі полковник А. Шаманек, зокрема відзначив: “Дня 29, жовтня ц.р. предложила Начальна Команда п. Диктаторові слідууючу пропозицію: наколи удасться ворожу офензиву, то треба сей час почати переговори з Денікіном. В наслідок нашої позиції відбулася значна нарада в Винниці. ...Від Команди Групи Добровольців прийшла депеша, в якій жадано продовження переговорів, а на случай відмовлення, мали Добровольці знову наступати. Таким чином мусіла Начальна Команда вислати телеграфічну відповідь, в якій сказала, що вона на загал годиться на зроблені їй пропозиції.

Відносно становища армії маю запримітити слідууюче: боєві стани бригади зійшли до мінімуму. Причиною були боротьби і пошести. Бригади III-го Корпуса не мали майже ніякої боєвої сили. 4-та бригада була розбита, 2-га і 8-ма бригади мали по 200 крісів, 11-та бригада може 400 крісів. Бригади 2-го Корпуса не були лучші. 4-та бригада мала 80 крісів, а 7-ма бригада може 400–500 крісів. Шпиталі були переповнені. Хорі тяглися в обозах бригад, так що бригади сталися їдучими шпиталями. Умундування дуже нещасне, на фронті все ще находилося боєвиків, які були босі, зимового убрання зовсім не було. Артилерійської муніції – майже нічого, піхотна муніція вистачала може на один більший бій. Комплектовання тої-ж і надії на довіз, ні звідки. Настрій військ був такий, що – після одержання звітів – частини бажали кінця” [13. Оп. 1, спр. 149, арк. 2–8)].

На захист командування армії виступив також головний лікар полковник А. Бурачинський. Він змалював трагічну картину медикосанітарної служби. Кількість хворих досягла 13 тис. Ще 6 тис. хворих находилось при частинах у обозах майже без будь-якої медичної допомоги. Половина особового

складу армії не мала черевиків, білизни.

Вироком польового суду генерал М. Тарнавський, полковник А. Шаманек і отаман О. Лисняк були понижені в посадах. Тарнавський знову очолив 2-й корпус, де був радо зустрінутий стрільцями і старшинами, які поважали і щиро любили свого командира, іменували його “українським Гарібальді” [15. Оп. 1, спр. 149, арк. 77–78].

У ті ж дні була оголошена відозва до військ за підписом С. Петлюри та І. Мазепи, в якій генерал Тарнавський таврувався як зрадник, що негативно сприйняв особовий склад Галицької армії, яка знаходилася у жахливому стані й всім було очевидно, що продовжувати бойові дії означало приректи її на смерть. Згідно підрахунків О.Левицького, діючий проти галичан 3-й армійський корпус Слацова мав 9000 багнетів і 2700 шабель. Причому це були відбірні частини, зокрема Збірна козацька бригада полковника М.Склярова (2000 шабель), чотири піхотних та одна кінна дивізія й офіцерські Ольвіопольський, Дністровський, Подільський загони (полки) [119. С. 246; 187. С. 503].

Того ж дня частини Слацова стрімким наступом, не отримуючи опору, увірвалися у Жмеринку й відрізали Галицьку армію від Армії УНР і зв’язок з Кам’янець-Подільським, де перебував уряд ЗУНР. Бригада Українських Січових Стрільців, яка складала гарнізон міста, отримала запізнений наказ Петлюри утримувати місто. 12 листопада Головний Отаман повідомив генерала Микитку про те, що заключив угоду з поляками й запитав, чи Галицька армія має намір продовжувати боротьбу проти денікінців за соборну Україну, але йому вже не відповідали. Того ж дня він зібрав останню нараду урядів УНР і ЗУНР та військового командування. На ній Є.Петрушевич запропонував усунути С.Петлюру “як нефахівця від оперативних справ”. Командувач Дієвої армії генерал В.Сальський у виступі визнав: “Війна для нас скінчена ... Наддніпрянська армія не має заспокоєних навіть елементарних вимог, вона опору ставити не може. Галицька армія в

такім самім стані. Вона в більшості вже оточена” [120. С. 199].

Після вказаної наради Є.Петрушевич остаточно погодився на перехід свого війська до Добрармії. 14 листопада він зателеграфував О.Микитці: “Дозволяю нашій делегації вести далі переговори від мого імени в інтересах Галицької армії ... Належить застерегти Галицькій армії повну автономію під зглядом організаційним і адміністративним, під проводом і контролею галицького уряду ... Застерегти українську мову службову, право на поповнення армії італійськими полоненими і місцевим набором та чеською бригадою”. Диктатор ЗУНР не полишав надії на продовження боротьби за відновлення державності, скаржився, що він у Кам’янці-Подільському “неначе ув’язнений”, що проти галичан там “ведеться тепер беззглядна боротьба” [22. С. 115].

Згідно з домовленостями С.Петлюри з поляками, їх війська, випереджаючи денікінців, 17 листопада зайняли Кам’янець-Подільський, що змусило уряд Петрушевича під загрозою репресій спішно виїхати через Румунію до Відня. Того ж дня генерал Микитка підписав з генералом Шілінгом остаточний варіант угоди, яка підтверджувала основні положення попереднього, але він був суттєво доповнений на користь галичан. Зокрема, відзначав конкретні аспекти її автономності в площині організації і командування, зобов’язання Добрармії доповнювати армію галичанами, які перебували в Росії, а також брати у свої шпиталі, головню в Одесі, поранених і хворих галицьких вояків, а частини УГА відводити на перепочинок.

Пункти угоди зазначали:

“1. Галицька Армія переходить в повнім складі wraz з тилловими установами, складами і движимими залізнодорожними матеріалами на сторону Російської Добровольчеської Армії і входить в повне розпорядження Головнокомандуючого Збройними Силами Південної Росії, тепер через Командуючого Військами Новоросійської Області.

2. Галицька Армія задержує свою організацію, Командуючий збір, мову,

установи і ціле військове майно. Частини мають існувати в складі не менше 75% своїх штатних складів по штатах Галицької Армії, які обов'язують по 17 падолиста. Корпус Коновальця не вважається галицькою частиною.

3. Російське Добровольче Командування допоможе Галицькій Армії в доповненні її рядів уродженцями Галичини, які знаходяться як в чужих державах, так і на території Росії.

4. При вищих штабах, як також всіх установах і всіх самостійних частинах Галицької Армії будуть приділені російські старшини, лікарі і урядовці після вибору Добровольчеського Командування для зв'язку і порішення на місці питань, які б не виявились.

5. Політичних питань відносно взаємних відношень Галицького правительства до Правительства Добровольческой Армії, як також відносно майбутньої судьби Галичини не розбирається, а лишається до рішення політичним переговорам. Аж до порішення тих питань в постою генерала Денікіна забезпечує Диктатор Галичини право кермування і контроль внутрішнього життя Галицької Армії.

6. Галицька Армія не буде воювати з Армією Петлюри, яка бореться на фронті.

7. Галицька Армія розташується не пізніше 17–30 падолиста в районі Козятин–Винниця–Оратово–Погребище.

8. Для забезпечення сеї концентрації негайно Галицька Армія займає та держить район Бердичева.

9. Штаб Галицької Армії переходить не пізніше 17–30 падолиста с.р. до Умані.

10. Всі тиллові військові установи, етап, склади і ін. пересуваються поступенно і розташовуються на лінії Христинівка–Ольгополь–Вознесенськ–Миколаїв. Санітарні установи, в котрих знаходяться хворі і ранені, остаються на місці.

11. Хворі і ранені Галицької Армії, які не найдуть місця в галицьких

шпиталях, будуть прийняті в шпиталь Збройних сил Південної Росії на рівних правах з російськими, а по видужанню вертаються в Галицьку Армію.

12. Для зв'язку зі Штабом Командуючого військами Новоросії висилається зі Штабу Галицької Армії окремого старшину.

13. Сей договір входить в життя в хвилі ратифікації з одної сторони Командуючим військами Новоросії, а з другої сторони Командуючим Галицькою Армією.

14. Ворожі кроки між Добровольчеською і Галицькою Армією устають з хвилею підписання сего протоколу через представників обох сторін, не вичікуючи ратифікації його, як се сказано в параграфі тридцятому.

Голови комісії М. Даровський, Г. Коновалов, В. Себорський, Г. Ціммерман, А. Турчин, Г. Давид.

Стверджую: Комендант війська Новоросійської області генерал-лейтенант Шіллінг. Одеса 17 падолиста 1919.

Стверджую: Начальний вождь Галицької Армії генерал-четар Микитка. Вінниця, 19 падолиста 1919" [13. Оп. 2, спр. 11, арк. 161–164; 210. С. 267–268].

того ж дня у вінницькому готелі “Савой” договір ратифіковано. Після обміну грамотами представники обох розробили заходи, перш за все щодо надання медичної допомоги хворим і пораненим бійцям УГА. Для зв'язку з командуванням Добрармії від Начальної Команди призначено полковника російського генштабу начальника штабу корпусу М. Какуріна. Підсумовуючи події Л. Шанковський наголошував: “Далекі від визнання політичної, національної чи соціальної суті Добрармії генерала Денікіна, мусимо визнати в ім.'я правди, що Добрармія дотримала свого союзного договору з УГА. До самого кінця вона визнавала внутрішню автономію УГА, шанувала її герб, національний прапор, військові відзнаки й традиції. Вона не тільки не поклала своєї руки на воєнне майно УГА, але й сама допомогла УГА лікарями, ліками, санітарними матеріалами, одягом, біллям і взуттям із

своїх складів. Завдяки допомозі Добрармії, УГА могла успішніше боротися проти пошестей тифу й інших недуг і значно покращити здоровий стан УГА” [272. С. 8].

Генерал Шіллінг і його командування досить прихильно поставилося до галичан. Зокрема, 22 листопада у Вінниці, де перебувала Начальна Команда і генерал О.Микитка, відбулося урочисте богослужіння з нагоди об’єднання армій за участю представники Добрармії. Генерал Шіллінг дозволив видати частинам УГА 7000 гвинтівок російського зразка замість австрійських, а також замінити австрійські і німецькі кулемети англійськими. Водночас обіцяно в найближчий час забезпечити галичан новою амуніцією. На прийомах представника штабу Шіллінга полковника Г.Коновалова в честь українського командування у Вінниці його оркестр грав гімн “Ще не вмерла Україна”. До речі, генерал Шіллінг видав наказ, згідно з яким начальниками гарнізонів міст ставали старші за званням, незалежно від якої армії [22. С. 123–126].

Таким чином, саме 17 листопада 1919 р., після від’їзду уряду ЗУНР на чолі з Є.Петрушевичем зі ставки Головного Отамана за кордон та підписання командувачем Галицької армії генералом О.Микиткою та повноваженим представником Денікіна командувачем військами Новоросійської області, генералом Г.Шіллінгом остаточної угоди про перехід УГА в стан Добрармії, можна вважати закінченням військово-політичного союзу і співробітництва між УНР і ЗУНР.

Так закінчився спільний період історії об’єднаних українських армій, які почали діяти відокремлено. Армія УНР ще продовжувала бойові операції проти більшовиків і денікінців у відомому Зимовому поході (грудень 1919 – травень 1920 рр.), а згодом в союзі з армією Польщі брала участь у поході на Київ, який також закінчився невдачею. Свій шлях вона закінчила у таборах інтернованих у Польщі 1924 р. Галицька армія вже не вела організованих воєнних операцій. Після короткого перебування в стані Добрармії вона була

змушена з метою самозбереження заключити договір з командуванням Червоної армії. А після невдалого заколоту у перші дні польсько-радянської війни наприкінці квітня 1920 р. була ліквідована заходами польського і радянського військово-політичних чинників.

ВИСНОВКИ

Розпад військово-політичної коаліції УНР і ЗУНР спричинила низка об'єктивних і суб'єктивних причин, які власне визначили їх поразку у національно-визвольній боротьбі за державність. Насамперед слід відзначити виразну відмінність внутрішньої і зовнішньої політики керівництва тогочасних українських держав. Вони були спричинені специфікою історичного, політичного економічного і духовного розвитку регіонів, які впродовж століть належали до різних за устроєм і традиціями Російській й Австро-Угорській імперіям. Виховане за умов конституційної монархії, національно-демократичне керівництво ЗУНР на чолі з президентом Національної Ради Є.Петрушевичем не сприймало або з труднощами мирилося з соціалістичними урядами УНР, які своїми “революційними” гаслами часто змикалися з більшовицькими пропагандистськими ідеями, а також з елементами анархізму численних повстанських формувань, які входили до складу Армії УНР, або творили свої “республіки” на території України.

Проголошені декларації про злуку УНР і ЗУНР теж сповна не були реалізовані: Західні області УНР фактично залишалися окремою державою із своїм урядом і армією, власною зовнішньою політикою. Відтак, для керівництва ЗУНР головним ворогом була Польща, а для проводу УНР – російські більшовики. Якщо Польща вела загарбницьку війну проти Галицької республіки, більшовицькі уряди Росії та України принаймні офіційними заявами не виявляли претензій до ЗУНР, яка стримувала наступ поляків на схід. Керівництво УНР у ході війни проти більшовиків постійно намагалося порозумітися з Польщею й залучити її до своїх союзників. Цей вектор зовнішньої політики С.Петлюри суттєво підривав чи навіть руйнував основи коаліції із ЗУНР.

Безперечно, потужним фактором, який негативно впливав на військово-

політичне співробітництво УНР і ЗУНР була позиція Антанти в українській проблемі. Вона не визнавала ЗУНР, яка виникла восени 1918 р. на території активного члена блоку Центральних держав й була тінню ворожої сторони у світовій війні. По-друге, в українсько-польському збройному конфлікті, виходячи з прагматичних засад, Антанта підтримувала національно сконсолідовану Польщу й використовувала її як “санітарний кордон” проти проникнення більшовизму до Європи. Водночас Антанта не визнавала УНР тому, що та стояла на боці армій білої Росії й прагнула знищити більшовизм і відновити свого союзника у світовій війні – сильну Російську імперію. У надії інтегруватися у протибільшовицьку війну, С.Петлюра шукав порозуміння й підтримки в Антанти не дипломатичним шляхом на Паризькій мирній конференції, як це робило керівництво ЗУНР, щоправда за обережної підтримки наддніпрянської делегації, а з метою заключення військово-політичного союзу з Польщею і ціною уступлення їй території ЗУНР (Східної Галичини, а також Західної Волині). Уже з початком 1919 р. у Варшаві таємно від галичан діяли емісари С. Петлюри, які склали угоди, схвалені 2 грудня Головним Отаманом і Ю. Пілсудським, а у квітні 1920 р. реалізувалися у політичні і воєнні конвенції та спільних бойових діях в Україні проти більшовиків. Поступова зміна зовнішньополітичної орієнтації керівництва УНР у польському напрямку не залишалася без уваги військово-політичного проводу ЗУНР і руйнувала підґрунтя соборності [9. Оп. 3, спр. 2, арк. 3-4].

Майже всі наддніпрянські і галицькі військові історики відзначають протилежні стратегічні плани бойових операцій українських армій до і після проголошення Злуки 22 січня 1919 р. М.Капустянський, Л.Шанковський, О.Удовиченко наголошують на тому, що об'єднаний державно-політичний провід примусив армії вести боротьбу водночас на двох, а з вересня 1919 р. – на трьох фронтах. Майже дев'ять місяців Галицька армія сама билася проти Польщі, і якби восени 1918 р. отримала належну поміч від Армії УНР,

об'єдналася з нею, особливо в період, коли відроджувалася й не була достатньо сильною Польська республіка, можна було запобігти польсько-румунській агресії, зміцнити західні кордони України і спільними силами успішно протистояти слабким формування більшовицьких військ на Наддніпрянщині. Але провід УНР на чолі з С.Петлюрою фактично до серпня змусив армію без підтримки битися і на більшовицькому, і на польському фронті, який слід було ліквідувати ще восени 1918 р. Об'єднання українських армій на Поділлі влітку 1919 р. виявилось запізним, бо вже зміцніли радянські 12-та й 14-та армії, а в Україну вторглася добре озброєна Добрармія. На жаль, урядові Петлюри не вдалося зміцнити своє хитке становище за допомогою договорів з Донською областю, укладених ще Українською Центральною Радою і гетьманом Павлом Скоропадським, й уникнути окупації України Добрармією А. Денікіна [190, 262, 273].

Отже, блискуче розгорнута об'єднаними українськими арміями Київська наступальна операція, яка стала яскравим прикладом могутності збройних сил України, не завершилася повним успіхом лише внаслідок протистояння, а невдовзі й війни з Добрармією. В результаті, гасло Симона Петлюри “Через Київ на Львів!”, яке було спершу активізуючим стимулом для Галицької армії, не мало практичного розвитку. Замість боротьби за визволення батьківщини, галичани були втягнуті у безперспективну боротьбу з військами Денікіна, яка довела їх армію до межі катастрофи. Розходження в концепціях щодо визвольних змагань перетворилися в остаточний розпад коаліції й співробітництва у листопаді 1919 р.

Наслідки цих подій призвели до поразки Української революції 1917–1921 рр. й стали трагічними для українців по обидва береги Збруча.

Після короткотривалого перебування у складі Добровольчої та Червоної армії наприкінці 1919 – навесні 1920 рр. Українська Галицька Армія в результаті поразки антибільшовицького виступу у квітні 1920 р. припинила своє існування. Більше двох третин її потрапило у польські табори

інтернованих, а решта залишилися на території радянської України й у більшості вивезені в Казань до Резервної армії. Згодом галичани брали участь у боях на польському фронті в складі 45-ї радянської дивізії Е. Якіра. Близько 200 старшин та генерали О. Микитка і Г. Ціріц були страчені органами ВЧК за вказівкою її шефа Ф. Дзержинського. Доля Західно-Української Народної Республіки того ж року вирішилася негативно на Мирній конференції у Ризі.

Ще у розпал радянсько-польської війни, коли польсько-українські війська стримували Червону армію під Варшавою, Львовом і на берегах Дністра, 17 серпня 1920 р. у Мінську розпочалися переговори між російською і польськими делегаціями. Зауважимо, росіяни оголосили, що представляють також інтереси УРСР, тоді як польська сторона всупереч квітневим Варшавським угодам проігнорувала, а точніше зрадила союзницьку УНР. Більшовицька делегація вела себе з огляду на військово-політичну ситуацію нахабно, вимагала зокрема повної демобілізації польської армії, а західноукраїнські землі взагалі вважали своїми. Між іншим, напередодні у розмові по телеграфу із Й. Сталіним В. Ленін повідомив, що до нього прийшла нота лорда Керзона з пропозицією про перемир'я з Польщею на умовах, що демаркаційна лінія “перетинає Галичину між Перемишлем і Рава-Руською до Карпатських гір, – підкреслював він. – Все на схід залишається за нами” [198. С. 237–238].

Але “вождю світової революції” цього виявилось замало, він повідомив головнокомандувача С. Каменєва, що відхиляє вказану ноту і вимагає розвивати наступ вглибину Польщі. Досвідчений воєначальник не поділяв його ейфорії і попереджав про нову воєнну небезпеку.

Дійсно, ситуація на фронті наприкінці серпня – у вересні 1920 р. радикально змінилася: Червона армія потерпіла жорстокої поразки під Варшавою, Львовом, Замостям і покотилася на схід під ударами польсько-українських військ. І саме в цей час керівництво Польщі несподівано для багатьох сучасників, перш за все уряду УНР, пішло на відновлення

переговорів у нейтральній Ризі. Польську делегацію очолював Я. Домський, російську – А. Йоффе і радянську українську – Д. Мануїльський. Головував поляк, який по суті, й диктував умови [153. С. 315]. На цей раз галичани вже говорили не про соборність, а незалежність Східної Галичини, Галицької республіки з трьома головними народностями – українською, польською і єврейською, які мали користуватися рівними правами у громадсько-політичному житті.

18 березня 1921 р. між Польщею, з одного боку і РСФСР й УСРР – з другого, був підписаний мирний договір, згідно з яким сторони зобов'язалися припинити всякі військові дії, анулювати варшавську угоду між Польщею і УНР від 22 квітня 1920 р., остаточно встановити польсько-радянський кордон, за яким західноукраїнські землі відійшли до відновленої Речі Посполитої. Цим фактом узаконювалось не тільки розчленування, але й неприхований грабіж Західної Волині та Східної Галичини [153. С. 319]. Це, зрозуміло, викликало протести західних українців.

17 квітня цей ганебний акт ратифікував Всеукраїнський Виконавчий Комітет у Харкові. Серед тих, хто його підтримав патетичною промовою на спеціальному урядовому засіданні, був недавній офіцер УГА і член Галревкому Іван Сіяк (згодом діяч КП(б)У, КПСГ, розстріляний органами НКВС).

Так значні українські етнічні землі опинилися у складі більшовицької Росії, Польщі, Чехословаччини й Румунії, керівництво яких суттєво загальмувало економічний, соціально-політичний і духовний розвиток українського народу. Проте ідеї самостійності та соборності України продовжували жити в народі. Вони втілювалися у програми політичних партій як легальних, так і нелегальних. Традиції непримиренної боротьби за незалежність і соборність втілювалися у програми та діяльність утвореної 1920 р. Євгеном Коновальцем конспіративної Української Військової Організації, ядром якої були колишні вояки корпусу Січових Стрільців і

Української Галицької Армії. 1929 р. вона була реорганізована в праворадикальну Організацію Українських Націоналістів, яку очолював полковник Є.Коновалець, а після його загибелі 1938 р. – Андрій Мельник і політик молодшої генерації – Степан Бандера.

Отже, своїми успіхами та невдачами у визвольних змаганнях 1918–1920 рр. збройні сили УНР і ЗУНР породили невмирущі традиції та стимули боротьби за незалежність і соборність України. Подолавши важкі випробування тривалого панування чужих режимів, Другої світової війни, в ході якої приєднано до УРСР Західну Україну, Північну Буковину і Закарпаття, український народ на початку 1990-х років здійснив своє право на незалежність і продовжує розбудувати в соборній Україні громадянське суспільство.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Неопубліковані документи

Архівні матеріали

Центральний державний архів вищих органів влади та управління

України:

1. Ф.811 (Український військовий генеральний комітет). Оп. 1, спр. 5.
2. Ф.1073 (Державний секретаріат військових справ ЗУНР). Оп. 1, спр. 17.
3. Ф.1074 (Міністерство військових справ Української Держави). Оп. 1, спр. 30; оп. 2, спр. 1.
4. Ф.1075 (Військове міністерство УНР). Оп. 1, спр. 10, 67.
5. Ф.1077 (Головне управління Генштабу Української Держави). Оп. 1, спр. 37.
6. Ф.1078 (Головне управління Генштабу УНР). Оп. 1, спр. 46, 82; оп. 2, спр. 5, 55а; оп. 5, спр. 4.
7. Ф.1115 (Українська Центральна Рада). Оп. 1, спр. 26, 27.
8. Ф.2188 (Начальна Команда Галицької Армії). Оп. 1, спр. 33; оп. 2, спр. 57.
9. Ф.2192 (Диктатор ЗОУНР). Оп. 3, спр. 2.
10. Ф.3172 (Штаб Дієвої армії УНР). Оп. 1, спр. 2.
11. Ф.3809 (Особистий фонд С.Петлюри). Оп. 1, спр. 13.

Державний архів Львівської області

- 11а. Ф. 257 (Наукова комісія товариства по вивченню історії оборони м. Львова і південно-східних воєводств у Львові). Оп. 3, спр. 6.
12. Ф.4465 (Колекція матеріалів УНР і ЗУНР). Оп. 1, спр. 13.

Центральний державний історичний архів України у Львові:

13. Ф.309 (Наукове товариство ім. Т.Шевченка). Оп. 2, спр. 11.
14. Ф.360 (Особистий фонд Г.Коссака). Оп. 2, спр. 2.

15. Ф.581 (Колекція документів про діяльність урядів та армій УНР і ЗУНР).

Российский государственный военный архив

16. Ф. 471. Верховное командование Войска Польського. Оп. 1, дело 82, 91, 92.

16а. Ф.245. Управление 1-й Конной армии.

ОПУБЛІКОВАНІ ДЖЕРЕЛА

17. Вісник Державних законів для всіх земель Української Народної Республіки. – 1919.

18. Вісник державних законів і розпорядків ЗО УНР. 1919.

19. Вісник Державного секретаріату військових справ ЗУНР. 1919.

20. Гражданская война на Украине. 1918–1920. Сборник док. и мат. в 3–х т. – Киев, 1967. – Т. I. – 875 с.; Т. 2. – 918 с; Т. 3. – 910 с.

21. Гражданская война и военная интервенция в СССР. – Москва: УСЭ, 1983. – 702 с.

22. Денник Начальної Команди Галицької армії. – Нью Йорк, 1974. – 325 с.

23. Директиви Главного командования Красной Армии (1917–1920). Сб. док.,. – Москва, 1969. – 882 с.

24. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. 1918–1920. Документи і матеріали в 2 томах. – Київ, 2006. – Т. 1. – 686 с.; Т. 2. – 742 с.

25. Документи и материалы по истории советско-польских отношений. – Москва, 1964. – Т. II. – 720 с.; Т. III. – 608 с.

26. Доценко О. Літопис української революції (1917–1922). Мат. і док. – Т. II, кн. 5. – Львів, 1924. – 398 с.
27. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали у 5-ти томах / Відп. ред.. О. Карпенко. – Івано-Франківськ, 2001. Т. 1. – 584 с.; Т. 2. – 712 с.; Т. 3. Кн. 1. 2005. – 644 с.
28. Національні відносини в Україні у ХХ ст. Збірник док. і мат. / Упор. Панчук М.І. – Київ, 1994. – 558 с.
29. Під прапором Жовтня. Вплив Жовтневої соціалістичної революції на піднесення революційного руху в Західній Україні. Док. і мат. В 3-х кн. – Кн. I (1917–1920). – Львів, 1957. – 602 с.
30. Самостійна Україна: Збірник програм українських політичних партій початку ХХ ст. – Тернопіль, 1991. – 82 с.
31. Сергійчук В. Українська соборність: Відродження українства в 1917–1920 роках. Збірник док. і мат. – Київ, 1999. – 412 с.
32. Симон Петлюра. Статті, листи, документи. В 3-х т. – Т. I – Нью Йорк, 1956. – 479 с.; Т. II – Нью Йорк, 1958. – 600 с; Т. III. – Київ, 1999. – 614 с.
33. Україна: Хроніка ХХ століття. Довідкове видання. Рік 1918. – Київ, 2005. – 402 с.
34. Україна: Хроніка ХХ століття. Довідкове видання. Рік 1919. – Київ, 2005. – 236 с.
35. Україна: Хроніка ХХ століття. Довідкове видання. Рік 1920. – Київ, 2005. – 213 с.
36. Українська революція. Документи 1919–1921. – Нью-Йорк, 1984. – 479 с.
37. Українська суспільно-політична думка в 20 ст. Збірник док. Т. I. – Сучасність, 1983. – 510 с.

38. Українська РСР на міжнародній арені. Збірник док. (1917–1923 рр.). – Київ, 1966. – 667 с.
39. Українська Галицька Армія: Матеріяли до історії. В 5 томах. – Т. I. – Вінніпег, 1958. – 670 с.
40. Українська Галицька Армія: Матеріяли до історії. В 5 томах. – Т. II. – Вінніпег, 1960. – 384 с.
41. Українська Галицька Армія: Матеріяли до історії. В 5 томах. – Т. III. – Вінніпег, 1966. – 232 с.
42. Українська Галицька Армія: Матеріяли до історії. В 5 томах. – Т. IV. – Вінніпег, 1968. – 392 с.
43. Українська Галицька Армія: Матеріяли до історії. В 5 томах. – Т. V. – Вінніпег, 1970. – 344 с.
44. Українська Центральна Рада. Док. I мат. у 2–х т. / Упор. В.Верстюк. – Т. I. – Київ, 1996. – 587 с.
45. Українська Центральна Рада. Док. і мат. у 2–х т. / Упор. В.Верстюк. – Т. II. – Київ, 1997. – 423 с.
46. Український національно-визвольний рух. Березень–листопад 1917 року. Документи і матеріали. – Київ, 2003. – 1020 с.
47. Dokumenty z dziejów polskiej polityki zagranicznej 1918–1939. – Т. I. – Warszawa, 1989. – 540 s.
48. Dokumenty z dziejów polskiej polityki zagranicznej 1918–1939. – Т. II. – Warszawa, 1989. – 361 s.
49. Hunczak T. Ukraine and Poland in documents 1918–1922. – Т. I. – New York; Paris; Sidney; Toronto; 1983. – 456 p.
50. Hunczak T. Ukraine and Poland in documents 1918–1922. – Т. II. – New York; Paris; Sidney; Toronto, 1983. – 468 p.

51. Piłsudski J. Pisma–mowy–pozказы. – Warszawa, 1931. – 337 s.
52. Polacy na Ukraine. Zbiór dokumentów. Cz. I. Lata 1917–1939. – T. I. – Przemyśl, 1998. – 336 s.

СТАТИСТИЧНІ МАТЕРІАЛИ, ЕНЦИКЛОПЕДІЇ, ДОВІДКОВІ ВИДАННЯ

53. Вісті з Української Центральної Ради. – Київ, 1917–1918 рр.
54. Вістник державних законів і розпорядків ЗОУНР. – Станіславів, 1919.
55. Вістник Державного секретаріату військових справ. – Тернопіль, Станіславів, 1919 р.
56. Вістник Союзу Визволення України. – Відень, 1914.
57. Воля. – Відень, 1919–1921 рр.
58. Галицький голос, 1919 р.
59. Діло. – Львів, 1918–1939 рр.
60. За державність. – Каліш; Варшава, 1929–1939.
61. Календар Червоної Калини. – Львів, 1920–1939 рр.
62. Літопис Червоної Калини. – Львів, 1929–1939 рр.
63. Нова Рада. – Київ, 1917 р.
64. Република. – Станіславів, 1919 р.
65. Розбудова нації. – Прага, 1928–1934 рр.
66. Свобода. – Джерзі-Сіті, 1917–1924 рр.
67. Стрілець. – Тернопіль, Станіславів, Кам'янець–Подільський, 1918–1919 рр.

68. Сурма. – Львів, 1995 р.
69. Українське слово. – Львів, 1918 р.
70. Український голос. – Тернопіль, Станиславів, 1918–1919 рр.
71. Український голос. – Перемишль, 1919–1932.
72. Український історик. – Нью-Йорк; Мюнхен, 1963–2006 рр.
73. Український історичний журнал. – Київ, 1957–2006 рр.
74. Український Скиталець. – Йозефів, 1920–1923 рр.
75. Український стрілець. – Бердичев, Київ, 1919–1920 рр.
76. Український прапор. – Відень, Берлін, 1921–1924 рр.

МЕМУАРНА ЛІТЕРАТУРА

77. Антонов–Овсенко.В.А. Записки о гражданской войне. В 3–х т. Т. I. – Москва, 1924. – 300 с.
78. Антонов–Овсієнко В.О. В боротьбі проти Директорії // Лїтопис революції. – Харків, 1930. – № 1 – С. 103–132; № 2 – С. 104–151; № 3–4 – С. 78–109; № 5 – С. 173–193.
79. Белое движение: начало и конец. воспоминания. – Москва, 1990. – 526 с.
80. Божик С.З останніх днів УГА. – Львів,1923. – 79 с.
81. Бородієвич Є. В чотирикутнику смерті (причинки до трагедії УГА на Великій Україні). – Київ; Львів, 1921. – 86 с.
82. Борщак Ілько. Відгомін УГА на Версальській конференції // Українська Галицька Армія (Матеріали до історії). Т. II. – Вінніпег, 1960. – С. 121–155.
83. Бучаччина. Історико-мемуарний збірник. – Нью Йорк; Лондон;

Париж; Сідней; Торонто, 1972. – 942 с.

84. Бережанщина в спогадах емігрантів. – Тернопіль, 1993. – 390 с.

85. Верига В. Там, де Дністер круто в'ється. – Львів, 1992. – 279 с.

86. Винниченко В. Відродження нації. Ч. III. – Київ; Відень, 1920. – 542 с.

87. Винниченко В. Щоденник. 1911–1920. Т. I. – Едмонтон; Нью-Йорк, 1980. – 317 с.

88. Гайдукевич О. Було колись. Із записника польового духовника УГА. – Львів, 1937. – 110 с.

89. Галан В. Батерія смерти. – Джерзі-Сіті, 1968. – 239 с.

90. Гірняк Н. Організація, духовний зріст Українських Січових Стрільців. – Філадельфія, 1955. – 84 с.

91. Гірняк Н. Останній акт трагедії Української Галицької Армії. – Нью-Йорк, 1959. – 285 с.

92. Гузар М. Перший Свят-Вечір на фронті // За волю України. Історичний збірник УСС 1914–1964. – Нью-Йорк, 1967. – С. 133–135.

93. Гуцуляк М. Перший листопад 1918 р. на західних землях України. – Київ, 1993. – 403 с.

94. Дашкевич Р. Артилерія Січових Стрільців у боротьбі за Золоті київські ворота. – Нью-Йорк, 1965. – 205 с.

95. Деникин А. Поход на Москву // Белое движение: начало и конец. – Москва, 1990. – С. 104–358.

96. Дольницький М. Роля Антанти в українсько-польській війні // Українська Галицька Армія (Матеріяли до історії). – Т. I. – С. 435–444.

97. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920). – Мюнхен, 1969. – 342 с.

98. Дрогобиччина – земля Івана Франка. Збірник мемуарних матеріалів.

– Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1973. – 856 с.

99. Думін О. В Визвольному Києві (Спогади з грудня 1918–січня 1919 // ЛНВ. – 1932. – Кн. 2. – С. 138–147; Кн. 3. – С. 218–226; Кн. 4. – С. 334–337.

100. Думін О. Полковник Д. Вітовський у спогадах // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1936. – Ч. II. – С. 4–6.

101. Дяків Я. Стратегічне положення УГА по переході через Збруч літом 1919 р. // Український Скиталець. – 1923. – Ч. 6/28. – С. 13–15.

102. Заклинський М. Дмитро Вітовський. – Львів, 1936. – 32 с.

103. Земик Р. Дещо про летунство УГА // Український Скиталець. – 1922. – Ч. 13. – С. 9–11; Ч. 14. – С. 3–5; Ч. 15 – С. 4–5.

104. Іванис В. Симон Петлюра президент України. 1879–1926. – Торонто, 1952. – 255 с.

105. Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879–1926). – Київ, 1992. – 258 с.

106. Калина В. Чортківська офензива // Свобода. – 1953. – 19 червня.

107. Калічак І. Записки четаря: Спомини 1918–1919. – Львів, 1931. – 104 с.

108. Ключенко О. Генеральна булава УГА // Літопис Червоної Калини. – 1931. – Ч. 5. – С. 5–10.

109. Кедровський В. Початки національного війська // Збірник пам'яті Симона Петлюри. – Київ, 1992. – С. 216–220.

110. Коновалець Є. Причинки до історії української революції. – /Б.м./, 1948. – 48 с.

111. Кох Г. Договір з Денікіним. Причинки трагедії УГА на Великій Україні. – Львів, 1930. – 55 с.

112. Кравс А. За українську справу. Спомини. – Львів, 1937. – 99 с.

113. Купчанко К. Армія групи ген. Кравса в наступі на Київ в серпні 1919р. // Календар Червоної Калини на 1923 р. – Львів, 1922. – С. 10–18.

114. Курманович В. Відворот УГА за Збруч // Літопис Червоної Калини. – 1934. – Ч. 5. – С. 3–6.
115. Лебедович І., о.Полеві Духовники Української Галицької Армії. – Вінніпег, 1963. – 327 с.
116. Левицький К. Розпад Австрії і українські справи (Політичні спомини) // Українська Галицька Армія (матеріяли до історії). – Т. III. – С. 10–19.
117. Левицький К. Великий зрив. До історії української державності від березня до листопада 1918 р. на підставі споминів та документів. – Львів, 1931. – 50 с.
118. Левицький К. Перші дні нашої державности. Спомини // Український прапор, 1923. – Ч. 44.
119. Левицький О. Галицька Армія на Великій Україні: спомини з часу від липня до грудня 1919 р. – Відень, 1921. – 190 с.
120. Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. – Відень, 1922. – 228 с.
121. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. 1917–1921. – Прага, 1942 210 с.
122. Мацькевич С. 2-й гарматний полк // Українська Галицька Армія / Матеріяли до історії. – Т. I. – С. 184–188.
123. Мишуга Л. Похід українських армій на Київ(Серпень 1919). – Відень, 1920. – 31 с.
124. Монкевич Б.Спомини з 1918 р. – Львів, 1928. – 208 с.
125. Монкевич Б. Слідами новітніх запорожців. – Львів, 1928. – 210 с.
126. Назарук О. Рік на Великій Україні: Спомини з української революції. – Відень, 1920. – 342 с.
127. Омелянович–Павленко М.Спомини командарма. – Київ, 2002. – 459 с.
128. Оскілко В. Між двома світами. – Рівне, 1924. – 72 с.

129. Паліїв Д. Листопадова революція. З моїх спогадів. – Львів, 1929. – 44 с.
130. Пам'яті вождя УГА (Присв. ген. М.Тарнавському). – Львів, 1938. – 70 с.
131. Паліїв Д. Листопадова революція // Українська Галицька Армія (Матеріали до історії). – Т. III. – С. 20–38.
132. Петрів В. Спомини з часів української революції (1917–1921). – Львів, 1931. – Ч. 4. – 120 с.
133. Ріпецький С. Українське Січове Стрільцтво. – Львів, 1995. – 357 с.
134. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917–грудень 1918. – Філадельфія, 1995. – 443 с.
135. Станімір О. Моя участь у визвольних змаганнях 1917–1920. – Торонто, 1966. – 192 с.
136. Троцький Л. Моя жизнь. – Москва, 1991. – 620 с.
137. Христюк П. Українська революція: Замітки і матеріали до історії. 1917–1920. – Відень, 1922. – Т. 3. – 160 с.
138. Цегельський Л. Від легенди до правди. – Нью-Йорк; Філадельфія, 1960. – 313 с.
139. Цьокан І. Від Денікіна до большевиків. – Відень, 1921. – 20 с.
140. Чабанівський В. Вступ українського війська до Києва 31 серпня 1919 року // За державність. Зб. 8. – Варшава, 1938. – С. 152–155.
141. Шелухін С. Варшавський договір. – Торонто, 1947. – 40 с.
142. Шухевич С. Спомини з Української Галицької Армії (1918–1920). – Ч. I. – Львів, 1924. – 176 с.
143. Шухевич С. Спомини з Української Галицької Армії Ч. 2–5. – Львів, 1929. – 176, 162, 147, 164 с.
144. Яворовський Є. Чортківська офензива і відворот за Збруч // Літопис Червоної Калини. – 1935. – Ч. 12. – С. 4–8.

ДОСЛІДЖЕННЯ

145. Ададуrow В. Політика Франції стосовно українсько–польського конфлікту за Східну Галичину в період листопада 1918 по березень 1919 рр. // Україна в минулому. Вип. 7. – Київ; Львів, 1995. – С. 17–22.

146. Бачинський В. Генерал Мирон Тарнавський, начальний вождь УГА. – Львів, 1938. – 30 с.

147. Бачинський Ю. Україна irredenta. – Львів, 1895. – 101 с.

148. Бортняк Н. Дипломатична діяльність С.Томашівського (лютий 1919–серпень 1921 // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 6. – Львів, 2000. – С. 258–267.

149. Борщак І. Мiroва конференція 1919 р. // Історичний календар альманах Червоної Калини на 1939 р. – Львів, 1938. – С. 102–113.

150. Великий Жовтень і громадянська війна на Україні. Енциклопедичний довідник. – Київ, 1987. – 632 с.

151. Великий українець. – Київ. 1992. – 551 с.

152. Верига В. Визвольні змагання в Україні. 1913–1923. У 2–х томах. Т.1. – Львів, 1998. – 523 с.

153. Верига В. Визвольні змагання в Україні. 1913–1923. У 2–х томах. Т.2. – Львів, 1998. – 503 с.

154. Верстюк В.Ф., Дзюба О.М., Репринцев В.Ф. Україна від найдавніших часів до сьогодення. Хронологічний довідник. – Київ, 1995. – 688 с.

155. Вівчаренко О., Тищик Б. Західно–Українська Народна Республіка. – Коломия, 1993. – 113 с.

156. Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною

/ Відп. ред. Сливка Ю.Ю. – Київ: Наук. думка, 1989. – 488 с.

157. Волков С.В. Энциклопедия Гражданской войны. Белое движение. – Москва, 2002. – 671 с.
158. Гарчева Л. Внесок східних і західних українців у становлення соборної Української держави // Україна: культурна спадщина ... Вип. 6. – С. 233–237.
159. Гетьманчук М.П. Українське питання в радянсько–польських відносинах: 1920–1939 рр. – Львів, 1998. – 428 с.
160. Гнатевич Б. Об'єднані українські армії // Історія українського війська. Вид. 4–те. – Львів, 1992. – С.536–568.
161. Голубко В. Армія Української Народної Республіки. 1917–1918. Утворення та боротьба за державу. – Львів, 1997. – 288 с.
162. Голубко В. Симон Петлюра і формування української військової доктрини // Держава і армія. Вістник ДУ „ЛП”. – Львів, 1998. – № 344. – С. 47–52.
163. Гражданская война и военная интервенция в СССР. Энциклопедия. – Москва, 1983. – 704 с.
164. Грицак Я. Страсті за націоналізмом. Історичні есеї. – Київ, 2004. – 343 с.
165. Грушевський М. На порозі нової України. Статті і джерельні матеріали. – Нью-Йорк, 1992. – 278 с.
166. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття. Нариси політичної історії. – Київ, 1993. – 288 с.
167. Дашкевич Р. Артилерія Січових Стрільців у боротьбі за Золоті київські ворота. – Нью-Йорк, 1965. – 205 с.
168. Дашкевич Я. До „перебудови” в українській радянській

історіографії (1989 рік) // Україна в минулому. Вип. 9. – Київ; Львів, 1996. – С. 113–116.

169. Дашкевич Я. Західно–Українська Народна Республіка: негативний досвід // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 6. – Львів, 2000. – С. 355–360.

170. Деникин А. Поход на Москву (очерки русской смуты) // Белое движение: начало и конец. – Москва, 1990. – С. 104–357.

171. Державний лад на західній області Української Народної Республіки. – Львів, 1921. – 40 с.

172. Дещинський Л.Є. Боротьба Центральної Ради за відновлення державності Українського народу. (До 75-річчя її утворення). – Львів, 1992. – 45 с.

173. Дещинський Л.Є. Державотворча робота УНР по створенню Збройних Сил. Вісник НУ “Львівська політехніка” “Держава та Армія”. № 408. – Львів, 2000. – С. 3–10.

174. Дещинський Л. Збройні сили УНР (січень – березень 1918 р.) // Сурма – 1995. – № 2. – С.140–147.

175. Дещинський Л.Є. Революційні події на Південно-Західному, Румунському фронтах і Чорноморському фронті у 1917 – лютому 1918 рр. – Львів, 1982. – 286 с.

176. Дещинський Л.Є. Україна у міжнародних відносинах ХХ ст. Ч. II. – Львів, 2004. – 251 с.

177. Дещинський Л.Є. Українська Центральна Рада та її державницькі змагання в 1917–1918 рр. – Львів, 1992. – 140 с.

178. Довбня В. Січові Стрільці київського формування у визвольних змаганнях 1917–1920 рр. – Київ, 2002. – 220 с.

179. За волю України. Історичний збірник УСС. 1914–1964. – Нью–

Йорк, 1967. – 608 с.

180. Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі. – Львів, 2002. – 752 с.
181. Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879–1926). – Київ, 1996. – 260 с.
182. История Украинской ССР. В 10–ти томах. Т. 6. – Киев: Наук. думка, 1984. – 256 с.
183. Ісаєвич Я.Д. Україна давня і нова: народ, релігія, культура. – Львів, 1996. – 336 с.
184. Історія Січових Стрільців. Воєнно-історичний нарис. – Київ, 1992. – 346 с.
185. Історія України / Відп. ред. Ю.Зайцев. Вид. 3–те. – Львів: Світ, 2002. – 512 с.
186. Історія українського козацтва. Нариси в двох томах. Т. I. – Київ, 2006. – 800 с.
187. Історія українського війська (від княжих часів до 20–х років ХХ ст.). – Вид. 4–те. – Львів, 1992. – 702 с.
188. Кавтарадзе А.Г. Военные специалисты на службе Республики Советов. 1918–1920 гг. – Москва, 1988. – 227 с.
189. Какурин Н. Как сражалась революция. – Т. II – Москва, 1990. – 431 с.
190. Капустянський М. Похід Українських Армій на Київ–Одесу в 1919 році. Короткий історичний огляд. Кн. II. – Мюнхен, 1946. – 200 с.
191. Карпенко О.Ю. Листопадова 1918 року національно-демократична революція на західноукраїнських землях // Український історичний журнал. – 1966. – № 1. – С. 18–21.
192. Колянчук О., Литвин М., Науменко К. Генералітет українських

визвольних змагань. – Львів, 1995. – 288 с.

193. Кондратюк В.О., Буравченкова С.В. Українська революція: здобутки і втрати в державотворчих змаганнях. – Київ, 1998. – 280 с.

194. Косик В. Політика Франції щодо України (1917–1918) // Український історик. – 1979. – № 1–4. – С. 41–54.

195. Красівський О. Східна Галичина і Польща в 1918–1923 рр. Проблеми взаємовідносин. – Київ, 1998. – 298 с.

196. Крезуб А. Нарис історії українсько–польської війни 1918–1919. – Львів, 1933. – 179 с.

197. Крип'якевич І.П. Історія України. – Львів: Світ, 1990. – 519 с.

198. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.). – Івано–Франківськ, 1993. – 200 с.

199. Кузьма О. Листопадові дні 1918 р. – Львів, 1931. – 443 с.

200. Кульчицький С.В. Комунізм в Україні перше десятиріччя(1919–1928). – Київ, 1996. – 396 с.

201. Ласовський В. Генерал Тарнавський. – Львів, 1930. – 192 с.

202. Левицький Кость. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918. 2–га част. – Львів, 1929. – С. 289–496; 3–тя част. – Львів, 1930. – С. 497–776.

203. Ленин В.И. Полное собрание починений. Т. 51. – 512 с.

204. Лисяк–Рудницький. Історичні есе. В 2–х т. Т. I. – Київ: Генеза, 1994. – 554 с.

205. Лисяк–Рудницький. Т. II. – Київ: Генеза, 1994. – 573 с.

206. Литвин В.М, Творити Україну Велику. – Київ, 2004. – 513 с.

207. Литвин М. Українсько–польська війна 1918–1919 рр. – Львів: ІУ НАНУ, 1998. – 488 с.

208. Литвин М., Науменко К. Військова еліта Галичини. – Львів: ІУ

НАНУ, 2004. – 373 с.

209. Литвин М., Науменко К. Історія галицького стрілецтва. – Львів: Каменяр, 1990. – 200 с.

210. Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. – Львів: Олір, 1995. – 368 с.

211. Лихолат А.В. Разгром националистической контрреволюции на Украине (1917–1922). – Москва, 1954. – 654 с.

212. Львів. Історичні нариси / Відп. ред. Я.Ісаєвич. – Львів, 1996. – 648 с.

213. Льобковіц В. Похід УГА на Київ в 1919 р. // Українська Галицька Армія (Матеріяли до історії). – Т. II. – Вінніпег, 1960. – С. 155–204.

214. Макарчук С.А. Українська республіка галичан. – Львів: Світ, 1997. – 192 с.

215. Максимчук І.О. Нарис історії роду Петрушевичів. – Чикаго, 1967. – 116 с.

216. Малик І.Р. Активізація національно–визвольного руху в Східній Галичині напередодні проголошення ЗУНР // Вісник НУ „Львівська Політехніка”. № 431. – Львів, 2001. – С. 25–31.

217. Мельтюхов М. Советско-польские войны. Военно-политическое противостояние 1918–1939 гг. – Москва, 2001. – 464 с.

218. Мировые войны XX века. В 4-х томах. – Москва, 2002.

219. Мірчук П. Микола Міхновський, Апостол Української Державности. – Філадельфія, 1960. – 136 с.

220. Мірчук П. Українська Державність. 1917–1920. – Філадельфія, 1967. – 400 с.

221. Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917–1918. – Торонто, 1970. – 572 с.

222. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. – Київ, 1993. – 414 с.
223. Наленч Д., Наленч Т. Юзеф Пилсудський – легенди и факты. – Москва, 1990. – 399 с.
224. Нариси з історії дипломатії України / Під ред. В.Смолія. – Київ, 2001. – 736 с.
225. Оглоблин О. Завдання української історіографії в еміграції // Український історик. – 1978. – Ч. І. – С. 60–63.
226. Науменко К. Царицинська доба Євгена Коновальця // Український визвольний рух. – Зб. № 8. – Львів, 2006. – С. 11–23.
227. Олійник С.В. Українська Галицька Армія і київські події 31 серпня 1919 р. // Наукові праці Кам'янець–Подільського держ. ун-ту. Історичні науки. Т. 14. – Кам'янець–Подільський, 2005. – С.304–310.
228. Павленко Ю., Храмов Ю. Українська державність у 1917–1919 рр. – Київ, 1995. – 262 с.
229. Павлишин О. Державне будівництво ЗУНР–ЗОУНР: проблема національних кадрів // Українська Центральна Рада і український державотворчий процес (Матеріали наук. конф.). – Київ, 1997. – С. 97–106.
230. Павлишин О. Об'єднання УНР і ЗУНР: політико-правовий аспект (кінець 1918–перша половина 1919 р.) // Вісник Львів. ун-ту. Серія історична. – Вип. 37. Ч. І. – Львів, 2002. – С.327–349.
231. Павлишин О. Соціально–політичний портрет українського проводу Галичини та Буковини в революції 1918–1919 років // Україна модерна. Ч. 4–5. – Київ, 2004. – С. 187–245.
232. Павлюк С. Боротьба України за незалежність і політика США (1917–1923). – Київ: Академія, 1996. – 188 с.
233. Павлюк С. Дипломатія незалежних українських урядів (1917–

1920) // Нариси з історії української дипломатії... – С. 314–397.

234. Паліїв Д. Листопадова революція // Українська Галицька Армія. (Матеріяли до історії). – Т. III. – С. 20–39.

235. Патер І. Союз Визволення України. Проблеми державності і соборності. – Львів, 2000. – 344 с.

236. Панчук М., Панчук А. Акт Злуки УНР і ЗУНР в українській історіографії // Проблеми соборності України в ХХ ст. – Київ, 1994. – С. 98–105.

237. Петлюра С. Завдання української військової літератури. – Варшава, 1937. – 54 с.

238. Петлюра С. Статті. – Київ: Дніпро, 1993. – 340 с.

239. Полонська-Василенко Н. Історія України. – Т.2. – Київ, 1992. – 606 с.

240. Потульницький В. Нариси української політології (1919–1991). – Київ: Либідь, 1994. – 320 с.

241. Расевич В. Засади політичної незалежності України в програмі Української національно-демократичної партії // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 7. – Львів, 2000. – С. 229–242.

242. Реєнт О. Дипломатичні аспекти “східного питання” й Україна // Нариси з історії української дипломатії... – С. 264–314.

243. Рубльов О., Реєнт О. Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. – Київ, 1999. – 318 с.

244. Савченко В.А. Дванадцять війн за Україну. – Харьков, 2005. – 412 с.

245. Сеньків М. З історії соборності українських земель. 1917–1945 рр. – Дрогобич, 1999. – 162 с.

246. Симон Петлюра та Українська національна революція. Збірник праць. – Київ, 1995. – 368 с.
247. Симоненко Р.Г. Провал політики міжнародного імперіалізму на Україні (II пол. 1919–березень 1921 р.). – Київ, 1965. – 308 с.
248. Сливка Ю.Ю. Боротьба трудящихся Східної Галичини проти іноземного поневолення. – Київ: Наук. думка, 1973. – 254 с.
249. Сливка Ю.Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939). – Київ: Наук. думка, 1985. – 272 с.
250. Советская историография / Под общ. ред. Ю. Афанасьева). – Москва, 1996. – 590 с.
251. Солдатенко В.Ф. Українська революція: концепція та історіографія. – Київ: Просвіта, 1997. – 401 с.
252. Солдатенко В.Ф. Українська революція: концепція та історіографія. (1918–1920 рр.). – Київ: Просвіта, 1999. – 506 с.
253. Стахів М. Західна Україна. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923. Т. 4. – Скрантон, 1960. – 122 с.
254. Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. Т. I. – Скрантон, 1962. – 272 с.
255. Степанів О. Сучасний Львів. – Львів, 1992. – 140 с.
256. Стефанів З. Українські збройні сили в 1917–1921 рр. :Военно-історичний нарис. Ч. I. – Коломия, 1935. – 123 с.
257. Субтельний О. Україна. Історія. – Київ, 1991. – 510 с.
258. Супруненко М.И. Очерки истории гражданской войны и иностранной интервенции на Украине (1918–1920). – Москва, 1966. – 465 с.
259. Супруненко М.И. Боротьба трудящих України проти денікінців. – Київ, 1979. – 287 с.

260. Тинченко Я. Українське офіцерство: шляхи скорботи та забуття. 1917–1921 р. – Київ, 1995. – 258 с.
261. Трофим'як Б. Гімнастично-спортивні організації у національно-визвольному русі Галичини (друга пол. XIX ст. – перша пол. XX ст.). – Тернопіль, 2001. – 692 с.
262. Удовиченко О. Україна у війні за державність. Історія організації бойових дій Українських Збройних Сил. 1917–1921. – Вінніпег, 1954. – 176 с.
263. Україна і Польща: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Київ, 1993. – 264 с.
264. Українська ідея. Постаті на тлі революції. – Київ, 1994. – 256 с.
265. Українська РСР в період громадянської війни 1917–1920 рр. В 3-х т. Т. I. – Київ, 1967. – 471 с.
266. Українська РСР в період громадянської війни 1917–1920 рр. Т. II. – Київ, 1968. – 423 с.
267. Українська РСР в період громадянської війни 1917–1920 рр. Т. III. – Київ, 1970. – 463 с.
268. Хома І. Апостольський Престіл і Україна. 1919–1922. – Рим, 1987. – 135 с.
269. Чижевський П. Основи української державності. – Відень; Київ, 1921. – 64 с.
270. Чоповський В.Ю. Українська інтелігенція у національно-визвольному русі на Західній Україні (1918–1939). – Львів, 1993. – 166 с.
271. Чубатий М. Перший листопад 1918 р. // Українська Галицька Армія. Матеріяли до історії. – Т. III. – С. 39–43.
272. Шанковський Л. Нарис української воєнної історіографії // Український історик. – 1971. – № 3–4. – С. 73–89; 1972. – № 3–4. – С. 59–76.
273. Шанковський Л. Українська армія у боротьбі за державність. – Мюнхен, 1958. – 317 с.

274. Шанковський Л. Українська Галицька Армія. Воєнно-історична студія. – Львів, 1999. – 396 с.
275. Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма. – Прага, 1927. – 333 с.
276. Швагуляк М. Львів: від столиці західноукраїнської держави до політичного центру українців Галичини // Львів: місто, суспільство, культура. Т. 3. – Львів, 1999. – С. 469–492.
277. Шелухін С. Історично-правні підстави української державності. – Вінніпег, 1929. – 30 с.
278. Шульга О. Політика (Державне будівництво України і міжнародні справи). – Київ, 1918. – 110 с.
279. Щусь О. Всеукраїнські військові з'їзди. – Київ: Інститут історії України НАНУ, 1992. – 86 с.
280. Яворовський Є. Денікініяда Української Галицької Армії. – Львів, 1929. – 32с.
281. Якимович Б.Збройні сили України. Нарис історії. – Львів: ІУ НАНУ, 1996. – 359 с.
282. Ярославин С. Визвольна боротьба на західноукраїнських землях у 1918–1922 роках. – Філадельфія, 1956. – 184 с.
283. Baginski H. Polskie na wschodzie. 1914–1920. – Warszawa, 1921. – 561 s.
284. Czubiński A. Walka o granice wschodnie w latach 1918–1921. – Opole, 1993. – 313 s.
285. Dabkowski T. Ukraiński ruch w Galicji Wschodniej 1912–1923. – Warszawa, 1985. – 326 s.
286. Garlicki A. Józef Piłsudski. – Warszawa, 1990. – 262 s.
287. Hupert W. Walki o Lwów (od 1 listopada 1918 do 1 maja 1919 roku). – Warszawa, 1933. – 263 s.

288. Hupert W. Zajęcie Malopolski Wschodniej i Wołynia w roku 1919. – Lwów; Warszawa, 1928. – 107 s.
289. Karpus Z. Wschodni sojusznicy polski w wojnie 1920 roku. – Toruń, 1999. – 230 s.
290. Klimecki M. Polsko–ukraińska wojna o Lwów i Wschodnią Galicję 1918–1919 r. Aspekty polityczne i wojskowe. – Warszawa, 1997. – 278 s.
291. Krotofil M. Ukraińska Armia Halicka. 1918–1920. – Toruń, 2002. – 224 s.
292. Legieć J. Armia Ukraińskiej Republiki Ludowej w wojnie polsko–ukraińsko–bolszewickiej w 1920 r. – Toruń, 2002. – 207 s.
293. Potocki R. Idea konstytucji Ukraińskiej Republiki Ludowej (1920–1939). – Lublin, 1999. – 379 s.
294. Polskie tradycje wojskowe . T. 3. – Warszawa, 1995. – 422 s.
295. Żurawski P. Sprawa ukraińska na konferencji pokojowej w Paryżu w roku 1919. – Warszawa, 1995. – 128 s.